

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE VESAYETÇİ DEMOKRASİNİN
KURUMSALLAŞMASINDA 1961 ANAYASASININ ROLÜ**

Faruk YAŞI

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Davut DURSUN

ŞUBAT - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’DE VESAYETÇİ DEMOKRASİNİN
KURUMSALLAŞMASINDA 1961 ANAYASASININ ROLÜ

DOKTORA TEZİ

Faruk YAHŞİ

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

“Bu tez 15/02/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulanan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Davut DURSUN	Başarılı
Prof. Dr. Hamza AL	Başarılı
Prof. Dr. İsmail HİRA	Başarılı
Prof. Dr. İlyas SÖĞÜTLÜ	Başarılı
Prof. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Faruk YAHŞI

15/02/2023

ÖNSÖZ

Tez çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen, tez danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Davut Dursun'a, tez izleme komitesinde yer alarak kıymetli önerileriyle tez içeriğinin şekillenmesine katkıları sunan Prof. Dr. Hamza Al'a ve Prof. Dr. İsmail Hira'ya teşekkür ederim.

Derdimle dertlenen, sevincime ortak olan, hayatımın her anını kolaylaştırmak için ellerinden geleni yapan annem, babam ve ağabeyim de büyük bir teşekkürü hak ediyor.

Faruk YAHŞI

15/02/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: VESAYETÇİ DEMOKRASİ: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
1.1. Demokrasi Kavramının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	9
1.1.1. Etimolojik Açıdan Demokrasi Kavramının Anlamı.....	9
1.1.2. Demokrasinin Temel Değerleri	11
1.1.3. Demokratik Yönetimin Göstergeleri	13
1.1.4. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi	16
1.1.4.1. Antik Dönem Demokrasi Anlayışı.....	16
1.1.4.2. Modern Temsili Demokrasi Anlayışı.....	17
1.1.4.3. Demokratlaşma Dalgaları	18
1.2. Vesayetçi Demokrasinin Kapsamı.....	21
1.2.1. Vesayet Kavramı	21
1.2.2. Vesayet-Demokrasi İlişkisi	22
1.2.3. Vesayetçi Demokrasinin Düşünsel Kökenleri.....	23
1.2.3.1. “Halkın Yetersizliği” ya da “Kapasite Sorunu” Anlayışı	23
1.2.3.2. “Ortak İyiye Özel Bilgiye Sahip Olanlar Tespit Edebilir” Düşüncesi	24
1.2.3.3. Korumacılık/Muhafızlık Düşüncesi.....	25
1.2.4. Vesayeti Meşrulaştırma Aracı Olarak Elitizm	26
1.3. Vesayetçi Demokrasinin Tanımı	31
İKİNCİ BÖLÜM: VESAYET ANLAYIŞININ TÜRKİYE’DEKİ TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKA PLANI	34
2.1. Türk Siyasal Kültürünün Vesayetçi Özellikleri.....	34
2.1.1. Türk Siyasetini Açıklamada Kullanılan İkili Modeller	35
2.1.1.1. Devletçi Elit - Siyasal Elit Ayrışması	37

2.1.2. Devlet Kontrolündeki Tepeden İnmeci Modernleşme Anlayışı.....	39
2.1.3. Muhalefete Duyulan Hoşgörüsüzlük.....	43
2.1.3.1. Tek Parti Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri.....	44
2.1.3.2. Demokrat Parti İktidarı Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri	49
2.2. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi	56
2.2.1. Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratik İlke: Sivillerin Üstünlüğü	56
2.2.2. Türk Yönetim Geleneğinde Ordunun Baskın Rolü.....	57
2.2.2.1. Osmanlı Dönemi	57
2.2.2.2. Cumhuriyet Dönemi.....	59
2.3. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	60
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1961 ANAYASASI VE VESAYETÇİ DEMOKRASİ:	
KURUMLAR VE UYGULAMALAR	65
3.1. 1961 Anayasasının Hazırlanışındaki Vesayetçi Anlayış	65
3.1.1. Kurucu Meclisin Oluşumu ve Vesayetçi Yapı	65
3.1.2. 1961 Anayasa Halkoylaması	67
3.1.3. Egemenlik Anlayışındaki Değişim ve Vesayetçi Kurumların Anayasal Sisteme Dahil Edilmesi	67
3.2. Vesayetçi Kurumlar ve Uygulamaları	68
3.2.1. Cumhuriyet Senatosu	68
3.2.1.1. 1961 Anayasası Öncesi Dönemde Çift Meclis Sistemi Tartışmaları	69
3.2.1.2. 1961 Anayasasının İkinci Meclis Tasarımı.....	74
3.2.1.3. Kurucu Meclisteki Görüşmeler.....	76
3.2.1.4. Cumhuriyet Senatosunun Vesayetçi Demokrasi Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi.....	78
3.2.2. Genelkurmay Başkanlığı	80
3.2.2.1. Genelkurmay Başkanlığının Sistem İçerisindeki Konumunun Tarihi Seyri	80
3.2.2.2. 1961 Anayasasında Genelkurmay Başkanlığının Konumu	82
3.2.2.3. Kurucu Meclisteki Görüşmeler.....	83
3.2.2.4. Genelkurmay Başkanlığının Vesayetçi Demokrasi Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi	87
3.2.3. Cumhurbaşkanlığı	90

3.2.3.1. 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanının Seçim Usulü	91
3.2.3.2. Kurucu Meclisteki Görüşmeler	93
3.2.3.3. 1961 Anayasası Döneminde Gerçekleşen Cumhurbaşkanı Seçimlerinin Vesayetçi Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi.....	94
3.2.4. Millî Güvenlik Kurulu	101
3.2.4.1. “Millî Savunma”dan “Millî Güvenlik”e Geçiş	101
3.2.4.2. Millî Güvenlik Kurulunun Anayasal Bir Organ Haline Gelişi	104
3.2.4.3. Kurucu Meclisteki Görüşmeler	105
3.2.4.4. Millî Güvenlik Kurulu Kararlarının Vesayetçi Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi	107
3.2.5. Anayasa Mahkemesi.....	115
3.2.5.1. Anayasa Yargısı Kavramı ve Anayasa Yargısı Modelleri.....	115
3.2.5.2. Anayasa Yargısının Varlık Sebepleri ve Türkiye’deki Tarihi Süreç	117
3.2.5.3. Anayasa Mahkemesinin 1961 Anayasasında Düzenlenişi.....	119
3.2.5.4. Kurucu Meclisteki Görüşmeler	121
3.2.5.5. Anayasa Mahkemesi Kararlarının Vesayetçi Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi.....	123
SONUÇ	132
KAYNAKÇA.....	139
ÖZGEÇMİŞ	155

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
B.	: Birleşim
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
haz.	: Hazırlayan
HP	: Hürriyet Partisi
K.	: Karar Sayısı
KMTD	: Kurucu Meclis Tutanak Dergisi
MBK	: Millî Birlik Komitesi
MBKGKTT	: Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları
MGK	: Millî Güvenlik Kurulu
MGKGSY	: Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterlik Yönetmeliği
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	: Millî Kalkınma Partisi
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MP	: Millet Partisi
MSYK	: Millî Savunma Yüksek Kurulu
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCTMAK	: T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu

TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TMTD	: Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
vd.	: Ve devamı
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

ÖZET

Başlık: Türkiye’de Vesayetçi Demokrasinin Kurumsallaşmasında 1961 Anayasasının Rolü

Yazar: Faruk YAHŞİ

Danışman: Prof. Dr. Davut DURSUN

Kabul Tarihi: 15/02/2023

Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) +155 (ana kısım)

Demokrasi, toplumu ilgilendirecek kararların seçmenlerin serbest seçimler yoluyla belirlediği siyasetçiler tarafından alınması ilkesine dayanır. Eğer kararlar, halkın oyuyla belirlenmemiş kişi ya da kurumlar tarafından alınıyorsa pekişmiş bir demokrasiden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Vesayetçi demokrasi böyle bir uygulamanın sonucudur. Türkiye’de vesayetçi demokrasinin varlığını gösteren tarihsel, kültürel ve siyasal özellikler bulunmaktadır. Bu kapsamda, bu tez çalışması 1961 Anayasasının Türkiye’de vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasındaki rolüne odaklanmaktadır. Eleştirel literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada, temsili demokrasinin temel özelliklerinin neler olduğu tartışılmış ve vesayetçi demokrasinin hangi yönleriyle temsili demokrasiden farklılaştığı belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye’de hâkim siyasal kültürün özellikleri tespit edilerek, bu kültürün vesayetçi demokrasinin ülkede yerleşmesindeki katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Tek parti dönemi ve çok partili hayatta yaşanan tartışmalar incelenerek, bu dönemde yaşanan devletçi elitler-siyasal elitler ayrışmasına ve iki grup arasında yaşanan çatışmalara dikkat çekilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile bu güç mücadelesinden devletçi elitlerin galip çıktığı görülmüştür. Devletçi elitlerin darbe sonrasında hazırlanan 1961 Anayasasının içeriğinin şekillenmesinde büyük etkisi olduğu tespit edilmiştir. 1961 Anayasasında yer verilen Cumhuriyet Senatosu, Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu ve Anayasa Mahkemesi vesayetçi kurumlar olarak değerlendirilmiştir. Bu kurumların hem anayasada yer alışı süreçleri hem de anayasanın yürürlükte kaldığı dönemde aldıkları kararlar ve uygulamalar incelenerek vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağladıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Vesayetçi Demokrasi, 27 Mayıs Askeri Darbesi, 1961 Anayasası

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Role of the 1961 Constitution in the Institutionalization of Tutelary Democracy in Turkey	
Author of Thesis: Faruk YAHŞİ	
Supervisor: Prof. Dr. Davut DURSUN	
Accepted Date: 15/02/2023	Number of Pages: vii (pre text) +155 (main body)
<p>Democracy is based on the principle that decisions concerning society are taken by politicians elected by the electorate through free elections. If decisions are taken by individuals or institutions that are not elected by the people, it is not possible to consider the existence of a consolidated democracy. Tutelary democracy is the result of such a practice. There are historical, cultural and political features that show the existence of tutelary democracy in Turkey. In this context, this thesis focuses on the role of the 1961 Constitution in the institutionalization of tutelary democracy in Turkey. Using a critical literature review method, the study discusses the main characteristics of representative democracy and tries to identify the ways in which tutelary democracy differs from representative democracy. In addition, the characteristics of the dominant political culture in Turkey are identified and the contribution of this culture to the establishment of tutelary democracy in the country is tried to be determined. Analyzing the debates in the single-party period and multi-party life, attention was drawn to the statist elite-political elite divide and the conflicts between the two groups. With the May 27, 1960 military coup, it was seen that the statist elites emerged victorious from this power struggle. It has been determined that the statist elites had a great influence in shaping the content of the 1961 Constitution prepared after the coup. In the 1961 Constitution, the Senate of the Republic, the General Staff, the Presidency, the National Security Council and the Constitutional Court were evaluated as tutelary institutions. By examining both the process of inclusion of these institutions in the constitution and the decisions and practices of these institutions during the period in which the constitution remained in force, it was concluded that they contributed to the institutionalization of tutelary democracy.</p>	
Keywords: Democracy, Tutelary Democracy, 27 May 1960 Military Coup, 1961 Constitution	

GİRİŞ

İlk izlerini Antik Yunan'da gördüğümüz demokrasi kuramı, yüzyıllar içerisinde sürekli kendisini yenilemiş ve son şeklini liberal demokraside almıştır. “Seçilmişlerin üstünlüğü” esasına dayanan liberal demokrasilerde, bir ülkede izlenen politikalarda yönetilenlerin iradesinin hâkim kılınması amaçlanır. Yönetenler ise iktidarı kullanma, hükmetme yetkisini yönetilenlerin/vatandaşların rızalarından alırlar. O halde, yönetilenlerin seçimler yoluyla belirlemediği, rıza göstermediği kişi ya da kurumların karar verme iktidarına sahip oldukları bir sistemi gerçek anlamda temsili/liberal demokrasi olarak nitelemek mümkün görünmemektedir. Bir ülkede gerçek güç sahibi, seçmenler tarafından kullanılan oylarla belirlenmiş kişiler değil de halka hesap verme sorumluluğu bulunmayan ordu, yargı, bürokrasi gibi odaklar ise bu tür sistemler “vesayetçi demokrasi” olarak değerlendirilmektedir.

Vesayetçi demokrasilerde demokratik kurumlardan tamamıyla vazgeçilmemektedir. Çok partili bir siyasal hayat vardır ve seçimler de belli aralıklarla tekrarlanmaktadır. Ancak siyaset alanı tek başına seçilmiş siyasi aktörlere bırakılmamaktadır.

Türkiye, konunun somut uygulamalarının varlığı açısından incelenmeye uygun bir örnektir. Türk siyasal hayatına bakıldığında demokratikleşme çabaları karşısında direnç gösteren dayanıklı bir yapının varlığı dikkat çekmektedir. Asker, bürokrat ve aydınların oluşturduğu bu dayanıklı yapının siyasal sistem içerisindeki en önemli güç merkezi haline gelmesinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan bürokratik yönetim geleneğinin etkisi büyüktür. Yöneten-yönetilen ilişkisine hiyerarşik bir bakış açısıyla yaklaşan bu yapı, kendisini yönetilenlerin üzerinde konumlandırmış ve yönetilenlerin talepleri ve beklentileri doğrultusunda hareket etmekten ziyade; onlar adına “iyi” ve “doğru” olanı tespit eden bir tür “vasilik” görevi üstlenmiştir.

Asker, bürokrat ve aydınlardan oluşan yapının, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişine kadar devam eden tek parti dönemindeki “vasilik” pozisyonu çok tartışılmamıştır. Siyasi alanda rekabet edecek başka siyasi partilerin bulunmadığı bu dönemde; hükümet (siyasi parti) ile asker, bürokrat ve aydınlardan oluşan grup adeta özdeşleşmiş, kaynaşmıştır.

Bu kaynaşmayı bozan gelişme ise 1950’de DP’nin iktidara gelmesi olmuştur. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimindeki tek parti iktidarı sona ermiş ve asker, bürokrat ve aydınların oluşturduğu yapı ile siyasal iktidar birbirinden ayrılmaya başlamıştır. DP’nin 1954 ve 1957 seçimlerinden de tek başına iktidar olarak çıkması, tek parti iktidarı döneminde karar alma sürecinin tek hâkimi konumunda olan yapının büyük güç kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Cumhuriyet’in ilanından beri süregelen güçler dengesinin değişmiş olması, DP iktidarı döneminde pek çok gerginliğe sebep olmuştur. Yaşanan gerginlikler ve DP’nin iktidarı döneminde aldığı anti-demokratik kararlar, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile sonuçlanacak süreci başlatmıştır.

Askeri darbe sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası da kendinden önceki dönemde¹ yaşanan güç mücadelesinden ve gerilimlerden fazlasıyla etkilenmiştir.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada; 1961 Anayasasının vesayetçi demokrasi uygulamasının Türkiye’de kurumsallaşmasına nasıl etki ettiği incelenmektedir. Vesayetçi demokrasinin ampirik bir demokrasi modeli olduğu ve incelenen ülkedeki uygulamalara bakılarak içeriğinin belirlenebileceği (Güneş, 2010, 88) düşüncesinden hareketle; 1961 Anayasasında yer alan Cumhuriyet Senatosu, Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Millî Güvenlik Kurulu ve Anayasa Mahkemesinin uygulamaları ele alınmaktadır. Bu kapsamda 1961 Anayasasının hazırlanma süreci, anayasanın kabulü ile oluşan siyasal sistemin niteliği ve anayasanın yürürlükte kaldığı dönemdeki uygulamalar temsili demokrasiden bir sapma olan “vesayetçi demokrasi” çerçevesinde incelenmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; demokratik devlet, insan hakları gibi ilkeleri ilk defa anayasal birer ilke haline getirmek; bireyin temel hak ve hürriyetlerini anayasada sayarak güvence altına almak; kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek için Anayasa Mahkemesini kurmak gibi “demokratik” özelliklere sahip olan 1961 Anayasasının, temsili/liberal demokrasiden bir sapma olan vesayetçi demokrasi uygulamasının Türkiye’de kurumsallaşmasına nasıl hizmet ettiğini açıklamaktır. Anayasada yer alan kurumların

¹ DP iktidarı dönemini ve 27 Mayıs darbesine giden süreci tahlil eden bir çalışma için bk. (Demirel, 2016).

birer vesayet organı olarak işlev görmelerindeki tarihsel ve kültürel sebepleri ortaya koyabilmek de bu çalışmanın amaçlarındandır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel hipotezi “1961 Anayasası getirdiği kurumlar ve bu kurumların uygulamalarıyla vesayetçi demokrasinin Türkiye’de yerleşmesini sağlamıştır” şeklindedir.

Bu hipotezi sınamak için belirlenen araştırma soruları ise şu şekildedir:

1- Vesayetçi demokrasinin temel özellikleri ve onu temsili/liberal demokrasilerden ayıran yanları nelerdir?

2- Türkiye’yi vesayetçi demokrasi bağlamında değerlendirmeye uygun kılan siyasal, tarihsel ve kültürel özellikler nelerdir?

3- Türkiye’nin çok partili hayata geçmesiyle birlikte devletçi elitler ile siyasal elitler arasında yaşanan gerilimler 1961 Anayasasının içeriğine nasıl etki etmiştir?

4- 1961-1980 arası dönemde 1961 Anayasasını ve getirdiği kurumları vesayetçi demokrasi uygulaması kapsamında değerlendirmeye uygun kılan uygulamalar nelerdir?

Bu sorular çerçevesinde şekillenen tez çalışmasında; birinci sorunun cevabı “Vesayetçi Demokrasi: Teorik ve Kavramsal Çerçeve” başlıklı birinci bölümde; iki numaralı sorunun cevabı “Vesayet Anlayışının Türkiye’deki Tarihsel ve Kültürel Arka Planı” başlıklı ikinci bölümde, üçüncü ve dördüncü sorunun cevapları ise “1961 Anayasası ve Vesayetçi Demokrasi: Kurumlar ve Uygulamalar” başlıklı üçüncü bölümde yanıtlanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Türkiye’de çok partili hayata geçtikten sonra hazırlanan 1961 ve 1982 Anayasalarının birer askeri darbe ürünü olmaları, bu anayasaların pek çok anti-demokratik hüküm içermesini de beraberinde getirmiştir. Darbeyi gerçekleştiren askerler, yönetimi sivil siyasetçilere devrederken anayasal sistem içerisinde kendilerine özerk alanlar açan, karar alma süreçlerinde söz sahibi olmaya devam edebilecekleri kurumlar inşa etmeyi ihmal etmemişlerdir. Anayasal sistemin birer parçası haline getirilen bu kurumlar, kararları ve uygulamalarıyla Türkiye’nin tam ve pekişmiş bir demokratik sisteme kavuşmasını

engellemiş; yönetilenlerin oyuyla seçilmiş sivil siyasetçilerin toplumu ilgilendiren konularda karar almaya tek yetkili olmalarının önüne geçmişlerdir.

Bugün bile, Türkiye’de demokratikleşme yönünde atılan her adım “vesayete karşı verilen mücadele” olarak ifade edilmektedir. Bu söyleme paralel olarak, Türk siyasal sistemi üzerine yapılan değerlendirmelerde de “vesayet”, “vesayetçi yapılar”, “vesayet organları”, “vesayetçi demokrasi” gibi kavramların sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlar çerçevesinde yapılan çalışmalar da 1982 Anayasasına ve onun içeriğine odaklanmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde Türkiye’de vesayetçi demokrasinin yerleşmesine dönük anayasal adımların 1961 Anayasası ile atıldığı; bu demokrasi anlayışının güçlenmesinin ise 1982 Anayasası ile sağlandığı ifade edilmektedir.² Bu ifadeler elbette ki doğrudur. Ancak ihmal edilen ya da eksik kalan nokta vesayetçi demokrasinin 1961 Anayasası ile nasıl tesis edildiğidir. Halen yürürlükte olması dolayısıyla, 1982 Anayasasının ve bu anayasadaki kurumların kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulduğunu söyleyebiliriz. Gereğince araştırılmamış olan ise 1961 Anayasasının 1982 Anayasasına miras bıraktığı kurumların 1961-1980 arası dönemdeki uygulamalarıdır.

Vesayetçi demokrasi kavramı bağlamında söz konusu döneme odaklanan çalışma sayısı oldukça azdır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi üzerinden Türkiye’deki lisansüstü çalışmalar incelendiğinde bu durum görülmektedir. “Vesayetçi demokrasi” başlığı çerçevesinde yapılan bir taramada listelen çalışma sayısı üçtür. Bu çalışmalardan ikisi doktora tezi, biri de yüksek lisans tezidir.

Doktora tez çalışmalarından ilki Mehmet Güneş’in vesayetçi demokrasiyi teorik çerçevede, bir siyasal rejim türü olarak ele aldığı çalışmasıdır. Çalışmada “Türkiye’deki Vesayetçi Demokrasi” başlıklı bir bölüm bulunuyor olsa da bu başlık altında daha çok tek parti ve çok partili dönemdeki vesayetçi demokrasi uygulamalarına değinilmiştir. 1961 Anayasası ve sonrası dönemde yaşananların tezin içeriğine dahil edilmediği görülmektedir (Güneş, 2010). Bir diğer doktora tez çalışması ise İlhan Bilici’nin içerik analizi yöntemi kullanarak Yön Dergisi’ni vesayetçi demokrasi kavramı çerçevesinde incelediği çalışmasıdır. İlgili çalışmanın dergi odaklı olması sebebiyle, 1961 Anayasasının

² Bu yöndeki değerlendirmeler için bk. (Özbudun - Gençkaya, 2010, 29-36); (Yazıcı, 2011, 34-40); (Özbudun, 2014, 83-86); (Parla, 2015, 120-121); (Özbudun, 2015, 107-108); (Erdoğan, 2016, 191).

getirdiği kurumlara dair bir içeriği bulunmamaktadır (Bilici, 2021). Mehmet Ulaş Baykız'ın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışma ise 1961 Anayasasının uygulamada kaldığı dönemi tahlil etmekten çok, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine odaklanmıştır. Tez içeriğinde “Darbe Sonrası Vesayet Demokrasisinin Yeniden Tesisi” başlıklı bir kısım bulunsa da bu kısımda 1961 Anayasasının getirdiği kurumlar isim olarak zikredilmiş ve sadece anayasadaki düzenleniş biçimleri ele alınmıştır. Söz konusu kurumların aldıkları kararlara ve uygulamalarına değinilmemiştir (Baykız, 2016).

Literatüre katkı sunan makaleler de bulunmaktadır. H. Bahadır Eser, Cemal Baltacı ve Mustafa Arslan'ın ortak yazar olarak yer aldıkları makale tez konumuzla ilgili görünmektedir. Makalede; vesayetin Türkiye’de kurumsallaşmasına dönük adımlarla birlikte vesayet anlayışına dair tarihsel arka plana da yer verilmektedir. Çalışma sadece 1961 Anayasası dönemini değil, 1961’den günümüze gelişen süreçleri de değerlendirmektedir. Vesayeti güçlendiren kurumların yapısal özelliklerinin değerlendirildiği çalışmada bu kurumların somut uygulamalarına ise değinilmemiştir (Eser vd., 2012). Bir diğer makale çalışması da Mürşide Şimşek’in 1961 Anayasasının paradoksal görüntüsüne dikkat çektiği ve anayasadaki çoğulculuk-vesayet gerilimini konu edindiği çalışmasıdır. Şimşek çalışmasında hem 1961 Anayasasına hâkim olan düşüncüyü hem de vesayet kurumlarını ele almıştır. Fakat bir makale çalışması olması sebebiyle vesayet organlarının uygulamalarına sınırlı düzeyde örnekler verilmiştir (Şimşek, 2020).

Türkiye’nin demokratikleşme ve anayasa yapım sürecini konu edinen kitaplarda da vesayetçi demokrasi kavramına değinildiği görülmektedir. Konu, özellikle Ergun Özbudun ve Serap Yazıcı’nın eserlerinde tartışılmıştır. Özbudun, “Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye” adlı çalışmasının bir bölümünde (Özbudun, 2011, 117-153) 1961 Anayasasının kurduğu vesayetçi yapılara değinmiştir. Özbudun’a göre “vesayetçi demokrasi” uygulamasını 1961 ile başlatmak gerekmektedir. Çünkü tek parti sisteminde, sistemin doğası gereği bürokratik, askeri ve siyasal kadrolar kaynaştığından vesayet sorunu da ortaya çıkmamıştır. Ancak çok partili hayata geçilmesi ve iktidarın el değiştirmesi neticesinde bürokratik, askeri kadrolar ile siyasal kadrolar arasında bir farklılık oluşmuştur. Bu farklılaşma sonucu oluşan gerilim 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile sonuçlanmıştır. Darbeyi gerçekleştirenlerin kontrolünde hazırlanan 1961 Anayasası da seçimle göreve gelen siyasal kadrolar ile askeri-bürokratik elit arasındaki

muhtemel uyuşmazlıkların çözümünde askeri-bürokratik elitlerin elini güçlendirecek yapılar oluşturmuştur. Özbudun bu yapılara Millî Güvenlik Kurulu'nu (MGK), Cumhuriyet Senatosu'nu ve Anayasa Mahkemesi'ni (AYM) örnek olarak vermektedir. Ancak Özbudun bu yapıların dönem içerisindeki uygulamalarından bahsetmemektedir. Çalışmada sadece AYM'nin “resmî ideoloji” (Kemalizm, Atatürkçülük, Laiklik) bağlamında verdiği kararlara değinilmektedir.

Yazıcı'nın “Demokratikleşme Sürecinde Türkiye” başlıklı eseri, 1961 ve 1982 anayasaları ekseninde Türk siyasal hayatının temel tartışma konuları olan “temel hak ve hürriyetler”, “asker-sivil ilişkileri”, “demokratikleşme”, “yeni anayasa” gibi konulara odaklanmaktadır. Eserin birinci bölümünde konumuz açısından dikkat çekici tartışmalar yapılmıştır. Vesayetçi demokrasi uygulamasının temsili/liberal demokrasinin karşıtı olduğu ve askeri darbeler sonrasında yapılan anayasalar ve bu anayasalardaki kurumlar aracılığıyla askerlerin karar vericiler üzerinde belirleyici oldukları gerçeğine değinilmiş, Türk demokrasisinin vesayetçi demokrasi uygulamasına uygun bir örnek olduğu tespitinde bulunulmuştur. Türkiye'nin vesayet kurumlarıyla tanışmasının 1961 Anayasası ile gerçekleştiğini belirten Yazıcı, bu kurumları ise MGK, Cumhurbaşkanlığı ve AYM olarak tasnif etmiştir. Yazıcı'nın çalışmasının özgün yanı ise özellikle MGK kararları ve basın bültenleri ile AYM kararlarına yer vererek bu kurumların uygulamalarıyla vesayetçi demokrasinin oluşmasına nasıl katkı sağladıklarını örneklendirmesidir (Yazıcı, 2012, 136-166). Fakat Yazıcı'nın çalışması doğrudan vesayetçi demokrasi konusunu temel almadığı için söz konusu örneklerin sınırlı tutulduğu görülmektedir.

Elbette 27 Mayıs 1960 askeri darbesini ve sonrasındaki dönemi konu edinen lisansüstü çalışmalar bulunmaktadır.³ Ancak gözden kaçırılan nokta; vesayetçi demokrasinin bir ülkedeki uygulamalara bakılarak tespit edilebilecek bir demokrasi modeli olduğudur. “Vesayet organları” olarak görülen anayasal kurumların adlarını sıralamak, vesayetçi demokrasi anlayışının Türkiye’de nasıl kurumsallaştığını göstermek noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu durum, söz konusu çalışmaları hazırlayan araştırmacıların odaklandığı noktaların farklı olmasından da kaynaklanabilir. Ancak ortada doldurulması gereken bir boşluk olduğu görülmektedir. Örneğin pek çok çalışmada AYM'nin bir “vesayet organı” olarak tasarlandığı belirtilmektedir. Fakat AYM'yi sadece isim olarak “vesayet organları”

³ Bu kapsamdaki bazı çalışmalar için bk. (Önder, 2009); (Keskin, 2011); (Yıldırım, 2017); (Satır, 2018); (Avcı, 2019); (Danış, 2019); (Kıvanç, 2019).

başlığı altında sıralamak, mahkemenin vesayetçi demokrasi uygulamasının ülkede yerleşmesindeki rolünü ortaya koymamaktadır. 1961 Anayasasının AYM'yi düzenleyen maddelerine bakıldığında anti-demokratik bir ifade bulunmamaktadır. Aksine, AYM'nin anayasada düzenleniş biçimi, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek olmasından dolayı, "hukuk devleti"nin Türkiye'deki gelişimi açısından önemli bir adım olarak görülebilir. Ancak AYM'nin vesayet organı olarak değerlendirilmesinin sebebi anayasadaki varlığı değil verdiği kararlardır.

Bu çalışmada; Türkiye'de vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasını sağlayan, "vesayet organı" olarak belirlenen kurumların kararlarına ve uygulamalarına odaklanılmaktadır. Bu tezi özgün kılacak özelliğin de bu yaklaşım tarzı olduğu düşünülmektedir. Öte yandan vesayetçi demokrasi bağlamında değerlendirmeye alınan kurumların aldıkları kararlara ve uygulamalara neden olan etmenlerin tarihsel ve kültürel arka planı da analiz edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında eleştirel literatür taraması tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesinin sunulduğu birinci bölümü ile tarihsel ve kültürel arka plana ilişkin bilgilerin verildiği ikinci bölümünde konu ile alakalı birincil ve ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise vesayetçi demokrasi uygulaması bağlamında incelemeye alınan Cumhuriyet Senatosu, Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, MGK ve AYM hakkındaki Kurucu Meclisteki görüşmeler tutanaklar üzerinden incelenmiştir. Ayrıca; AYM kararları için mahkemenin internet sitesinde yer alan "Kararlar Bilgi Bankası"nda (<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>) tarama yapılmış ve konumuzla alakalı kararlar değerlendirmeye alınmıştır. MGK'da alınan kararların kamuoyu ile paylaşıldığı basın bültenleri için ise döneme ait gazeteler taranmış ve bu basın bültenleri not edilerek incelenmiştir. MGK hakkında çıkan haberler de benzer şekilde değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Tez başlığından da açıkça anlaşılacağı üzere, bu çalışmada bir dönem sınırlandırmasına gidilmiştir. Çalışma, 1961 Anayasasının uygulamada kaldığı döneme (1961-1980) ve

vesayet organı olarak değerlendirilen kurumların karar ve uygulamalarına odaklanmaktadır. Bu sebeple çalışmanın Türkiye’deki askeri darbelerin sebeplerini aıklamak⁴ veya Türkiye’deki asker-sivil iliřkilerini⁵ tüm detayları ile ortaya koymak gibi bir gayesinin olmadığı belirtilmelidir.

⁴ Bu konuya odaklanan bir çalışma için bk. (rs, 1996).

⁵ Bu kapsamda hazırlanan bazı çalışmalar için bk. (Hale, 2014); (Karpas, 2015); (Yeniçeri, 2015); (İnsel - Bayramoğlu, 2017); (Kayalı, 2018).

BİRİNCİ BÖLÜM: VESAYETÇİ DEMOKRASİ: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın ilk bölümünde demokrasi kavramının tarih içerisinde yüklendiği farklı anlamlara değinilmekte ve kavramın en çok kabul gören şeklinin temsili/liberal demokrasi olduğuna dikkat çekilerek vesayetçi demokrasinin hangi özellikleriyle bu modelden ayrıldığı ortaya konulmaktadır.

1.1. Demokrasi Kavramının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

1.1.1. Etimolojik Açından Demokrasi Kavramının Anlamı

Demokrasinin herkes tarafından kabul görmüş bir tanımını yapmak oldukça zordur. Bu zorluk; kavramın Antik Yunan'dan günümüze gelinceye dek geçirdiği inişli çıkışlı serüvenden (Erdoğan, 2015, 241), ülkeye ve dönemin koşullarına göre yeni bir formda var olmasından (Güneş, 2010, 29) ve otoriter/totaliter rejimlerin bile kendi meşruiyetlerini sağlamak için kavramı kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Kavramın bu şekilde “popüler” olması ve herkese kendince bir şey ifade eder hale gelmesi, içeriğinin zayıflamasına ve “anlamsız bir kelimeye” dönüşmesine sebep olmuştur (Heywood, 2014, 271).

Tanımlamaya dönük bu zorluğa rağmen, konunun çerçevesini çizebilmek için kavramın etimolojik kökeni faydalı bir başlangıç noktası olarak görünmektedir (Dahl, 2018, 20). Yunanca “halk” anlamındaki “demos” ile “egemen olmak/iktidar kullanmak” anlamındaki “kratos/kratein” kelimelerinin birleşiminden oluşan (Schmidt, 2002, 13) demokrasi kelimesinin sözlük anlamı çok yalın bir şekilde “halkın yönetimi” veya “halkın iktidarı” demektir (Sartori, 2014, 39; Popper, 1999, 25; Toktamış, 1994, 116; Yayla, 2016, 144). Bu anlamda demokrasinin “iktidar nasıl belirlenir?” (Bülbül, 2020, 87) veya “kim yönetmeli?” (Heywood, 2014, 271) sorularına verilen bir cevap olduğu görülmektedir.

Demokrasiyi, terimin Yunancadaki kökeninden hareketle tanımlamak çok kolay olsa da bu yeterli değildir. Asıl mesele demokrasinin nasıl bir şey olduğu ile ilgilidir. Bu noktada Sartori'nin yaptığı, “Sözcüklerin icat edilmiş nedenlerini, onlarda meydana gelen değişimleri, sonradan beliren anlam farklılıklarını göz ardı etmek, tehlikeli bir deniz

yolculuğunda pusulayı reddetmek demektir.” (Sartori, 2014, 39) şeklindeki ikazı hatırlamak ve kavrama kaynaklık eden “demos”un yani “halk”ın tarihsel süreçte yüklendiği anlam içeriğine bakmak yerinde olacaktır.

Sartori, “halk” sözcüğü için birbirinden farklı altı yorum olduğunu belirtmektedir (Sartori, 2014, 41-54). Buna göre, hiçbir kısıt gözetmeksizin “herkes” anlamında bir “halk” tanımının tarihin hiçbir devrinde olmadığı belirtilmelidir. “Pek çok” anlamına gelecek bir “halk” tanımlaması da belirsizlik yaratmaktadır. Pek çok sayıda halk kavramı, ne kadar sayıda insanın bir halk oluşturup oluşturmayacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunun her defasında yenilenmesi gereken bir soru olduğu düşünüldüğünde, “pek çok” tanımlamasının da yetersiz kaldığı görülmektedir. “Aşağı sınıf” biçimindeki tanımlama da günümüz için elverişli görünmemektedir. Büyük bir orta sınıfın varlığı, yoksul-zengin karşıtlığı şeklindeki ayrımı parçalamaktadır. Demokrasinin herkesi içine alamayacağı ortadadır, ancak dışlamaların haklı ve özel bir nedene dayanması gerekmektedir. Ayrıca bu dışlamalar esnek ve geçici olmalıdır. Bugün dışarıda bırakılanların, yarın halk kavramının içine girebilecek imkanlarının bulunması gerekmektedir. “Aşağı sınıf” şeklindeki bir tanımlama buna imkân vermemektedir. Halkı bölünmez, organik bir bütün olarak gören anlayış ise demokrasi ile bağdaşmayan totaliter bir anlayışa işaret etmektedir. Çünkü “halk”ı bireyler biçiminde düşünmeyen bu bakış açısıyla bireyin bir hiç olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. “Bir tek bütün” olarak görülen halk karşısında, bütün adına bireyler teker teker yok sayılabilir.

Halk kavramına ilişkin ilk dört yorumu bu şekilde eleyen Sartori’ye göre sayısal olarak büyük kesime işaret eden çoğunluk tanımlamalarından “sınırlı çoğunluk” ilkesi, demokrasi olarak adlandırılan bir yönetimin demokratik işlemlerini sağlayabilme imkanına sahiptir. Çünkü “salt çoğunluk” ölçütü, bir nüfus içerisinde çoğunluğu sağlayan büyük kesimin, geri kalanlar da dahil nüfusun tamamı için sınırsız karar verme yetkisine sahip olmasını doğuracaktır. “Sınırlı çoğunluk” ilkesinde ise büyük kesimin dışında kalan azınlığa saygılı, kısıtlanmış bir çoğunluk yönetimi vardır. Böylece halk, çoğunluk artı azınlık toplamı olarak ifade edilebilecektir.

Demokrasinin “halk” kavramına yapılan bir vurguyla tanımlanması, tek kişinin yönetimi olan monarşi ile belirli bir azınlık tarafından yönetim anlamındaki aristokrasiden

ayrışmasını sağlamaktadır. Bu şekilde demokrasi, “çoğunluk yönetimi” veya “çoğunluğun yönetme hakkı” olarak tanımlanabilmektedir.

1.1.2. Demokrasinin Temel Değerleri

Demokrasi üzerine yapılan incelemelerde; “iki temel değer” (Dursun, 2014, 170), “demokrasi yönetiminin temel direkleri” (Göze, 2015, 5), “ikiz idealler” (Lipson, 1999, 18) gibi nitelermelerle özgürlük ve eşitlik kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bir devletin yönetim modeli de bu iki ideali vatandaşlarına olabildiğince fazla sunduğunda demokrasi olarak anılabilecektir (Lipson, 1999, 18).

Özgürlüğün en temel insani değerler arasında yer aldığı şüphe gerektirmeyen bir gerçekliktir. Ayrıca özgürlük medeni bir toplumsal-siyasal varoluşun da temel esaslarından birisidir. Çünkü bireyler özgürlük aracılığıyla kendi potansiyellerini geliştirebilir, kendilerini ifade edebilir ve kendi tercihleri doğrultusunda karar verebilirler (Erdoğan, 2018, 50-51). Özgürlük düşüncesinin kaynağında, “hayat tercihleri yapmaya ve çeşitli alternatifler arasında hedefler seçmeye muktedir otonom birey” (Hartwell, 1999, 304) vardır. Bu anlamda, bir kimse eylemlerinde ve tercihlerinde başkaları tarafından engellenmediği ölçüde özgürdür.

Bu noktada özgürlük ile siyasi özgürlük arasındaki bağlantıya da değinmek gerekmektedir. Oy verme, siyasete katılma, iktidarı etkileme gibi davranışlar siyasi özgürlüğün birer yansımasıdır ve demokratik rejimlerle ilişkilidir. Bu özgürlükleri tanımayan bir toplumu gerçek manada özgür olarak nitelemek de mümkün görünmemektedir. Bir demokrasi ayakta kalmak istiyorsa bireylerin siyasi özgürlüklerini tanımalıdır (Barry, 2012, 338-339). Yukarıda da ifade edildiği gibi demokrasi en genel manada iktidarın halka dayandırıldığı bir yönetimi ifade etmektedir. Bu noktada “halk” ile “devlet” arasındaki ilişkinin çözümlenmesinde de özgürlük kavramı devreye girmektedir. Devlet, halkın üstünde ve ona hükmediyorsa halk ancak kendi üstündeki bu gücü sınırlayarak kendi gücünü var edebilir. Demokrasinin var olabilmesi iktidarın sınırlandırılmasına ve bireyin özgürlüklerinin iktidar karşısında korunmasına bağlıdır (Barry, 2012, 276-277; Dursun, 2014, 170-171).

Demokrasinin bir diğer temel değeri olan eşitlik ilkesi ile herkesin eşit muamele görmesi gerektiği ve her bir bireyin başka bireylerle aynı saygıyı hak ettiği kastedilmektedir

(Dursun, 2014, 171). Dahl eşitlik ilkesi için “ahlaki bir yargı” nitelemesini kullanmakta ve “özel eşitlik”ten bahsetmektedir. Bunun anlamı “bir insanın hayatının, özgürlüğünün ve mutluluğunun başka bir insanın hayatından, özgürlüğünden ve mutluluğundan özel olarak daha değerli ya da az değerli olmadığı”dır (Dahl, 2010, 76). Böylece demokrasi, bir kez daha, bazı insanları diğerlerinden üstün gören aristokratik anlayıştan ayrılmaktadır.

İnsanlar arasında doğaları gereği bir üstünlük olmadığı, özel olarak eşit oldukları kabul edildiğinde ve kavramı devlet yönetimi ya da siyasi iktidara sahip olma anlamında değerlendirdiğimizde “siyasi eşitlik” gündeme gelmektedir. Siyasi eşitlik ilkesine göre, yetişkin bireyler arasında hiç kimse, devlet yönetiminde söz sahibi olmak açısından diğerlerinden daha yetenekli değildir (Dahl, 2018, 17). Aynı yaklaşım siyasal iktidarın kullanımını açısından da geçerlidir. Nasıl ki siyasi iktidara sahip olmak açısından bireyler arasında bir ayrıcalık bulunmuyorsa siyasi iktidarı bir kez ele geçirdikten sonra da yönetenlerin yönetilenler üzerinde bir üstünlüğü, ayrıcalığı bulunmamaktadır.

Bir ülkenin siyasi karar alma mekanizmasının demokratik olarak nitelendirilebilmesi de siyasi eşitliğin tesis edilmesi ile mümkündür. Eğer bir ülkenin vatandaşları eşit haklar temelinde bu karar alma mekanizması üzerinde denetime sahipse o ülkenin yönetim modeli demokrasi olarak adlandırılabilir (Beetham, 2014, 25).

Demokrasinin temel ilkeleri olarak özgürlük ve eşitlik ilkeleri değerlendirilirken liberalizmin bu ilkeleri demokrasiye kattığını da belirtmek gerekmektedir. Bugün için demokrasi denildiğinde kastedilenin anayasal/liberal demokrasi olduğu göz önünde bulundurulursa, liberal demokrasinin liberal boyutunu bireysel özgürlük oluşturmaktadır. Bireysel özgürlüğün tesisi için devlet iktidarının sınırlandırılması gerektiğini, kuvvetler ayrılığının tesis edilmesini, hukukun üstünlüğünün sağlanmasını, bireylere yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklar yanında din, düşünce, ifade, seyahat, basın, örgütlenme gibi sivil özgürlüklerin sağlanmasını ve bunların anayasalar ile garanti altına alınması gerektiğini vurgulayan liberal demokrasidir. Liberal demokrasinin demokratik ayağında ise siyasi eşitlik vardır. Anayasal/liberal demokrasilerde vatandaşlar siyasi katılmadan dışlanamazlar. Her bireyin, gerekli şartları taşıması koşuluyla, seçme ve seçilme hakkı bulunmaktadır.

1.1.3. Demokratik Yönetimin Göstergeleri

Demokrasinin doyurucu ve herkes tarafından kabul gören bir tanımını yapmanın çeşitli zorluklar barındırdığına yukarıda yer verilmişti. En basitinden demokrasiyi “halk yönetimi” olarak tanımlamak bile “halk kimdir?” sorusunu beraberinde getirmiş ve kavram üzerindeki tartışmayı başka bir alana taşımıştır. Bu nedenlerle demokrasinin net bir tanımını yapmak mümkün görünmese de bir yönetimin demokrasi olarak adlandırılmasını sağlayacak şartların neler olduğu incelenebilir. Literatürde konu hakkında pek çok siyaset bilimcinin çalışması bulunmaktadır.

Lipson’a göre bir siyasal sistemin demokratik olup olmadığını gösteren altı ölçüt bulunmaktadır (Lipson, 1984, 236-237). Bunlardan ilki her vatandaşın bir oya sahip olduğu genel oy hakkı ile iktidarın halkın elinde olmasıdır. İkincisi ise düzenli aralıklarla gerçekleştirilen dürüst seçimlerle siyasi partilerin iktidar için yarışabilmesidir. İnsan haklarının güvenceye alınması üçüncü ölçütü oluşturmaktadır. Lipson’un sıralamasında dördüncü ölçütü kamu politikalarının halkın çıkarına yönelik olması, beşinci ölçütü iktidarı elinde bulunduranların aldıkları kararların yargı tarafından denetlenebilirliği, altıncı ölçütü de iktidarın üzerinde anlaşmaya varılmış barışçıl yöntemlerle değiştirmenin mümkün olması oluşturmaktadır.

Demokrasiyi; yönetilenlerin, yöneticilerini düzenli aralıklarla gerçekleştirilen özgür seçimlerle belirlediği sistem olarak tanımlayan Touraine, seçimin demokrasinin zorunlu olan kurumsal mekanizması olduğunun altını çizer ve demokrasinin birbirini tamamlayan üç boyutundan bahseder (Touraine, 2019, 45-47). Bunlardan ilki çoğulcu toplum yapısının tesis edilmesidir. Toplumsal aktörlerin çokluğunu tanımayan, iktidarı elinde bulunduranların sadece kendisine destek veren çoğunluğun çıkarını gözettiği yönetimler demokrasi olarak nitelendirilemez. Demokratik toplumun ikinci özelliği ise yönetilenlerin yurttaşlık bilincine sahip olmasıdır. Yurttaşlar toplumun işleyişini düzenleyen karar ve yasaların değişimiyle ilgilenmelidirler. Yani vatandaşlar kendilerini bir aile, bir etnik topluluk ya da dinsel bir mezhepten daha çok siyasal bir topluma ait olduklarını duyumsamalıdır. Son unsur yöneticilerin iktidarının sınırlandırılmasıdır. Aksi bir durumda serbest seçimlerden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Dursun da “demokrasinin temel nitelikleri” (Dursun, 2014, 174-180) için bir liste sunmaktadır. Buna göre demokrasinin en önemli ilk kurumu siyasal özgürlüklerin

güvence altına alındığı, yargı denetiminde gerçekleştirilen, siyasal rekabete izin veren, eşit ve genel oy hakkının tanındığı, belli aralıklarla tekrar edilen seçimlerdir. Bir diğer nitelik ise azınlık haklarını garanti eden çoğunluk yönetimidir. Ayrıca çoğunluğun yönetimi kadar çoğunluğun değişkenliği ilkesi de önemlidir. Bir dönem sayısal üstünlüğü yakalayarak iktidarı elinde bulunduranlar, başka bir dönem azınlığa dönüşebilirler. Sivil/medeni haklar ve siyasal özgürlüklerin de vatandaşlara hükümetler tarafından tanınması demokrasinin işlerliği açısından şarttır. Toplumun iktidar eliyle tek tipleştirilmesine izin vermeyen çoğulculuk anlayışının yerleşmesi de demokrasi için elzem unsurlar arasındadır. Çünkü demokrasilerde farklı dünya görüşlerine ve siyasal programlara sahip çeşitli grupların serbestçe faaliyet göstermesi ve yine birbirinden farklı görüşlerin siyasi partiler çatısı altında örgütlenerek siyasal rekabette bulunabilmeleri gerekmektedir. Demokrasinin belki de en önemli niteliklerinden birisini de yurttaşların oyu ile seçilerek siyasal iktidarı kullanmaya başlayan temsilcilerin, karar alma süreçlerinde son sözü söylemeye yani nihai otoriteye sahip olmaları oluşturmaktadır. Yani yurttaşların belirlemediği birtakım bürokratik mekanizmalar karar alma süreçlerinde etkin olmamalıdır.

Çağdaş anayasal/liberal demokrasilerin taşıması gereken özellikler için inceleme yapan bir diğer yazar da Larry Diamond'dur. Diamond on unsur saymaktadır (Diamond, 1999, 11-12). Buna göre; devletin temel kararları, seçilmiş sivil siyasetçiler tarafından verilmelidir. Silahlı kuvvetler başta olmak üzere devlet mekanizmasının içerisinde yer alan ama seçimle belirlenmemiş olan aktörler sivil seçilmiş siyasetçilerin denetimine tabi olmalıdır. Yürütme yetkisi sınırlandırılmalıdır. Toplumda farklı görüşleri temsil eden her grup parti kurabilme ve seçimlere katılabilme hakkına sahip olmalıdır. Ayrıca seçimler yoluyla iktidarın el değiştirebilmesi mümkün olmalıdır. Azınlık gruplarının kendi menfaatlerini ifade edebilmelerine olanak tanıyan bir siyasal süreç oluşturulmalıdır. Vatandaşlar, partiler ve seçimler dışında da bir takım bağımsız organizasyonlar kurabilme ve bunlar aracılığıyla temsil edilebilme imkanına sahip olmalıdırlar. Medya özgür olmalı ve vatandaşlar alternatif bilgi kanallarına ulaşabilmelidir. Bireylerin temel hak ve özgürlükleri tanınmalıdır. Vatandaşların siyasal eşitliği hukuk ile garanti altına alınmalıdır. Bireysel ve kolektif hürriyetler, bağımsız bir yargı organı tarafından korunmalı ve bu yargı organının aldığı kararlar yerine getirilerek, iktidarı elinde bulunduranlar dahil

herkes tarafından saygı gösterilmelidir. Hukuk devleti tesis edilerek, vatandaşlar her türlü kötü uygulamaya karşı (işkence, haksız tutuklamalar vb) korunmalıdır.

Demokrasinin asgari koşullarının tartışıldığı bu kısımda, son olarak, Robert Dahl'ın modern temsili demokratik yönetimleri ifade etmek için kullandığı “poliarşi” kavramına ve niteliklerine (Dahl, 2010, 99-114) ayrıca Scmitter ve Karl tarafından Dahl'ın sunduğu listeye yapılan ilavelere (Schmitter - Karl, 1995, 72-73) değinmek yerinde olacaktır.

Dahl, Yunanca “çok” ve “yönetmek” anlamına gelen kelimelerin birleşiminden oluşan “poliarşi” ifadesini, demokrasinin sınırlı oy hakkının tanındığı 19. yüzyıl uygulamasından farklılaştırmak için “çok kişinin yönetmesi” anlamında kullanmaktadır. Dahl modern temsili demokrasinin, ya da kendi orijinal ifadesiyle poliarşik demokrasinin, siyasi kurumlarını sıralarken öncelikle bir ülkede uygulanacak politikaları belirleyen hükümet kararlarının, vatandaşların seçimlerle belirlediği seçilmiş organlarca yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Hükümet kararları üzerinde etkin rol oynayacak organların özgür, adil, sık sık tekrar edilen ve baskıdan uzak seçimlerle belirlenmiş olması gerekmektedir. Genel oy hakkından hareketle seçme ve seçilme hakkına sahip olan yurttaşlar, bir ceza tehdidi ile karşılaşmaksızın siyasi konularla ilgili fikirlerini özgürce ifade edebilmelidirler. Yurttaşlar, siyasi iktidarı elinde bulunduranların kontrolünde olmayan alternatif bilgi kaynaklarına erişebilme imkanına sahip olmalıdır. Ayrıca bu alternatif bilgi kaynaklarının korunması yasalar tarafından tesis edilmelidir. Yurttaşlar kurumsal özerkliklerini sağlamış siyasi partiler ya da başka organizasyonlar kurma ve bunlara katılma hakkına sahip olmalıdırlar.

Scmitter ve Karl tarafından bu listeye yapılan ilk ilave, Dahl'ın seçilmiş organlara yaptığı vurguyu somutlaştırmak içindir. Buna göre, yönetilenlerin serbest seçimler yoluyla belirlediği organlar anayasal yetkilerini, fiili bile olsa, seçilmemiş organların etkisine maruz kalmadan kullanabilmelidirler. Örneğin ordu ya da bürokratik mekanizmalar seçilmiş sivil siyasetçilerin özgürce hareket etmelerine müdahale ediyor ve onların hareket alanını sınırlandırıyorrsa demokrasi tehlikeye girecektir. Yazarların yaptığı ikinci ilave ise Dahl'ın listesinde yer alan şartların gerçekleşebilmesi için gerekli bir “ön şart” niteliğindedir. Bu şart, devletin kendi kendini yönetebilmesi ve seçilmiş organların kendi ülkeleri dışındaki bazı güçlerden etkilenmeden, bağımsız karar alabilmesidir.

Yukarıda çeşitli yazarlardan aktarılan demokrasiye dair gerekli koşulların hiçbirinin tek başına yeterli koşul olmadığı da belirtilmelidir. Demokrasi ancak bu şartların bir arada bulunmasıyla var olabilir. Ayrıca demokrasi için sıralanan bu nitelikler, demokrasiyi tek boyutlu ve seçime indirgeyen yaklaşımlardan da ayrılmaktadır. Elbette yöneticilerin seçimler yoluyla belirlenmesi demokrasinin en temel unsurlarından birisidir. Ama bir ülkede sadece seçim mekanizmasının işletiliyor olması o ülkeyi gerçek manada demokrasi olarak nitelendirmemize yetmeyecektir. Demokrasi ancak iktidarın sınırlandırılması ve siyasi özgürlük ile siyasi eşitliğin tesis edilmesiyle mümkün olacaktır.

1.1.4. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

1.1.4.1. Antik Dönem Demokrasi Anlayışı

Demokrasi kavramına Antik Yunan site devletlerindeki uygulamaların kaynaklık ettiği bilinmektedir. Bu dönemde halkın yönetime aracısız katılımını esas alan doğrudan demokrasi modeli uygulanmakta ve yönetime katılma hakkı sadece yurttaş olarak kabul edilen sınırlı bir azınlık tarafından kullanılabilmektedir. Nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan köleler insan bile sayılmamakta, “konuşan hayvan” veya “hareket eden araç” olarak görülmekte, mülkiyet konusu bir mal olarak değerlendirilmektedir. Kölelerle birlikte yabancıların da siyasal hakları bulunmamaktadır (Göze, 2015, 1-5). Yönetimden dışlanan bir diğer kesim de kadınlardır. Yönetime katılım yirmi yaş üzeri Atina doğumlu erkeklerle sınırlı tutulmuştur (Heywood, 2014, 108). Bu kısıtlar göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık dört yüz bin nüfusu bulunan Atina’da sadece kırk bin kişinin yönetime katılma hakkının olduğu tahmin edilmektedir (Duverger, 1963, 15).

Antik Yunan’daki bu sınırlı ve toplumun pek çok kesimini dışlayıcı katılım anlayışı ile birlikte demokrasi kavramının, bugünkü itibarlı içeriğinin aksine, fakir ve cahil yığınların yönetimi anlamına gelecek şekilde aşağılayıcı (Heywood, 2014, 271) bir şekilde kullanıldığı da belirtilmelidir. Dönemin büyük düşünürleri Platon ve Aristoteles’in yaklaşımlarında da bu durum açıkça görülmektedir. Platon, Devlet adlı eserinde devlet biçimlerini aristokrasi, timarşi, oligarşi, demokrasi ve zorbalık olarak tasnif eder. Aristokrasiyi en iyi yönetim modeli olarak gören Platon’a göre diğer devlet şekilleri bozuktur (Platon, 2008, 268). Fakirlerin zenginleri yendiğinde demokrasinin kurulacağını söyleyen Platon’a göre demokrasi ile idare edilen bir devlette düzensizlik baş gösterir, ahlaki değerler hiçe sayılır, saygısızlık ve yüzüzlük baş tacı olur (Platon, 2008, 285-290).

Aristoteles de siyasal görüşlerini açıkladığı Politika adlı eserinde yönetimleri tasnif etmiş ve iyi yönetim modelleri olarak krallık, aristokrasi ve politeia'yı saymıştır. Aristoteles bu üç iyi yönetim modelinin her biri için de birer "sapma" sıralamıştır. Krallığın sapması tiranlık, aristokrasinininki oligarşi, politeia'nınki ise demokrasidir (Aristoteles, 2014, 98-99). Aristoteles'in çoğunluğun iyi yönetimi anlamında politeia'yı yeğlediği bilinmektedir. Yaptığı tasnifte ise demokrasi "çoğunluğun kötü yönetimi" olarak yer almaktadır.

1.1.4.2. Modern Temsili Demokrasi Anlayışı

Antik Yunan şehir devletlerinde sınırlı katılımı uygulama alanı bulan demokrasinin "halk yönetimi" anlamında kötü bir çağrışımla kullanılışı uzunca bir süre devam etmiştir (Macpherson, 1984, 4). Kavram, pek çok filozof, devlet adamı ve siyasetçi tarafından "kötü bir devlet şekli ve istikrarsız bir avam egemenliği" (Dursun, 2014, 166) şeklinde değerlendirilmiştir. Demokrasiye dair bu kötü çağrışım aydınlanma dönemi düşüncesi ile kırılmış ve demokrasi genel kabul gören bir sosyal-siyasal ideal haline gelmiştir (Erdoğan, 2015, 241; Dursun, 2014, 164).

Demokrasiye dönük bakış açısı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren büyük ölçüde dönüşüm geçirmiştir. Bu yüzyıldan itibaren demokrasi ölçek değişikliğine uğramış, boyutları büyütülmüştür. Demokrasi, Antik Yunan şehir devletleri ile kısıtlı olan uygulama alanının dışına çıkartılmış, ulusu kapsayacak şekilde ufku genişletilmiştir. Bu gelişme tarihsel süreç içerisinde kent devletlerinden imparatorluklara ve ardından da ulus devletlere geçiş ile olmuştur. Demokrasiyi ulus ile birleştirmek ise temsil mekanizmasının bulunmasıyla gerçekleşmiştir (Lipson, 1984, 48). Nüfusun büyüdüğü bir çağda doğrudan demokrasi modelinin sürdürülmesi imkansızlaşmıştır. Her kararı milyonlarca kişiye sormak hükümeti olabildiğince hantal hale getirme riski taşıdığından işleyebilir bir sistem olarak temsili demokrasi modeli gelişmiştir (Roskin vd., 2015, 124).

Temsili demokrasi modelinde halk adına karar verme yetkisi profesyonel siyasetçilere bırakılmıştır. Temsili demokrasinin sınırlı ve dolaylı demokrasi olduğu da belirtilmelidir. Sınırlı olmasından kasıt; halkın yönetime katılımının belli aralıklarla tekrarlanan seçim dönemlerinde oy verme davranışından ibaret olmasıdır. Dolaylı olması ise halk ile hükümet arasında belli bir mesafe olduğunu göstermektedir. Çünkü temsili demokrasilerde halk doğrudan güç kullanamamakta ve karar alamamaktadır. (Heywood, 2014, 277).

Sartori bu durumu, “halkın ‘iradesi’ denen şey de daha çok halkın ‘onaması’ gibi görünmektedir” (Sartori, 2014, 50) sözleriyle ifade etmektedir.

Temsili demokrasi anlayışının ortaya çıktığı ilk dönemlerde de “halk” kavramının içeriğinin oldukça sınırlı tutulduğu görülmektedir. Yetişkinler arasında cinsiyet, renk, servet vb. kısıtlara bakılmaksızın oy hakkının yaygınlaştırılması yirminci yüzyılın ortalarına doğru mümkün olabilmıştır. Bugün için, bir ülkenin ne ölçüde demokratik olduğunu gösteren kriterlerden birisi de seçmen olarak kabul edilen nüfusunun fazlalığıdır.

Temsili demokrasi “korumacı demokrasi” olarak da adlandırılmaktadır. Korumacılık ile anlatılmak istenen, devlet iktidarına karşı halkın özgürlüklerinin ve haklarının korunması çabasıdır. Bu klasik liberalizmin demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayışa göre demokrasi, meclis gibi temsili kurullar aracılığıyla işleyen “rıza dayalı yönetim sistemi” anlamına gelmektedir. Böyle bir yönetim sisteminin tesisi ise ancak temsilcilerin/yöneticilerin yönetilenler tarafından belirlenmesi ve bunun için de düzenli, adil ve rekabetçi seçimlerin gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir (Dursun, 2014, 191-192).

Demokrasiyi tanımlamaya dönük bir çaba gösterilirken, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Abraham Lincoln’ün 1863’te Gettysburg konuşmasında yaptığı ünlü tarife de değinmek gerekmektedir. Lincoln’ün günümüzde de popüler olan demokrasi tarifi şöyledir: “Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi”. Bu tanıma göre hükümet/iktidar halkındır ve iktidar halk için vardır. Yani güç, halkın menfaati ve iyiliği için kullanılmalıdır. Halk tarafından yönetim ise, tarifi yapıldığı dönem göz önünde bulundurulursa, halkın siyasi karar alma sürecine seçimlerle belirlediği temsilciler tarafından katılımını kastetmektedir.

1.1.4.3. Demokratlaşma Dalgaları

Kavramın inişli-çıkışlı serüveni, Huntington’un “demokratlaşma dalgaları” tezinden hareketle de takip edilebilir. Huntington’a göre modern dünyada üç demokratlaşma dalgası gerçekleşmiştir (Huntington, 1996, 10-22). Bu üç demokratlaşma dalgasının ilk ikisini daha önce demokrasiye geçmiş ülkelerin bir kısmının tekrar demokratik olmayan yönetime döndükleri ters dalgalar izlemiştir. Huntington’un incelemesine göre birinci

demokratlaşma dalgasının köklerinde Amerikan ve Fransız devrimlerinin etkileri vardır. On dokuzuncu yüzyılda demokratik kurumlar pek çok ülkede fiilen ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu demokratlaşma dalgasının temel etkenleri ise oy hakkının genişlemesi ve seçimle iş başına gelmiş bir parlamentoda çoğunluğun desteği ile işbaşında olan ya da halk tarafından belirli bir dönem için seçilmiş bir yürütme organının varlığıdır. ABD, Büyük Britanya, İsviçre, Fransa ve bazı küçük Avrupa devletleri bu dönemde demokrasiye geçmişlerdir. Yine İtalya ve Arjantin de bu dönemde demokratik rejimler kuran ülkeler arasındadır. 1920'ler ve 1930'lara gelindiğinde ise demokrasiden uzaklaşma, geleneksel otoriter yönetimlere dönme, daha sert totaliter yönetim biçimlerinin oluşmasına dönük eğilimler canlanmış ve birinci ters dalga oluşmuştur. Bu dönemde Mussolini ve Hitler gibi faşist liderler iktidara gelmiştir. Avrupa'nın pek çok ülkesinde komünist, faşist ve militarist ideolojiler yükselmiş ve rejimler anti-demokratik bir forma dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşından sonra ise, ikinci, kısa bir demokratlaşma dalgası daha gerçekleşmiştir. Almanya, Japonya, Avusturya, Türkiye, Yunanistan, Arjantin, Brezilya, Peru ve Kolombiya'yı bu dönemde demokrasiye yönelen ülkeler arasında gösterebiliriz. Ne var ki bu demokratlaşma dalgası ancak 1960'ların başına kadar devam edebilmiştir. Askeri darbelerle pek çok ülkede sivil yönetimlere son verildiği bu dönemde siyasal gelişme ve rejim değişiklikleri açıkça otoriter bir görünüm almıştır. 1974'te Portekiz'de diktatörlüğün sona erışı ile ise üçüncü demokratlaşma dalgası başlamıştır. 1990'lara gelindiğinde ise demokrasi yönündeki hareket, Güney Avrupa, Latin Amerika, Asya ve Sovyet bloğundaki diktatörlüklere kadar etki yaratmış, çok sayıda ülkede demokratik rejimler, otoriter yönetimlerin yerini almıştır.

Huntington'un yaptığı bu analizden demokrasinin kurulması kadar korunması ve sürdürülmesi de zor bir yönetim modeli olduğu ile bir ülkenin demokrasiye geçmesinin o ülkenin pekişmiş, kurumsallaşmış bir demokratik rejime de eş zamanlı sahip olamayacağı sonucu çıkmaktadır. O'Donnell'in "iki geçiş" nitelemesi bu durumu izah etmekte yararlı görünmektedir. Buna göre; birinci geçiş otoriter rejimlerden demokratik hükümetin yerleşmesine geçişi, ikinci geçiş ise hükümetten demokratik rejimin etkili fonksiyonlarına geçişi ifade etmektedir (O'Donnell, 1992, 18-19). Bu sebeple bir ülkedeki demokrasinin geleceği hakkında yorumda bulunurken o ülkenin sahip olduğu demokratik yönetim modelinin ne ölçüde kurumsallaştığı ve pekiştiği de önemlidir.

Demokratik pekişmeyle kastedilen; bir ülkede rejimin eksiklerini gidererek demokratik rejimin çökmemesinin sağlanmasıdır (Akgün - Özşahin, 2013, 18). Bu noktada Przeworski'nin demokratik pekişme için aradığı “kasabadaki tek oyun” şartını belirtmek gerekir. Przeworski'nin bu şartla kastettiği bir ülkedeki siyasal aktörlerin giriştikleri güç mücadelesinde kazansalar da kaybetseler de demokratik kurumların dışında hareket etmemeyi düşünmeleridir. Ancak böyle bir durumda demokrasi pekişmiş olacaktır (Przeworski, 1991, 26). Demokratik pekişme için Linz ve Stepan da davranışsal, tavırsal ve anayasal olmak üzere üç başlıkta çeşitli şartlar sıralamaktadır (Linz - Stepan, 1996, 6). Buna göre bir ülkedeki ekonomik, siyasal, sosyal aktörler demokratik olmayan bir rejim yaratmak için şiddete ya da yabancı müdahalesine başvuruyorlarsa o ülkede demokratik rejim pekişmiştir. Bu pekişmenin davranışsal boyutuna işaret etmektedir. Yine bir ülkede kamuoyunun büyük bölümü demokratik kurumların ve düzenlemelerin toplumun idare edilmesi için en uygun yöntem olduğuna inanmışsa ve demokratik rejim karşıtı gruplara destek çok az seviyedeysen bu rejim de demokratik açıdan pekişmiştir. Burada dikkat çekilen de pekişmenin tavırsal boyutudur. Anayasal olarak pekişme ise hem iktidarın hem de iktidar dışındaki güçlerin, çatışmaların çözümünde, demokratik sürecin gerektirdiği yasalara, uygulamalara ve kurumlara tabi olmalarını ve bunu alışkanlık haline getirmeleridir.

Bir ülkedeki demokrasi uygulamasının ne denli kurumsallaştığını/pekiştirdiğini gösteren bir diğer durum ise iktidar değişikliğinin sorunsuz, barışçı bir şekilde sağlanabilmesidir. Huntington'un “iki iktidar değişimi testi” olarak ifade ettiği teste göre demokrasiye geçiş döneminin ilk seçiminde iktidar olan siyasal parti bir sonraki seçimde seçimi kaybetmesi durumunda seçimi kazananlara iktidarı barışçı biçimde devreder ve seçimi kazananlar da iktidarı daha sonraki seçimi kazananlara benzer şekilde barışçı yollardan bırakırlarsa demokrasi pekişmiş sayılacaktır (Huntington, 1996, 259-260). Buradaki vurgu seçimler yoluyla iktidara gelmekten öte bir ülkedeki iktidarın seçimler yoluyla değiştirilebilir olmasınadır. Demokrasi, iktidar değişimi başta olmak üzere, çatışmaları ve sorunları çözmede demokratik mekanizmaları kullanmayı yaygınlaştırdığı ölçüde pekişecektir.

Türkiye ölçeğinde konuya yaklaştığımızda ise, çalışmanın ilerleyen kısımlarında da açıkça ortaya konulduğu üzere, demokratik pekişmenin sağlanamaması rejimin sorun çözme konusundaki başarısızlığıdır. Türkiye'deki sistem karşılaştığı krizleri aşabilecek donanıma ve hazırlığa sahip değildir (Dursun, 2001, 291). Sorunlar, çatışmalar

demokratik mekanizmalar işletilerek demokrasi içerisinde çözülemediğinden askeri darbeler bir yöntem olarak belirmiştir. Bu sebeple de pekişmiş, kurumsallaşmış bir demokratik rejim yerine bir eksik demokrasi olarak vesayetçi demokrasi uygulamaları hayat bulmuştur.

1.2. Vesayetçi Demokrasinin Kapsamı

Demokrasi kavramına ve demokratik yönetimlerin taşınması gereken asgari niteliklerin neler olduğuna yukarıda değinilmişti. “Vesayetçi Demokrasi”nin anlam içeriğini netleştirmek için ise çalışmanın bu kısmında öncelikle “vesayet” kavramının ne olduğu ve bu kavramın demokrasi ile nasıl bir araya getirildiği incelenmektedir.

1.2.1. Vesayet Kavramı

“Vesayet” hukuk alanına ait bir kavramdır. Hukuk Sözlüğü’ne göre kavram, “Küçük veya kısıtlıların haklarının korunması amacıyla özel hukuk tarafından düzenlenen ve bir kamu hizmeti niteliğini taşıyan kurum.” (*Hukuk Sözlüğü*, 22 Kasım 2021) anlamındadır. Kavram, hukuk alanında “medeni vesayet” ve “idari vesayet” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavram arasında ise “amaç” ve “ikame” bakımından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Medeni vesayette çeşitli nedenlerle, iradesini ve dolayısıyla haklarını kullanma ehliyetine sahip olmayan bir kişiye, hak ve menfaatlerinin korunması için bir vasi tayin edilir. Burada amaçlanan vesayet altına alınan kişinin hak ve menfaatlerinin bu vasi tarafından korunmasıdır. İdari vesayetdeki amaç ise vesayet denetimine tabi tutulan yerinden yönetim kuruluşunun hak ve menfaatlerinin merkezi idarece korunması değil aksine bu tüzel kişinin yapacağı işlem ve eylemlere karşı bireylerin ve toplumun yararını korumaktır. İkame açısından ise medeni vesayette vasi, vesayet altına alınan kişinin yerine geçerek onun adına işlemler yapabilir ve vasinin iradesi vesayet altına alınan kişinin iradesinin yerine geçer. İdari vesayette ise medeni vesayette olduğu gibi bir tam ikameden söz edilemez. Vesayet makamı kamu tüzel kişinin yerine geçip onun adına işlem tesis yapamaz. İdari vesayette yapılabilecek işlemler kanunda açıkça ifade edilenlerle sınırlandırılmıştır (Gözler, 2003, 1/180-181; Günday, 2003, 76).

Bu noktada, “vesayetçi demokrasi” tanımlamasında yer alan “vesayet” kavramının medeni hukuktaki anlamından ilhamla kullanıldığını ifade edebiliriz. Aşağıda vesayetçi anlayışın düşünsel temellerinin tartışıldığı kısımda detaylı şekilde gösterileceği üzere

vesayetçi demokraside de halkın kendini idare edemeyeceği ve doğru kararlar veremeyeceği anlayışından hareketle, bazı kişiler ya da kurumlar halk üzerinde “vasi” rolü üstlenerek, halk adına “iyi” ve “doğru” olanın ne olduğuna karar vermektedir.

Vesayet kavramının siyaset bilimindeki kullanımını ise “halkın ortak çıkarları için en iyisinin ne olduğuna karar vermek için kendi üstün yargılarına ve bu ortak amacı gerçekleştirmek için halkın rızası olmadan insanları yönetme hakkına inanan seçkinlerin ayrıcalıkları” (Ete, 2019, 1967) olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca vesayetçi düşünceye sahip bu elitlerin seçimle iktidara gelmiş yöneticilere güven duymayarak, “seçimle oluşan parlamentoyu ve güvenoyu alarak göreve gelen hükümeti, bürokratik mekanizmaları kullanarak denetlemek ve sınırlamak” (Karatepe, 2017, 210) amacıyla oldukları da belirtilmelidir.

1.2.2. Vesayet-Demokrasi İlişkisi

Demokrasi, bir siyasi rejimin belirli özelliklerini tanımlamanın yanı sıra o rejime yönelik onaylayıcı bir tutumu da teşvik edecek biçimde de kullanılmaktadır. Hatta taban tabana zıt siyasi sistemler de kendilerini demokrasi olarak nitelemektedir (Barry, 2012, 475). Bu sebeple demokrasinin önüne getirilen sıfatlarla pek çok demokrasi türünden söz edilmektedir. Vesayetçi demokrasi de bu türlerden birisidir.

Vesayet ve demokrasi kelimelerinin bir araya gelerek bir anlam ifade etmesi aslında paradoksal bir duruma işaret etmektedir (Güneş, 2010, 74). Bir siyasi rejim olarak demokrasilerde vatandaşlar, hem siyasi iktidarı kullanacak yöneticilerin belirlenmesinde hem de kamusal kararların alınması sürecinde, sonuç üzerinde etkili olabilecekleri mekanizmaları kullanarak söz söyleme hakkına sahiptirler (Yayla, 2016, 145). Vesayetçi demokrasilerde ise bu tanımın aksine asli iktidar unsuru olarak halk yerine halkın üzerinde konumlandırılmış kişi ya da kurumlar olduğu görülmektedir. Öte yandan vesayetçilik sadece demokrasilerde söz konusu olabilmektedir. Örneğin monarşilerde vesayetten bahsedilemez. Çünkü bu rejimin doğası gereği vatandaşlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır. Bu sebeple halkın karar alma süreçlerine katılması ya da karar alacakları belirlemesi söz konusu değildir. İşte bu sebeplerle bir yandan halka seçme ve seçilme hakkının verilmesi öte yandan ise halkın iradesinin üstünde kabul edilen “vasi”lerin bulunması paradoksal durumu oluşturmaktadır.

Vesayet ve demokrasi arasındaki ilişkiyi tahlil ederken bir kez daha Lincoln'ün "halkın, halk için, halk tarafından yönetimi" şeklindeki tanımına başvurmak konuyu netleştirmemize yardımcı olacaktır. Tarihsel süreçte tüm yönetimler aldıkları kararları ve dolayısıyla iktidarlarını meşrulaştırmak için bu kararları yönetimi altındakilerin menfaati için, "halk için", aldıklarını iddia etmişlerdir. Bu sebeple demokrasiyi diğer yönetim biçimlerinden ayırt eden esaslı unsur yönetimin "halk için" olması değildir. Demokrasiyi diğer yönetim türlerinden ayırt eden temel unsur, yönetimin "halk tarafından" gerçekleştiriliyor oluşudur. Vesayetçi demokrasi anlayışında ise "vasi" rolündekiler "halkın iyiliği", "halkın menfaati" gibi gerekçelerle "halk için" hareket ettiklerini iddia etmektedirler. Geçersiz kılınan özellik ise "halk tarafından" yönetim olmaktadır. Peki neden "halk tarafından" yönetim "vasi"ler tarafından istenmemektedir? Bu sorunun yanıtını verebilmek için vesayetçi demokrasi düşüncesine zemin hazırlayan özelliklere bakılmalıdır.

1.2.3. Vesayetçi Demokrasinin Düşünsel Kökenleri

1.2.3.1. "Halkın Yetersizliği" ya da "Kapasite Sorunu" Anlayışı

Demokrasi, "ortak kararlara eşit katılım" olarak tanımlanabilir. Bu tanımdaki vurgu, demokrasinin temel ilkelerinden olan siyasal eşitliğedir. Bu ilkeye göre, herkesin bir oyu vardır ve kimsenin oyu bir diğerinin oyundan daha değerli değildir. Demokrasinin ideal formundaki eşit insan onuru düşüncesi ve insanın kendi kaderini belirleme kapasitesine sahip olduğuna dair inanç; ortak kararların alınması sürecinde vatandaşlara eşit düzeyde saygı gösterilmesi gerektiğine işaret eder (Beetham, 2014, 27-30). Her ne kadar demokrasi "bütün bireylerin insan olmak bakımından eşit siyasal değerde olmasını" ve "siyasal yönetim sürecine katılım konusunda bütün toplum üyelerinin eşit derecede hak sahibi olduklarını" ifade etse de, geleneksel aristokratik görüş bazı insanların doğası gereği diğerlerinden daha değerli olduğunu ve bu değer çerçevesinde de bireylerin toplumda oynayacakları rollerin farklılaşacağını ileri sürmüştür (Dursun, 2014, 171). Bu aristokratik/seçkin anlayışa göre bireyler kendi hayatlarıyla ilgili kararlar alma konusunda eşit kapasiteye sahip olsalar da kamusal kararlar için böyle bir eşitlikten bahsedilemez. Toplum için neyin iyi ve yararlı olduğunu sıradan insan bilemez ve toplumu ilgilendiren meseleler için gerçekleşecek olan karar alma süreçlerine de dahil edilemez.

Sıradan insanda politik konulara ilişkin bir tür “kapasite sorunu” (Beetham, 2014, 31) olduğuna işaret eden bu anlayışa göre, “normal vatandaş politikaya karışır karışmaz, çok daha aşağı bir zihinsel mentalitenin tepkilerini göstermekte” ve “çocuksu” olarak nitelenebilecek davranışlar sergileyerek siyasi konuları yorumlamaktadır (Schumpeter, 2021, 296). Sıradan insanın, bu şekilde, politik konularda ya da toplumun yönetimine ilişkin meselelerde “cahil” ve “çocuksu” olarak görülmesi, vesayetçi anlayışı destekleyen en güçlü düşüncelerden olmuştur. Toplumun sayıca çoğunluğunu oluşturan geniş halk kitlesinin yönetim konusunda ehil görülmemesi, onlar adına iyi ve yararlı olanı tespit edecek “vasi”lerin bulunması gerektiği düşüncesini beslemiştir.

1.2.3.2. “Ortak İyiyi Özel Bilgiye Sahip Olanlar Tespit Edebilir” Düşüncesi

Tarih boyunca vesayetçi yönetim düşüncesine meşruluk kazandırmak için kullanılan düşüncelerden birisi de toplum için “ortak iyi”nin ne olduğunun ancak bu “ortak iyi”nin tespiti için gerekli olan özel bilgilere sahip bir azınlık tarafından bilinebileceği anlayışı olmuştur (Beetham, 2014, 33). Kamusal/ortak iyiye erişmenin en iyi araçlarının neler olduğu da fizikteki yasalar gibi nesnel olarak belirlenmiş doğrulardan meydana gelir ve bu doğrular da ancak bir toplumdaki çok küçük bir azınlık tarafından bilinebilir (Dahl, 1996, 81-82).

Demokrasinin “kim yönetmeli?” sorusuna verilen “halk yönetmeli” cevabının karşılığı olduğu hatırlandığında, toplumun “istisnai bilgi ve yeteneğe sahip bulunan” (Dahl, 1996, 68) kişilerce yönetilmesi gerektiği anlayışının, demokrasinin doğasına aykırı bir düşünce olduğu görülecektir. Bir grubun toplum için neyin iyi olacağını, o toplumun geri kalanından bağımsız biçimde bildiğini iddia etmek ve kamusal iyinin tespitinde karar alma sürecine alınacak karardan etkilenecek olanları dahil etmemek, demokrasinin karar verme sürecine vatandaşların eşit katılımını öngören düşüncesini kökten reddeden bir anlayıştır. Elbette günümüz demokrasileri birer temsili demokrasilerdir ve vatandaşlar kendilerini ilgilendiren kararların alınması sürecine -halkoylaması gibi birkaç istisna uygulama dışında- doğrudan katılmamaktadırlar. Vesayetçi anlayışı besleyen “ortak iyiyi özel bilgiye sahip olanlar tespit edebilir” düşüncesinin, vatandaşların oylarıyla seçilmiş temsilcileri dışlayan bir yaklaşım olduğunun altı çizilmelidir. Bu sebeple vesayetçi demokrasilerde toplum adına alınan kararlar üzerindeki asıl etkinin seçilmiş sivil

siyasetçiler tarafından değil de yönetme konusunda kendilerini üstün, donanımlı, ayrıcalıklı gören bürokrasi, yargı ve ordu gibi kurumlarda olduğu görülmektedir.

1.2.3.3. Korumacılık/Muhafızlık Düşüncesi

Vesayetçi anlayışa zemin oluşturan düşüncelerden bir diğeri de toplumun yönetiminin, yönetme niteliğine sahip bir azınlığa, “koruyucular”a verilmesi gerektiği yönündedir. Koruyuculuk fikri, değişik isimlendirmelerle de olsa, dünyanın birçok bölgesinde, farklı zaman dilimlerinde karşılık bulmuştur. Antik Yunan’da Platon’un Polis’i yöneteceklerin “üstün yönetme sanatı”nı en iyi bilen filozoflar olması gerektiği düşüncesi ile, Platon’dan iki bin yıl sonra Lenin’in öncü partiye biçtiği misyon arasında bir benzerlik olduğu iddia edilebilir. Lenin’in düşüncesine göre işçi sınıfının kendi özgün ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve kurtuluşu için gerekenleri bilmesi, sosyalizme geçiş için gerekli olan, komünizme devrimci dönüşümü yaratacak stratejileri bilmesi olanaksızdır. Tüm bunların hayat bulabilmesi için gereken şey, bu görevin yerine getirilmesi için gereken bilgiye sahip olan örgütlenmiş bir grup olarak öncü partidir (Dahl, 1996, 64-66).

Bu noktada, “koruyuculuk” fikrini “demokrasinin en büyük düşmanı” (Dahl, 1996, 63) olarak niteleyen Dahl’ın konu hakkındaki tespitlerini incelemek yerinde olacaktır. Dahl, eserlerinde (Dahl, 2010, 81-93; Dahl, 1996, 63-99) hem “koruyuculuk” fikrinin temel iddialarına hem de bu fikre karşı eleştirilere yer ayırmıştır.

Koruyuculuk düşüncesinde “uzmanlık bilgisi” bir ikna aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu yönde uzmanlığa ve yeteneğe dikkat çeken benzetmeler üzerinden toplumun yönetiminin de “yönetme konusunda üstün yeteneği olanlara” verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Nasıl ki bir doktorun hastalıklar konusundaki bilgisine ya da bir pilotun bir uçağı varacağı noktaya sorunsuz götürmedeki üstün yeteneğine inanılıyorsa, devletin sağlığı konusundaki önemli kararları almaları, hükümeti halkın iyiliğine, doğru hedefine ulaştırma noktasında da yönetme konusunda üstün yeteneği olanlara güvenilmelidir (Dahl, 2010, 82).

Bilindiği gibi sağlıklı işleyen demokrasilerde de siyasa yapım sürecinde uzmanlardan istifade edilmektedir. İşte tam bu noktada Dahl, koruyuculuk fikrinin hâkim olduğu yönetim anlayışında “uzmanlık bilgisi”ne farklı bir anlam yüklediğini belirtmektedir. Dahl’a göre “koruyucular”; liyakati esas alan ve son noktada bir başkan/başbakan, kabine

veya yasama organı gibi seçilmiş kişi ya da kurulların tam denetimi altında çalışan görevliler grubundan farklı olarak, hiçbir demokratik sürece tabi olmadan yönetim konusunda uzmanlık bilgisine sahip olduğunu iddia eden bir azınlığı ifade etmektedir. Bu yönüyle “koruyuculuk”, demokratik bir rejimde basit bir değişiklik olarak değil, demokrasinin temel değerlerinden farklılaşan bir rejim türünü ifade etmektedir (Dahl, 1996, 68-69).

Demokratik sistemlerde önemli kararlar hakkındaki son kararı söyleme yetkisinin seçilmiş kişi ya da kurullarda olması gerekmektedir. Bu noktada hükümet yetkililerinin siyasa yapım sürecinde uzmanların görüşlerinden faydalanması başka bir şey, bir azınlık olan “koruyucular”ın toplumun uymak zorunda kalacağı anayasa, kanun gibi mevzuatları ve politikaları belirleme gücüne sahip olması bambaşka bir şeydir (Dahl, 2010, 83).

Bir sistemin demokratik olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğinde aranan en önemli ölçütlerden birisi kimin ya da hangi grubun hükümetin kararlarında son sözü söyleyeceğidir. Eğer hükümetin önemli kararları, bir siyasi seçkinler grubu olarak “koruyucular” tarafından şekilleniyorsa, bu o sistemin demokratik olarak değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır (Dahl, 2010, 84).

1.2.4. Vesayeti Meşrulaştırma Aracı Olarak Elitizm

Pek çok siyaset bilimci demokrasinin asgari kriterleri sağlansa bile siyasal iktidarın yine de eşit olarak dağıtılamayacağı düşüncesindedir. Buna göre çok sayıda insanın az ya da hiç, az sayıdaki insanın ise çok gücü olacaktır (Roskin vd., 2015, 130). Günümüz demokrasilerinin temsilciler eliyle yürütülen temsili demokrasi olduğu bilinmektedir. Halkı/yönetilenleri ilgilendiren kararlar, halkın oylarıyla seçilmiş olan bu temsilciler/yönetenler aracılığıyla belirlenmektedir. Yani bir yanda sayıca kalabalık yönetilenler, diğer yanda ise daha az sayıda kişiden oluşan yönetenler bulunmaktadır. Yönetenler ile yönetilenler arasındaki güç dengesini incelemek için elitler/elitizm ya da seçkinler kavramına başvurmak gerekmektedir.

Büyük ya da küçük, ilkel ya da gelişmiş bütün sosyal grupların içerisinde “yönetenler” ve “yönetilenler” şeklinde bir ayırım yapılmıştır. Toplumun büyük bölümü, karar almaya muktedir küçük bir azınlık tarafından yönetilmiştir (Duverger, 1963, 5; Kapani, 2014, 123; Lipson, 2005, 93; Bottomore, 1997, 8; Vergin, 2013, 123). İşte elit teorilerinin

özünü istisnasız bütün toplumlarda küçük bir azınlığın çoğunluk üzerinde yönetme gücüne sahip olduğuna dair bu varsayım oluşturmaktadır. Elit teorileri ise klasik elit teorileri ve çağdaş elit teorileri şeklinde tasnif edilmektedir.

Küçük bir grubun toplumsal hayata önemli derecede etki etmesi ve toplumun çoğunluğundan ayrı bir sınıf olarak değerlendirilmesi günümüze özgü bir durum değildir. Platon'un "ideal devlet" tasarımında da devletin üyelerini yöneticiler, yardımcılar ve üreticiler şeklinde üçe ayırdığı ve yardımcılar ile üreticilerin karar verme mekanizmasına katılmadığı, insanların bir kısmının yönetici olmak, bir kısmının da çalışmak için doğduğu yönündeki fikirleri (Tannenbaum - Schultz, 2005, 64-65) tartışmanın çok eski tarihlere kadar götürülebileceğinin örneğidir.

Yönetici elit/seçkinler fikri ile demokrasi arasındaki zıtlık; bireylerin doğasından kaynaklanan yetenekler konusundaki eşitsizlik üzerinde ısrarcı olarak bireyler arasındaki özsel eşitliği ve yönetici azınlık düşüncesiyle de çoğunluk yönetimini reddetmesinden kaynaklanmaktadır (Bottomore, 1997, 17). Bu yaklaşım özellikle klasik elit teorisyenleri Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels tarafından açıkça dile getirilmiştir.

Bu düşünelere göre çoğunluk yönetimi olarak adlandırılan demokrasinin pratikte gerçekleşmesi imkansız olduğu gibi demokrasi "arzulanmayacak" kadar kötü ve toplumun bozulmasına sebep olacak bir rejimdir (Kapani, 2014, 130). Bu isimler güçlü iktidar ve sınırlı bir demokrasiyi savunmuşlardır. Onlara göre eşitsizlik toplumsal yaşamın değişmez bir kuralıdır ve bu sebeple demokrasi de bir aldatmaca ve yanılsamadan ibarettir. Bu sebeple demokrasi de gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ideal, hayaldir (Vergin, 2013, 124).

Pareto, seçkinleri olağanüstü özellikleriyle giriştikleri tüm faaliyetlerde büyük becerilere sahip olduklarını gösteren insanlar olarak tanımladıktan sonra toplumu da "aşağı tabaka" ve "yukarı tabaka" olarak ikiye ayırmaktadır. Aşağı tabaka, yukarı tabakadan yani seçkinlerden olmayanlardır. Yukarı tabaka ise "hükümet seçkinleri" ve "hükümet dışı seçkinler" olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Hükümet seçkinleri yani doğrudan doğruya siyasal iktidarı kullananlar siyasal elit olarak da değerlendirilebilir (Duverger, 2011, 161-162; Kapani, 2014, 128).

Pareto'nun seçkin tanımlaması yeteneği esas aldığından, ilke olarak soydan geçimli değildir. Çünkü yetenekli anne babaların aynı yeteneği taşımayan çocukları olabilir. Bu

da aşağı sınıf ile yukarı sınıf arasında bir geçirgenliği mümkün kılmaktadır. Pareto'nun "seçkinlerin dolaşımı" olarak adlandırdığı bu kurama göre toplumun alt kesimlerinden gelenler, yetenekleri sayesinde yukarı yükselebilecek ve eski seçkinlerin yerini alabileceklerdir. Pareto'ya göre toplumsal dengenin sağlanmasında önemli bir etken olan elitlerin dolaşımı, toplum için yararlı ve gerekli bir süreçtir. Ona göre elitler kapalı bir grup olursa, dolaşım engellenir ve toplumda devrim patlak verebilir (Duverger, 2011, 161-162; Vergin, 2013, 126).

"Elit" yerine "yönetici sınıf" ifadesini kullanan Mosca, elit ve kitle ayrımını sistemleştiren ilk isimdir. Tüm toplumların "yönetici sınıf" ve "yönetilen sınıf" şeklinde ikili bir ayrıma sahip olduğunu belirten Mosca'ya göre yönetici sınıf iktidarı elinde bulundurur ve onun sağladığı tüm imkanlardan faydalanır. Yönetilen sınıf ise her zaman yönetici sınıfının kontrolü altındadır ve onun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmektedir. Yönetici sınıf ya da siyaset sınıfının, çoğunluğu her zaman yönetimi altında tutabilmesini sağlayan faktör ise örgütlenmiş olmasıdır. Yönetici sınıf kendi içerisinde akrabalık, kültür ya da ideoloji gibi bağlar ile birbirine bağlıdır. Bu bağlar yönetici sınıfın yeleri arasında düşünce ve eylem birliği, aynı çıkarlara sahip olma bilincini sağlamaktadır (Kapani, 2014, 124; Vergin, 2013, 128).

Pareto'da gördüğümüz "seçkinlerin dolaşımı" kuramı Mosca tarafından da benimsenmiştir. Özellikle modern toplumlarda aşağı sınıflardan gelen bireylerin yönetici sınıflara katılmalarını önünde zorlu engeller bulunmamaktadır. Yetenekli kişiler yönetici sınıfa dahil olabilmektedir (Duverger, 2011, 162-163). Mosca, yönetici sınıfın siyasal iktidarını toplum nezdinde meşrulaştırmak için bir siyasal formüle başvurmaktadır. İdeolojik bir gerekelendirmeden ibaret olan bu formül, yönetici sınıfın meşruluğunu sağlayan bir destek faktördür. Bunlara rnek olarak "milliyetçilik", "proletaryanın diktatörlüğü", "iktidarın tanrısal kökenli oluşu" gibi kavramları saymak mümkündür (Vergin, 2013, 129).

Mosca ve Pareto'nun 20. yüzyılın başlarında yaptıkları bu değerlendirmeler pek çok açıdan eleştirilebilir hatta totaliter, faşizan rejimlerin meşrulaştırılmasına hizmet ettikleri de iddia edilebilir. Fakat Mosca ve Pareto'nun özellikle yönetici sınıf ya da siyasal elit kavramına dikkat çekmiş olmaları önemlidir. Çünkü bu kavramlar, farklı anlamlar yüklenerek, bugün de siyaset bilimcilerin gündemindedir.

Klasik elit teorisyenlerinin aksine, “siyasal elit” kavramının “gözlenebilir bir sosyal olgu” olduğunu değerlendiren görüşler de vardır. (Kapani, 2014, 131). Çağdaş elit teorileri olarak adlandırabileceğimiz bu görüşe göre toplumdaki yönetici sınıf/siyasi elit gerçeği kabul edilmekte, demokrasi reddedilmemektedir (Bülbül, 2020, 104). Uygulamadaki örneklerden hareketle demokrasi ile elit kavramı uyumlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Çağdaş elit teorilerine göre bir toplumda siyasal elitlerin karar alma süreçlerindeki etkin rolleri, o toplumda mutlaka anti-demokratik bir yönetimin oluşacağı anlamına gelmemektedir. Fakat demokrasinin klasik anlamıyla, “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi”, uygulamada hayat bulması da mümkün görünmemektedir. Çünkü pratik bakımdan yönetimin gerçekten halkın elinde olması imkansızdır. Demokratik rejimlerde halkın rolü yöneticileri seçmek ve kararları alacak olan azınlığı yani siyasal elitleri göreve getirmekten ibarettir (Kapani, 2014, 132).

Çağdaş elit teorileri başlığı altında ilk zikredilmesi gereken isim Schumpeter’dir. Demokrasinin klasik doktrinine karşı çıkan Schumpeter, yurttaşların politik kararların belirlenmesi için gerekli olan yeteneklerden yoksun olduğunu ve politik sorunlar karşısında akılcı olmayan önyargılarla hareket edebilecekleri iddiasındadır. Ona göre politik faaliyetler, bunu bir meslek olarak yerine getiren politikacılar tarafından yerine getirilmelidir. İktidarı elde etmek için yarışanlar da bu politikacılarıdır. Siyasi elitleri de bu grup oluşturmaktadır. Schumpeter’in demokrasi tanımında halkın rolü ise “kendisini yönetecek kimseleri kabul etme ya da reddetme fırsatına sahip olması”ndan ibarettir (Schumpeter, 2021, 280-348). “Rekabetçi elitizm” olarak adlandırılacak Schumpeter’in görüşleri, klasik elit teorilerinin bir uzantısı olarak da görülebilir fakat onun farkı seçmenlere tercihte bulunma ve iktidar için yarışan kesimlerin bu yarışı özgür rekabet ortamı içerisinde gerçekleştirebilmeleri gerekliliğine yaptığı vurgudur.

Elitlerin varlığı ile demokrasinin çelişmediğini iddia eden ve “demokratik elitizm” fikri çerçevesinde değerlendirilebilecek düşünürler de bulunmaktadır. Bu isimlerden birisi elitler için “orkestra şefi” benzetmesini yapan Harold Laswell’dir. Laswell’e göre topluma karşı sorumlu ve hesap verebilir durumda olan demokratik elitler toplumun uyum içerisinde olmasını sağlamaktadır. Bir diğer isim ise Giovanni Sartori’dir. Sartori’ye göre bir toplumdaki elitlerin varlığı her durumda demokrasi için kötü olarak

değerlendirilmemelidir. Demokratik ilke ve değerlere bağlı olan elitler, toplumun anti-demokratik elitlerin kontrolüne girmesini engellerler (Bülbül, 2020, 105).

Demokratik elitizm ve rekabetçi elitizmin temel tezlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz: Klasik demokrasinin normatif içeriğinin aksine, modern demokrasi kuramı ampiriktir. Yani demokrasinin uygulamadaki görünümüne odaklanmıştır. Ampirik verilere göre de halk politik faaliyetlere karşı duyarsızdır. Ayrıca toplumun alt sosyo-ekonomik katmanlarında anti-demokratik eğilimler vardır. Bu sebeple işleyen bir demokratik rejimin devamlılığı için halkın sistem içerisindeki rolü sınırlı tutulmalıdır. Çünkü demokrasi ancak demokratik değerlere inanmış, onu sürdürebilecek yeteneklere sahip elitler tarafından mümkün kılınabilir. Toplum içerisinde birden çok elit kadrosu vardır ve bu elitler siyasi iktidar için özgürce yarışabilmelidir. Seçmenler de kendi beklentilerini karşılayan elitleri iş başına getirebilmelidir. Siyasi iktidarı elinde bulunduran elitlerin asıl görevi ise toplumu ilgilendiren temel kararları almaktır (Mumcuoğlu, 1982, 3-4).

Elitler üzerine inceleme yapılan bu bölümde değinilmesi gereken son isim ise “iktidar seçkinleri” kavramı ile öne çıkan C. Wright Mills’tir. Mills, Amerikan toplumu üzerine yaptığı incelemeden hareketle ünlü eserine ad olarak da verdiği “iktidar seçkinleri”nin politikadan, ekonomik çevrelerden ve askeri çevrelerden gelen kimselerden oluştuğunu belirtmektedir. Mills’e göre seçkinler arasında ellerindeki iktidardan en fazla yararlananlar askeri seçkinlerdir. Ekonomik seçkinler de devletin karar alma organlarındaki yerlere gelmenin verdiği imkanlardan yararlanmaktadırlar. İktidar yapısının bu biçiminden en az istifade edebilenler ise profesyonel politikacılarıdır. Bu sebeple siyaset, şirketler dünyasının zengin ve güçlü üyeleriyle üst düzeydeki askerler tarafından şekillendirilen bir alandır. Mills, iktidar seçkinlerinin “sınıf bilinci”ne de sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bilincin temelinde toplumsal köken ortaklığı ve çıkar ortaklığı gibi sebepler yatmaktadır (Mills, 2019, 493-544).

Elit teorilerine ilişkin yapılan bu sınıflandırmadan sonra vurgulanması gereken demokratik rejimlerde de elitlerin var olduğu gerçeğidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi her toplumda kaçınılmaz şekilde yönetenler ve yönetilenler şeklinde bir ayrım vardır. Demokrasi açısından önemli olan yönetenlerin serbest seçimler yoluyla yönetilenler tarafından belirlenmesi ve halka/yönetilenlere hesap verebilir olmalarıdır. Bu şekilde belirlenmiş olan yöneticileri “siyasal elit” kavramı çerçevesinde değerlendirmek

mümkündür. Ancak seçimle belirlenmedikleri ve yine seçimler yoluyla da halka hesap verme sorumlulukları bulunmadığı halde karar alma mekanizmaları üzerinde fiili etkileri olan kesimler de bulunmaktadır. Ordu ve bürokrasi bu noktada öne çıkmaktadır. Her iki yapı da sistem içerisindeki konumları gereği karar alma süreçlerinin temel belirleyicisi durumuna gelebilmektedir. İşte bu noktada da karşımıza “devlet elitleri” kavramı çıkmaktadır. Vesayetçi demokrasi ile elit kavramı arasındaki ilişki de siyasal elitler ile devlet elitleri arasındaki gerilimden doğmaktadır.

1.3. Vesayetçi Demokrasinin Tanımı

Literatürde “vesayetçi demokrasi” için sistemli ilk eseri ortaya koyan isim Edward Shils’tir. Shils, “Political Development in the New States” (1965) adlı kitabında vesayetçi demokrasiyi siyasal demokrasinin bir türü olarak ele almaktadır. Shils’e göre “demokrasi idealine sahip” yeni devletlerin elitleri, halkın mevcut hali ile demokratik kurumları işletecek kapasiteden yoksun olduğu düşüncesindedir (Shills, 1965, 61-62).

Shils’in tanımı vesayetçi demokrasinin genel karakterini ortaya koymaktadır. Buna göre, henüz siyasi bir toplum olamamış ülkelerde kendisine sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda ilerlemeyi sağlamayı vazife gören elitler, sivil kurumlara, hükümete ve kamusal özgürlüklere müdahale etmeyi kendilerinde bir hak olarak görürler. Bu hakkı ise ülkedeki şartların demokrasi için henüz elverişli olmadığına dayandırır (Özpek, 28 Mayıs 2021).

Özbudun, kurumsallaşmış liberal demokrasilerle kapalı otoriter rejimler arasında geniş bir gri alan bulunduğunu ve bu alanda da grinin çeşitli tonlarının olduğunu belirtir (Özbudun, 2015, 122). Vesayetçi demokrasiyi bu gri alandaki tonlardan birisi olarak görebiliriz. Çünkü vesayetçi demokraside; demokratik mekanizmalar tamamen reddedilmemektedir. Bu mekanizmalara şeklen de olsa sistem içerisinde yer verilmektedir. Reddedilen, halk iradesinin bir toplumdaki en üstün irade olduğudur. Bunun sonucu olarak siyasi iktidar, halk iradesinde değil kendisine özerklik atfederek irade açıklamasında bulunan organlardır (Güneş, 2010, 85).

Vesayetçi demokrasinin özellikleri, çoğunlukla uygulama bulduğu ülke ve dönemlerden hareketle belirlenebilmektedir. Bu açıdan bu demokrasi modelinin normatif değil ampirik demokrasi türü olduğu ifade edilmelidir (Güneş, 2010, 88). Buradan hareketle bir ülkedeki uygulama “karar verme iktidarının genel oydan kaynaklanmadığı yahut genel

oya dayanmayan kurumların karar verme iktidarına sahip oldukları bir sistem” (Yazıcı, 2012, 137) ise o ülkede vesayetçi demokrasinin izleri aranabilir.

Karl ve Schmitter’in, Dahl’ın demokrasinin asgari nitelikleri için sıraladığı maddelere yaptıkları ilaveyi bir kez daha hatırlatmak vesayetçi demokrasinin hangi uygulamalarla somutlaştığını da göstermemize yardımcı olacaktır. Karl ve Schmitter vatandaşların seçimler yoluyla belirlediği organların anayasal yetkilerini, fiili bile olsa, seçilmemiş ordu ya da bürokratik mekanizmalar gibi organların etkisine maruz kalmadan kullanabilmeleri gerektiğinin altını çizmişlerdir. Yine aynı yazarlar seçimle belirlenmemiş bu organların seçilmiş sivil siyasetçilerin özgürce hareket etmelerine müdahale etmeleri ve hareket alanlarını sınırlandırmaları durumunda demokrasinin tehlikeye gireceğini belirtmişlerdir. İşte vesayetçi demokrasinin ortaya çıktığı nokta burasıdır. Yazıcı da “bir ülkede demokratik anayasa düzeninin mevcut olabilmesi için, izlenen tüm politikaların temelinde, seçime dayanan organların ve seçmen iradesinin yer alması” gerektiğini belirtir ve bunun demokrasinin ön şartı olduğu ifade eder. İzlenecek politikalar serbest, eşit ve rekabete dayalı seçimler neticesinde belirlenmiş karar organları tarafından özgürce saptanamıyor, aksine halka hesap verme yükümlülüğü bulunmayan kurumların onayına ihtiyaç duyuluyorsa, böyle bir siyasal yapı, diğer biçimsel tüm şartlar bulunsa bile, demokrasi olarak nitelendirilemez. Bu tür siyasi yapılar için “vesayetçi demokrasi” ifadesi kullanılmaktadır (Yazıcı, 2012, 139).

Vesayetçi demokrasi, bir ülkede sivil ya da askeri bürokrasinin kontrolündeki yeni şekli kurumların oluşturulması veya ordu ve yargı dahil bazı bürokratik kurumların, seçmenlerin oyu ile seçilmiş sivil siyasetçilerden oluşan hükümetleri geçici, kendilerini ise devletin ve kendi kontrollerinde oluşturulan siyasi sistemin kalıcı ve güçlü kurumları olarak tanımlamaları ve halk için “iyi” olanın kendileri tarafından bilinebileceğinin ileri sürülmesi sonucu da ortaya çıkabilir. Bu durumda da o ülkede seçimle iş başına gelen bir hükümet olsa da hükümetin toplumu ilgilendirecek kararların belirlenmesinde gerçek manada “muktedir” olduğunu söylemek imkansızlaşacaktır.

Vesayetçi demokrasi, demokrasinin temel iki değeri olan siyasal eşitlik ve siyasal özgürlüğe de tezatlık oluşturan bir uygulamadır. Bir ülkede yetişkinler arasında devlet yönetimine katılma ve siyasal iktidarı kullanma açısından ayırım gözetmek ve iktidar kullanımını sınırlı bir kesimin hakkı olarak görmek siyasal eşitliğin açıkça reddidir.

Benzer şekilde seçme ve seçilme hakkının tanınmasına rağmen seçmen iradesi ile oluşmuş sivil hükümet yerine gücünü seçmen iradesinden almayan organların halkın yerine geçerek irade beyanında bulunması da siyasal özgürlüğün hiçe sayılmasıdır. Böyle bir uygulamanın varlığı siyasal özgürlüğün gereği olan bireysel özgürlüklerin, devlet iktidarının sınırlanarak korunabileceği düşüncesini yok etmekte ve devlet iktidarının belli bir azınlığın görüşleri çerçevesinde kullanılabilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Özetle, vesayetçi demokrasi; halk iradesinin hiçe sayıldığı, halkın kendisini ilgilendiren kararları alma konusunda ehil olmadığı, toplumun menfaatine olan kararların ancak bu kararları alma konusunda yetenekli olduğu düşünülen “vasi” niteliğindeki organlarca alınabileceği düşüncesine dayanan elitist, demokratik kurumların şeklen yer aldığı bir demokrasi uygulamasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM: VESAYET ANLAYIŞININ TÜRKİYE’DEKİ TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKA PLANI

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye’de hâkim olan siyasal kültürün özellikleri belirlenmeye çalışılmış ve bu özelliklerin vesayetçi demokrasi uygulamalarının ülkede yerleşmesindeki etkileri tartışılmıştır. Ayrıca bu kültürel özelliklerin tek parti dönemi ile çok partili dönemde yaşanan olaylar üzerindeki etkilerine değinilerek 27 Mayıs 1960 askeri darbesini hazırlayan gelişmeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Türk Siyasal Kültürünün Vesayetçi Özellikleri

Duverger, bir toplumda siyaset alanında egemen olan değerlerin, o toplumun temel değerlerinin bu özel alana uygulanmasından ibaret olduğunu ifade etmektedir. Kendine has bazı teknik öğelerle nitelendirilebilecek siyasal sistemler olsa da; bunların da temelinde yine içinden çıktıkları toplumun değerleri bulunmaktadır (Duverger, 2011, 88). Benzer şekilde Lipson da toplumla siyasal süreç arasında bir etkileşimin varlığına ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerine dikkat çekmektedir (Lipson, 1984, 6). Toplumla siyasal sistem arasındaki ilişkiye yapılan bu vurgular bir toplumun üyelerinin siyasete dönük duygu, düşünce, tutum ve değer yargılarından oluşan siyasal kültürü (Almond - Verba, 1963, 14-15) vurgulamaktadır.

Kültür, bir toplumun uzun yıllar içerisinde deneyerek oluşturduğu ve standart hale getirdiği problem çözme yöntemleridir (Güngör, 2006, 68). Buradan hareketle Türk siyasetinde yaşanan krizleri/problemleri aşmak için kullanılan usule baktığımızda ise karşımıza askeri müdahaleler çıkmaktadır. Peki neden demokratik rejimlerde görülen birçok kuruma sahip olmasına rağmen Türkiye’de belli aralıklarla askeri müdahaleler yapılmaktadır? Bu sorunun cevabı Türkiye’de hâkim olan siyasal kültürdür. Kalaycıoğlu’nun da belirttiği gibi, bir ülkede geçerli olan siyasal sistemin demokrasiyi yaşatabilme yeteneği siyasal kurum ve kurallardan daha çok siyasi kültüre bağlıdır (Kalaycıoğlu, 1995, 49). Yine Kalaycıoğlu’na göre Türkiye’de demokrasinin pekişmemesi bir siyasal kültür sorunudur (Kalaycıoğlu, 2008, 247-277). Bu sebeple Türkiye’de hâkim siyasi kültürün vesayetçi demokrasinin oluşumuna hazırladığı zemini incelemek gerekmektedir.

2.1.1. Türk Siyasetini Açıklamada Kullanılan İkili Modeller

Türk siyasetini iki ayrı safta toplanmış aktörlerin çekişmesi şekillendirmektedir. En sık biçimde “merkez” ve “çevre” şeklinde adlandırılan bu saflaşmayı Türk siyasetini açıklamada “bir anahtar” olarak gören isim Şerif Mardin olmuştur. Mardin hem Batı’da hem de Osmanlı’da merkez ve çevre olarak adlandırılabilir güçlerin var olduğunu ancak bu güçlerin Batı’da ve Osmanlı’da devleti şekillendirmedeki güç ve etkilerinin önemli derecede farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Batı’da modern devletin oluşumunda önemli ölçüde çevre güçleri olarak adlandırılabilir feodalite (feodal soylular, kentler, kasabalar) etkili olmuştur. Merkezi devlet bu güçlerle oluşan uzlaşmanın bir sonucu olarak da doğmuştur. Yaşanan her uzlaşmayla ya da çevrenin elde ettiği kazanımlar sonucunda, çevre aktörlerinin bir bölümü merkezle bütünleşmiştir. Belirtmek gerekir ki bu bütünleşmelere rağmen çevre aktörleri özerk durumlarının tanınmasını da sağlamışlardır. Osmanlı’da ise merkez ile çevre arasındaki karşı karşıya gelme daima tek boyutlu olarak gerçekleşmiş ve çatışma şeklinde belirmiştir. Ayrıca çevrenin Batı’da elde ettiği gibi kurumsal bir özerkliği de bulunmamaktadır. Mardin, merkez ile çevre arasındaki çatışmanın, “Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluk” olduğunu, bu kopukluğun 19. yüzyılda başlayan modernleşme sürecinde ve sonrasında da sürdüğünü belirtmektedir (Mardin, 2000, 34-37). Mardin “merkez”i sultan ve resmi görevlilerden (ordu-bürokrasi) oluşan bir unsur olarak tanımlamaktadır. “Çevre” ise merkezin dışında kalan “bölük pörçük” bir yapıdır (Mardin, 2000, 38-46).

Merkez-çevre kopukluğunun Cumhuriyet’in kuruluşunda ve takip eden süreçte de bir devamlılığının olduğunu belirten Mardin’e göre, birinci meclisteki “ikinci grup” çevrenin, Mustafa Kemal’in de yer aldığı “birinci grup” ise merkezin temsilcisidir. Cumhuriyet’in ilanından sonra kurulan partiler de bu ikiliğin birer yansımasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi merkezi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası da çevreyi temsil etmektedir. Merkez, çevreyi potansiyel bir muhalefet alanı olarak görmekte ve sıkıca denetim altında tutmak istemektedir. Hatta merkez, çevreyi Cumhuriyet’in laik amaçlarına ihanetle özdeşleştirmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Takrir-i Sükûn döneminde “gericilik” ithamıyla kapatılması da bunun örnek olayıdır (Mardin, 2000, 58-60). Çok partili hayata geçildikten sonra da merkez-çevre ikiliğindeki süreklilik Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti

gerilimiyle devam etmiştir. Mardin'in 27 Mayıs 1960 darbesi için yaptığı değerlendirme, konumuz açısından önemlidir. Mardin'e göre bu darbe "(...) artık değişmez bir düzenin korunmasıyla özdeşleştirilen merkez ile çevre arasındaki kopukluğu" (Mardin, 2000, 73) göstermektedir.

Mardin'in başlattığı Türk siyasetini ikili modelle açıklama geleneği pek çok isim tarafından sürdürülmüştür. Emre Kongar bu isimlerdendir. Türk siyasal yaşamının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e iki genel cephe arasındaki etkileşim ile belirlendiğini kaydeden Kongar, bu iki cepheden ilkinin "devletçi-seçkinci", ikincisini ise "gelenekçi-liberal" olarak adlandırmaktadır. Devletçi-seçkinci cephe ülkeyi Batı modeline göre biçimlendirmek isteyen merkezi otoritedir. Bu cephe aydınlar, asker ve bürokrasiden meydana gelmektedir. Batıcılığı benimsemiş bu cephenin karşısında ise mevcut düzene dine ve geleneğe sahip çıkarak savunan "gelenekçi" cephe bulunmaktadır. Birinci cephenin "devletçi" vurgusuna tepki olarak, bu cephe siyasal ve ekonomik açıdan liberalizmi savunmaktadır (Kongar, 2014, 321). Devletçi-seçkinci cephenin Osmanlı'da ve Cumhuriyet dönemindeki yaratıcısı ve taşıyıcısı asker-sivil bürokrasidir. Batılılaşmayı ana ideal olarak belirlemiş olan bürokrasi, bu idealin gerçekleştirilmesi için gerekli olan devrimlerin yapılmasında devlete büyük rol biçmiştir. Cephenin "devletçi" niteliği buradadır. Bu cephenin "kendi içinde ve kendisi için bir sınıf olma niteliği" kazanmış olmasıyla, "halkı güdülecek bir sürü gibi gören" bakış açısı da "seçkinci" tarafını göstermektedir (Kongar, 1999, 131). Kongar'ın 27 Mayıs 1960 askeri darbesi için yaptığı değerlendirme de Mardin'le benzerdir. Kongar 27 Mayıs'ı, "devletçi-seçkinci bir eylem" olarak değerlendirmektedir (Kongar, 1999, 154-165).

Hasan Bülent Kahraman'ın yaptığı "tarihsel blok" değerlendirmesi de dikkat çekicidir. Kahraman, Mardin'in yaptığı merkez-çevre çözümlemesinden hareketle analizini geliştirmiştir. Tarihsel blok ile kastedilen merkezdir. Bu bloğu oluşturan ise Osmanlı modernleşmesinden itibaren ordu, aydınlar ve bürokrasidir. Bu bloğun karşısında ise halk yığınlarından ve taşra burjuvazisinden oluşan çevre bulunmaktadır. Kahraman, tarihsel blok içerisinde yer alan aktörlerden orduya özellikle dikkat çeker. Ona göre ordu, blok içerisindeki kilit kurumdur ve bu bloğun sürekliliğinin taşıyıcısıdır (Kahraman, 2008, 121-160).

Kemal Karpat'ın analizindeyse “devletçi grup” ve “ekonomik çıkar grubu” kavramları kullanılmaktadır. İki grup dayandıkları toplumsal köken açısından birbirinden farklıdır. Devletçi grup asker, aydın ve bürokratlardan oluşmaktadır. Bu grubu şekillendiren gelişme 19. yüzyılda başlayan modernleşmedir. Bu dönemde, yapısal özellikleri farklılaşan devlette, uzmanlık gerektiren işlevleri yerine getirecek niteliklere sahip insanlara duyulan talebin artması ve modernleşmenin öncelikle askeri ve idari alanlarda gerçekleşmiş olması bu grubun oluşmasında en temel etkidir. Modernleşmenin ortaya çıkardığı bu grup, kendisini “modernite”nin taşıyıcısı olarak da görmüştür. Bu bakış açısı devletçi grupta bir “üstünlük” algısı oluşturmuş ve kendisini halktan farklılaştırarak “elit” olarak konumlandırmıştır. Ekonomik çıkar grubu olarak ifade edilen ikinci grubu ise çoğunlukla tarım ve ticaretle uğraşan kesimler oluşturmaktadır. Bu grup, üretim sürecinde sınırlı bir rolü bulunan devletçi grupla çatışma içerisindedir (Karpat, 2009, 159-160).

Yazarların kullandıkları kavramlar birbirinden farklı olsa da içerikleri hemen hemen benzerdir. Bir yanda modernleşme süreciyle gücünü pekiştiren ve devlet mekanizmasının kontrolünü elinde bulunduran asker-sivil bürokrasi ve ona destek verenler, diğer yanda ise bir muhalefet alanı olarak görülen ve sürekli baskı altında tutulan geniş halk kitlesi bulunmaktadır. İkili modellerin bir diğer ortak yanı da süregelen çatışmanın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devamlılık göstermesidir.

2.1.1.1. Devletçi Elit - Siyasal Elit Ayrışması

Yukarıda özellikleri belirtilen kavramsallaştırmalarla tek parti dönemini (1923-1946) açıklamak mümkündür. Bu dönemde siyaset alanının içerisinde çevre yoktur. Merkez, siyaset alanını tek başına ve tek taraflı olarak şekillendirmektedir. Çevre oldukça edilgen bir durumdadır. 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması ve aynı yıl yapılan seçimlerle mecliste temsil edilmeye başlaması, siyaset alanının çehresini değiştirmeye başlamıştır. Merkez artık tek aktör değildir. Çevre de edilgen görünümünden sıyrılmaktadır. 1950'deki ilk adil ve serbest seçimler sonucunda DP'nin iktidara gelmesi ise tam bir kırılma anıdır. Artık karar alma mekanizmasını kontrol edecek güç asker ya da bürokrasi değildir. O güne kadar siyaset alanından dışlanmış, türdeş olmayan ama çevreyi oluşturan aktörler iktidara gelmiştir. Tek parti döneminde edilgen konumda bulunanların, siyaset alanının temel öznesi haline geldikleri bir dönem başlamıştır. Artık ülkede alınacak kararları belirleyecek yeni bir yönetici elit vardır. Bu yeni elitleri iktidara getiren ise o

güne kadarki devlet sistemi içerisinde güçlü olan aktörler (asker ya da bürokrasi) değildir. Aksine halkın siyaset alanına serbest seçimler yoluyla dahil edilmesidir.

İşte bu sebeplerle, 1950 sonrasında siyaset alanında gerçekleşecek olan mücadelenin taraflarını, gücünü devlet mekanizmasının içerisindeki geleneksel konumlarından alan “devletçi elitler” ve serbest seçimler yoluyla halk tarafından belirlenmiş “siyasal elitler” olarak tanımlamak daha yerinde olacaktır (Çaha, 1997, 261; Özbudun, 1995, 14-15).

1950’ye gelinceye kadar ülkenin yönetimini elinde bulunduran devletçi elitler (askerler, bürokratlar ve onların tek parti içerisindeki üyeleri) kendi içinde güçlü bir birliktelik sağlamıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında gözlemlenen radikaller-muhafazakârlar çatışması 1920’li yılların ortasına gelindiğinde radikaller lehine sonuçlanmıştır. Muhalefeti ya da çevreyi temsil eden İkinci Grup ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası en sert tedbirler alınarak, siyaset alanının dışına itilmiştir. Devlet organizasyonunun tamamına seçkinci ve bürokratik bir bakış açısıyla nüfuz eden devletçi elitler, toplumu kendi tahayyül ettikleri “batılı” forma dönüştürme misyonunda birleşmişlerdir (Özbudun, 1995, 14). DP’yi yeni dönemin siyasal elitleri olarak tanımlamak ve devletçi elitlerin karşısında konumlandırmak, DP’nin batılılaşmaya karşı olduğu anlamına gelmemektedir. DP, CHP’nin içinden çıkmış bir parti olması sebebiyle ondan izler de taşımaktadır. DP de batılılaşma taraftarıdır. Fakat yöntem açısından kendini farklılaştırmıştır. DP’ye göre batılılaşma devletten millete doğru değil, milletten devlete doğru gerçekleşmelidir (Sarıbay, 2001, 53-54). Öte yandan DP’nin keskin bir şekilde karşıt olduğu noktalar da vardır. Bunların başında “ceberut bürokrasi” vardır. Uzunca zamandır kırsaldaki kitlenin temel yakınması bürokrasinin uygulamalarına dönüktür (Kalaycıoğlu, 1998, 37).

1950 öncesinde halkın gözünde bürokrasi ile iktidarı elinde bulunduran CHP arasında bir fark yoktur. Ülke memur kökenli elitler tarafından yönetilmektedir. Bürokrasi, devletçi elitlerin tek güç olduğu erken Cumhuriyet döneminde, Osmanlı’da bile görülmeyen bir güce erişmiştir. Bu dönemde bürokrasi sadece klasik görev alanı olan kamu düzenini korumak ve vergi toplamakla yetinmemiştir. Kamu politikalarının oluşturulmasında ve üretilmesinde aktif rol alan, doğrudan siyasi sürece katılan bir konumda bulunmuştur (Eryılmaz, 1998, 158-160). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devamlılık gösteren “devletin bekası”nın öncelikli konu olarak görülmesi, kamu işlerinde “hikmet-i hükümet”in esas

kabul edilmesi, bürokrasiyi ayrıcalıklı bir alana sahip kılmıştır (Erdoğan, 1997, 59). Cumhuriyet'in asker ve sivil bürokrasinin bir eseri olduğu düşünüldüğünde bu oldukça normaldir. İdare-siyaset ayrımı yapma ihtiyacı görülmemiştir. Bürokrasi, devrimlerin formüle edilmesinde ve uygulanmasında aktif rol almıştır. 1930'lu yıllarda ise CHP'nin devletle bütünleşmesi neticesinde idare de parti ile bütünleşmiş ve siyasallaşmıştır (Dursun, 1988, 25). DP ise bürokrasiyi, önceki iktidarın (devletçi elitlerin) bir ortağı olarak gördüğünden gücünü zayıflatmak istemiştir. DP iktidarı döneminde gerçek manada siyasetçiler öne çıkmış, bürokrasi gerilemiştir (Eryılmaz, 1998, 160). Bu da sistem içerisindeki etkin konumunu kaybeden bürokrasinin DP'ye karşı cephe almasını sağlamıştır. Bu sebeple bürokrasi, DP'yi iktidardan uzaklaştıran 27 Mayıs 1960 darbesine sıcak bakmıştır. Yine darbenin ardından hazırlanan 1961 Anayasasında kendisine özerk alanlar açmıştır.

2.1.2. Devlet Kontrolündeki Tepeden İnmeci Modernleşme Anlayışı

Devlet, Türk siyasal zihniyetinin en temel kurucu unsurlarından birisidir. Ontolojik olarak siyasal yapının oluşumunda oynadığı rol uzunca bir geçmişe sahiptir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelinceye kadar katedilen göç yolundaki tecrübeler, İran'da hâkim olan yapı, Selçuklu geçmişi gibi etkiler Osmanlı Devlet modelini etkilemiştir. Ama belirtmek gerekir ki, Osmanlı bu etkilerin bir sentezi olsa da tüm etkilerin üstünde aşkın bir devlet modeli geliştirmiştir. Devlet, Osmanlı'da her şeyin üstündedir. Devletin varlık sebebi dahi devleti ayakta tutmaktır. Bireyin olmadığı, "kul" anlayışının hâkim olduğu bu sistemde kullara daima devlete borçlu oldukları hatırlatılmıştır. Sultanın, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna dair inanç, kulların sultana bağlı olmasını bir tür dini kurala dönüştürmüştür (Kahraman, 2008, 104).

Cumhuriyet de "dinin" yerine "bilimin pozitivist rasyonalitesini" ikame etmiş ve devletin aşkın, kutsal sayılan özelliğini muhafaza etmiştir. Kemalist Cumhuriyet devlete toplumsal hayatın her noktasına nüfuz eden bir rol biçmiştir (Köker, 1995, 79-80). Bu şekilde devlet, Türk siyasal sisteminin içerisinde sivil toplumun türettiği bir aygıt değildir. Aksine varlığını topluma borçlu olmayan, üstün bir varlıktır. Bu sebeple, sistem içerisinde devlet bizatihi bir değer olarak algılanmaktadır. Cumhuriyet'i kuran devletçi elitler, devleti sivil toplum tarafından düzenlenmesi ve denetlenmesi gereken bir aygıt olarak tasarlamamıştır. Aksine devlet topluma biçim veren, amaçları belirleyen fakat

bunları yapmaya hakkının bulunup bulunmadığı sorgulanamaz bir güçtür. Halkın devletin nasıl olması gerektiğine dair görüş bildirmesine olanak dahi tanınmamıştır. Otoriter ve buyurgan bu devlet, meşruluğun kaynağı olarak bizzat kendisini gördüğünden, toplumsal meşruiyete dayanma ihtiyacı da duymamıştır (Erdoğan, 1997, 57).

Devletin sivil topluma egemen olduğunu esas alan ve iktidarın devlet elitlerinin tekelinde olduğunu ve sivil elitlerle paylaşılamayacağını savunan patrimonyal kökenli bu bakış (Kazancıgil, 2014, 204) kendisini modernleşme sürecinde de göstermiştir. Devletçi elitlerin kontrolünde, devleti önceleyen ve devletten topluma yönelen bir süreç işletilmiştir.

Batı dünyası endüstri öncesi geleneksel özelliklerinden, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlerle endüstriyel toplumun örgütlenme biçimine erişmiştir. Böylece batı modern bir duruma gelmiştir. Bu, modernleşme sürecinin özgün karakteridir. Bu şekilde, değişim alanlarının kendiliğinden tarihsel ve toplumsal etkenler tarafından üretilmediği bir durumda başlatılan modernleşme hareketleri pek çok soruna kaynaklık edecektir. Türkiye’de olan da budur. Modernleşme sürecinin bu şekilde gelişmesi, Osmanlı-Türk modernleşmeciliğini “baticılıkla” özdeşleştirmiştir. Modernleşme sürecinin yürütücüsü konumundaki bürokrasi, batıya öykünen bir hareket olarak belirmiştir. Mekanik bir anlayışla, toplumun bir plan dahilinde inşa edilebileceğini düşünen bürokrasi; toplumun sandıklarının aksine çok boyutlu ve karmaşık özelliklerinin olduğunu göz ardı etmiştir (Bilgin, 1997, 26-27).

Batı’daki modern siyasi yapı, burjuvazinin doğuşu ve siyasallaşması neticesinde aşağıdan yukarıya olacak şekilde gelişmiştir. Bu süreçte bir dizi ekonomik ve sosyal dönüşüm de yaşanmıştır. Tüm bu dönüşümlerde burjuvazinin etkisi vardır. Osmanlı-Türk modernleşmesi ise Batı’daki süreçten aksi biçimde ilerlemiş, yukarıdan aşağıya gerçekleşmiştir. Yukarıdan aşağıya gelen değişimin özgül niteliği ise bir aktarma/transfer olmasıdır. Modernleşebilmek için neyin aktarılacağını belirleyecek, ona karar verebilecek olan ise devletçi elitler olmuştur (Kahraman, 2008, 68-70). Türkiye’de gerçekleştirilen modernleşme ya da yenileşme hamlelerinde halkın etkisi yoktur. Halk bu süreçlerden dışlanmıştır. Gerçekleştirilen değişimler, devletin tüm gücüne sahip bulunan devletçi elitler tarafından yapılmıştır. Bu durum hem Osmanlı’da hem de Cumhuriyet’te benzer şekilde cereyan etmiştir (Hocaoğlu, 1997, 36).

Osmanlı modernleşmesinin öncüsü olan Tanzimat bürokrasisinin, toplum sorunlarının çözümü için bulduğu yöntem “tepeden ve yasalarla çözüm”dür. Bu da merkezi modernize edip, güçlendirmekle mümkün olabilecektir. Bu çözüm yöntemi Cumhuriyet bürokrasisi tarafından da benimsenmiştir (Eryılmaz, 1998, 155). Türk bürokratik elitinin belirgin özelliklerinden birisi de “kanuncu” olmasıdır. Sorunların, eksikliklerin kanun yapmakla giderilebileceğini düşünen bu anlayış, kanunları ise halkın taleplerine göre değil devlet iradesine göre biçimlendirir. Toplum da bu iradenin ortaya koyduğu kanunlara uyduğu ölçüde iyi olacaktır (Erdoğan, 1997, 59).

Devletçi elitler, halkın temel siyaset sürecinden dışlanması gerektiğine inanmıştır. Çünkü onlara göre bilinçsiz olan kitle kendi yararına olacak olanı tespit etme becerisinden yoksundur. Kendilerine “modernlik” atfeden devletçi elitler, bir yandan egemenliğin halka ait olduğunu vurgulamışlar diğer yandan ise milletin yararına olacak şeyi sadece kendilerinin bilebileceği iddiası ile egemenlik üzerinde kendi tekellerini kurmuşlardır. Modernleşme ve yenileşme hareketlerinin yürütücüleri, mevcut toplumla yani olanla sorunlu bir ilişki içerisinde olmuş, siyaseti bir “toplum mühendisliği” olarak görmüş ve olması gereken toplumu nasıl şekillendirebilecekleri konusuna odaklanmışlardır. Olması gereken ise “çağdaş, ileri, batı tipi” bir toplumdur. Bu tip toplumun bir an evvel ortaya çıkabilmesi, herkesin devletçi elitlerin belirlediği rolü yerine getirmesi ve eleştirinin dışlanması ile mümkün olacaktır (Hanioglu, 20 Temmuz 2014).

Toplum; mevcut hali, değerleri ve kurumlarıyla bir referans olarak kabul edilmemiştir. Çünkü halk, devletçi elitlerin gözünde adeta iyileştirilmesi gereken bir “hasta”dır (Çaha, 1997, 259). “Hasta” toplumu ayağa kaldıracak olanlar ise kendilerini “kamu yararının tek koruyucusu” olarak gören devlet elitleridir (Özbudun, 1995, 9). Devlet elitlerinin gözünde siyaset bir temsil süreci değil, toplum için geçerli genel doğruların hayata geçirilme faaliyetidir (Oktay, 1998, 244).

Tek parti idarecileri devlete “halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmak” görevi yüklemişlerdir. Halk büyük bir gelişme potansiyeline sahiptir ancak bunu tek başına gerçekleştirmeye yeterli değildir. Devlet elitlerine göre, halkın çağdaş bir yaşam biçimine erişebilmesi zaman içinde ve tedrici olarak değil, hızlı bir şekilde olmalıdır. Modernleşmenin yönünü ve hızını belirleyecek olan halk değildir. Bu, halka başvuru olarak belirlenebilecek bir konu değildir. Ayrıca halkın genel çıkarı, bireylerin oylarının

toplamından farklı bir olgu olarak görülmektedir. Toplumun genel çıkarını tespit edecek olan, bu kapasiteye sahip olduğu inancındaki devletçi elitlerdir (Heper, 2018, 114). Devletçi elitler pozitivistten beslenmiştir. Bu bakışa göre çağdaş dünyayı nesnel olarak kavrayabilen, bilimsel yöntemlerle sorunları çözen, eğitilmiş insanlar topluma önderlik yapmalıdır (Doğan, 2019, 111).

Tek parti devrinde siyasal anlamda bir modernleşmenin gerçekleştirilmediği ortadadır. Demokrasi herhangi bir kurumla bu dönemde yoktur. Bu dönemde “modernleşme” başlığı altında gerçekleştirilen hukuki ve kültürel temelde yapılmış bir “sistem kurma operasyonu”dur. Bu çerçevede modernleşme “öncü ve bilen özneler”in verdiği kararlarla toplumun dönüştürülmesi faaliyeti olmuştur. Bu çerçevede, devletçi elitlerde vesayet anlayışının hâkim olduğu açıktır. Kendi dışında kalan toplumsal kesimler üzerinde “bilgi’nin iktidarı” ile egemenlik kurma hakkını kendinde gören devletçi elitler, toplumun bilgiye sahip olanlar aracılığıyla dönüştürülmesi gerektiği düşüncesine dayanan bir sistem inşa etmişlerdir (Kahraman, 2008, 74).

Çoğulculuk karşıtı bu yöntem, demokrasinin temel ilkeleriyle uyumsuz olduğundan, ülkede demokrasinin pekişmesini de engellemiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e süreklilik gösteren tepeden inme modernleşme anlayışı, vesayetçi demokrasinin düşünsel özelliklerinin hemen hepsini yansıtan bir uygulama olmuştur. Devletçi seçkinler halkı; yönetme konusunda yetersiz, kapasite sorunu içinde görmüşlerdir. Toplum için “iyi”nin ne olduğunu tespit edebilecek donanımın, bilginin ise kendilerinde olduğunu, bu sebeple de toplumun kendileri tarafından “çağdaş uygarlık yolunda” yönlendirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır.

Devletçi elitlerin bu vesayetçi bakış açıları özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkenin ve toplumun içine girdiği değişim sürecini doğru tahlil edememelerine, halkın tepeden gelen değişimlere olan öfkelerini ve bıkkınlığını görememelerine sebep olmuştur. 1950’de ise demokrasinin en temel ve basit prensibi olan yönetimin halkın tercihlerine göre oluşmasının hayat bulmasını kendi tarihsel iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak algılamışlardır. Devletçi elitin bu tehdidi devre dışı bırakma yöntemi ise siyaset dışı yöntemlerle sistemi restore etmek olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi ve sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası, devletçi elitlerde hâkim olan düşünsel vesayetin somut çıktılarını olarak görülmelidir.

2.1.3. Muhalefete Duyulan Hoşgörüsüzlük

Türk siyaset tarihi incelendiğinde, iktidar karşısında oluşan tüm muhalefet hareketlerinin “bölücülük” ithamıyla suçlandığı, siyasi ortodoksiden en ufak sapmanın dahi “fitne” olarak nitelendirildiği (Mardin, 2011, 179-187) görülmektedir. Türkiye’de demokrasinin yerleşmemesinin sebebi de burada, hoşgörü noksanlığında aranmalıdır (Kalaycıoğlu, 1995, 66).

Türkiye’de iktidarlar; muhalefete karşı tahammülsüz olmuş, muhalefetle birlikte çalışma başarısı gösterememiş ve muhalefetten “sadık muhalefet” olmalarını beklemiştir (Dursun, 2001, 29). Bu durumu, kendi iktidarlarını gölgeleme potansiyeli bulunan herhangi bir odağın varlığına tahammül gösteremeyen iktidarların (Kaynar, 2020, 37), iktidarın sınırsız kullanılabilceği yönündeki anlayışlarına bağlamak mümkündür. Siyasal iktidarın sınırlandırılması geleneğinin oldukça zayıf olduğu (Oktay, 1998, 195) bu anlayış; muhalefetin ancak iktidarın çizdiği sınırlar içinde ve olanak tanıdığı ölçüde faaliyette bulunacağını öngörmektedir (Turan, 2014, 494).

Türkiye’deki iktidar-muhalefet ilişkileri değerlendirilirken sadece iktidarın muhalefetle değil, muhalefetin iktidarla olan ilişkileri de sorunludur. Bu anlamda, Türkiye’de hâkim siyasal kültür, muhalefeti de şekillendirmiştir. Muhalefet; iktidara sosyal, ekonomik, siyasal konularda yol gösterici olamamış, aksine bu alanları temel tartışma konusu yapmayı, iktidara direnmeyi ve meşruiyetini kabul etmemeyi tercih etmiştir (Çaylak, 2010, 25).

Yine dikkat çekilmesi gereken noktalardan birisi de Türkiye’de demokrasinin “bir muhalefet söylemi” (Hanioglu, 30 Nisan 2017) olarak kalmasıdır. Demokrasi, muhalefet tarafından, iktidar eleştirilerini araçsallaştırmak için kullandığı bir kavrama dönüştürülmüştür. Muhalefetteyken sıklıkla “çoğulculuk” ve “demokrasi” vurgusu yapan siyasal partiler, iktidara geldiklerinde ise aynı kavramlara çekinceler koymaktadır. Bunda, demokrasiyi siyasetin temel hedefi olarak görmeyen bakış açısının etkisi büyüktür.

İktidar ve muhalefetin, bu şekilde işleyen, karşılıklı sorunlu ilişkileri de Türkiye’de demokrasinin pekişmesini engelleyen temel özelliklerden birisi olmuştur. İktidar ile muhalefet arasındaki rekabetin kavgaya dönüşmeden uzlaşmaya açık bir yarışa dönüşmesi mümkün olmamıştır (Akyol, 2015, 276). Muhalefete duyulan

tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlük hem tek parti iktidarı döneminde CHP tarafından hem de 1950 sonrasında iktidara gelen DP tarafından sürdürülmüştür.

2.1.3.1. Tek Parti Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri

Tek parti sistemleri doğaları gereği merkeziyetçi, tekçi bir yapıya sahiptir. Bu yapının devamlılığının sağlanması için “muhalefet”; istenmeyen, sorunlu bir durumu ifade etmektedir. Muhalefetin “sorun” olarak algılanması için siyasal iktidar karşısında bir parti şeklinde örgütlenmesine de gerek yoktur; toplumsal anlamda da siyasal iktidara alternatif olarak değerlendirilebilecek tüm güç merkezleri “sorun” olarak görülmektedir (Erdem, 2013, 5). 1923-1946 yılları arasında Türkiye’de hâkim olan tek parti idaresinin bakış açısı da bu şekildedir. Her ne kadar bu dönemde ülke iki kez çok partili hayata geçme kararı almış olsa da sistemin özünde bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde kurulan hem Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TCF) hem de Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) varlıkları çok kısa sürmüştür.

Tek Parti dönemindeki TCF ve SCF deneyimlerine geçmeden önce 23 Nisan 1920’de açılan ilk mecliste de muhalefetin var olduğunu belirtmek gerekir. İleride CHP’ye dönüşecek olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu birinci grup, karşısında yer alan ve muhalefet edenler ise ikinci grup olarak anılmaktadır. İkinci grup, Kurtuluş Savaşı’ndan büyük prestij kazanarak çıkmış olan Mustafa Kemal’in iktidarı kendi elinde toplamasından çekinmiş ve muhalefetini buradan hareketle yapmıştır. Birinci Meclis 1 Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Yapılan seçimde meclise giren isimlerin hemen hemen tamamı birinci grubun aday gösterdiği isimlerden oluşmuş, ikinci gruba mensup çok az isim mecliste yer alabilmiştir (Koçak, 2013, 4/130-132). Yine de muhalefet, mecliste alınan her kritik kararda varlığını hissettirmiştir. Hilafetin kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı ve 1924 Anayasasının kabulünde yaşanan tartışmalar bu durumun göstergesidir.

Tek parti döneminin ilk örgütlü muhalefeti olan TCF, 17 Kasım 1924’te kurulmuştur. Partinin genel başkanı Kazım Karabekir, genel sekreteri Ali Fuat Cebesoy’dur. TCF mecliste 29 kişi ile temsil edilmiştir. CHP’nin otoriter ve merkeziyetçi yapısının aksine TCF liberal ve adem-i merkeziyetçidir. Parti programının ikinci maddesinde liberalizm “hürriyetperverlik”, demokrasi de “halkın hakimiyeti” ifadeleriyle yer almış ve partinin temel değerleri olarak gösterilmiştir. Yine parti programında tek dereceli seçim,

Cumhurbaşkanının partisiz olması ve hâkim teminatı dikkat çeken başlıklardır. Parti laikliğe karşı olmamakla birlikte; din, fikir ve inançlara saygılı olduğunu parti programında belirtmiştir (Akyol, 2012, 448-449). Parti bu özellikleriyle CHP’den farklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Partinin köktenci-devrimci modernleşme modeli yerine evrimci modeli savunduğu da (Zürcher, 2009, 250) belirtilmelidir.

Mustafa Kemal’in hem parti içerisinde hem de meclis ve hükümette artan otoritesinden rahatsızlık duyan ve bu durumun bir “tek adam” yaratacağı endişesi hisseden muhalif isimlerin kurduğu TCF’yi, birinci meclisteki ikinci grubun devamı olarak görmek mümkündür.

Mevcut tek parti yönetimi baştan beri muhalefetin varlığına hoşgörüsüzdür. Tek parti otoritesine, TCF ve muhalefet üzerine yürüme fırsatını veren gelişme ise 1925 şubatında ülkenin doğusunda ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı’dır (Dursun, 2018, 314). İsyanı karşı tedbirler almak için harekete geçen iktidarın ilk hamlesi doğu illerinde sıkıyönetim ilan etmek olmuştur. Ayrıca Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda değişiklik yapılarak dinin siyasete alet edilmesinin suç olduğu ve vatana ihanet sayılacağı kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeye TCF de destek vermiştir (Akyol, 2012, 455). Aslında bu düzenleme ile CHP içerisindeki otoriter eğilimleri yüksek olan grup, TCF ile isyan arasında ilişki kurmuştur. Parti programında yer alan partinin dine saygılı olduğuna dair ifade “gericilik” olarak değerlendirilmiştir. CHP içerisindeki otoriter grup, ılımlı bir yönetim sergilediğini iddia ettikleri Başbakan Fethi Okyar’a da karşıdır. Tepkilerini giderek yükselten bu grubun çabaları sonuç vermiş ve Fethi Okyar istifa etmiştir. İsmet İnönü tarafından kurulan yeni hükümetin ilk işi çok sert tedbirler içeren Takrir-i Sükûn Kanunu’nu kabul etmek olmuştur. Kanuna göre Cumhurbaşkanı’nın onayı ile “gerici” ve “memleketin huzurunu bozan” kuruluşlar ve yayınları sadece idari kararlar kapatılabilecektir. Meclisin aldığı bir diğer sert karar da İstiklal Mahkemeleri’ni kurmak olmuştur. Faaliyet bölgesi isyan alanı ile sınırlı ve vereceği idam kararları meclis onayına tabi olmayan Şark İstiklal Mahkemesi ile faaliyet bölgesi isyan alanı dışında ve idam kararları meclis onayından geçecek Ankara İstiklal Mahkemesi kurulmuştur (Koçak, 2013, 4/142).

Takrir-i Sükûn Kanunu, iktidar tarafından ülke genelindeki her türlü muhalefeti sindirmek için bir araç olarak görülmüştür. 4 Mart’ta çıkan kanunun hemen ardından 5 Mart’ta İstanbul’da çıkan dört gazete ve üç dergi kapatılmıştır. Yine takip eden günlerde

Trabzon’da ve Afyon’da yayın yapan gazetelerden de kapatılanlar olmuştur. Pek çok gazeteci de “eleştirileriyle hükümetin nüfuzunu kırmak” gerekçesiyle İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır (Akyol, 2012, 472-482).

İstiklal Mahkemeleri TCF’ye karşı da harekete geçmiştir. Şark İstiklal Mahkemesi isyanda etkileri olduğu iddiasıyla kendi görev alanına giren bölgelerdeki parti şubelerini valiler aracılığıyla kapattırıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi ise partinin İstanbul’daki şubelerinde arama yaptırmış, parti programındaki dine karşı saygılı olduğuna dair ifadeyi “gericiliği kışkırtmak” olarak değerlendirmiştir (Koçak, 2013, 4/142). Ankara İstiklal Mahkemesi 5 Mayıs’ta hükümete partinin kapatılması için yazı göndermiştir. Hükümet, Takrir-i Sükûn kararına dayanarak 3 Haziran’da TCF’yi kapatmıştır. Hükümet, partiyi kapatma kararına dayanak olarak parti programındaki dine saygılı olunması hükmünü göstermiştir. Hükümete göre bu hüküm “irticai tahrikler yapmak” için kullanılmıştır (Akyol, 2012, 478).

Bu dönemde muhalefete yönelen bir diğer gelişme de 1926 yılının haziran ayında Mustafa Kemal’e İzmir’de suikast yapılacağına dair ihbar ile başlayan soruşturmadır. Soruşturma kapsamında kapatılan TCF’nin milletvekillerinin evleri aranmış, tutuklamalar yapılmıştır. Suikast ile TCF ve 1918’de kendini fesheden İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne mensup kişiler arasında organik ilişkiler olduğu ileri sürülmüştür (Koçak, 2013, 4/143-145). Tek parti yönetiminin eski İttihatçıları da kendisi için bir tehdit olarak gördüğü (Ortaylı, 2018, 311) açıktır. Amaçlanan eski İttihatçıların da tasfiye edilmesidir.

1927’ye gelindiğinde tek parti rejimi kendisine yönelebilecek her türlü muhalefeti susturmuştur. 1927’de gerçekleştirilen seçimlere sadece tek bir parti, CHP katılmıştır (Lewis, 2010, 370). Aslında buna “seçim” demek de doğru değildir. Çünkü ülkede rekabete açık, partilerin yarıştığı, seçmenlerin alternatifler arasında tercihte bulunabildiği gerçek manada bir seçim yoktur. Gerçekte olan, tek parti idaresinin belirlediği isimlerin onaylanma sürecidir.

Şeyh Sait İsyanı ve sonrasında isyanı bastırmak için alınan tedbirler ile İzmir Suikastı soruşturmasının siyasal sonuçlarına baktığımızda bu gelişmelerin Türkiye’de otoriter tek parti yönetiminin kurulmasını sağladığı görülmektedir. Şeyh Sait İsyanı’ndan kısa bir süre önce başlamış olan çok partili hayat deneyimi, isyanı bastırmak için hayata geçirilen Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile sona ermiştir. Alınan tedbirlerin

sadece isyanı bastırmak için değil, meclis içinde ve dışında bulunan tüm muhalefeti, iktidara eleştiri yöneltten gazetecileri dahi sindirmek için kullanıldığının altı çizilmelidir. Muhalefeti tamamen tasfiye etmek için son hamlenin ise İzmir Suikastı soruşturması olduğu görülmektedir. İktidar bu hamleleriyle, kendisi dışındaki hiçbir örgütlü ya da örgütsüz muhalefete siyaset alanı bırakmamıştır.

1930'a gelindiğindeyse tek parti döneminin ikinci muhalefet partisi kurulmuştur. SCF'nin ortaya çıkış şeklinin TCF'den farklı olduğu belirtilmelidir. TCF, iktidarın baskı ve engelleme girişimlerine rağmen kurulabilmiş bir siyasal partidir. SCF ise “doğrudan Mustafa Kemal Atatürk'ün bir projesi” (Erdem, 2013, 6) olarak görülmelidir. SCF, aşağıda da açıklanacağı üzere, kısa sürede toplumun ilgisini çekmiş, tek parti rejiminden bunalan halkın yöneldiği bir parti olmuştur ama kuruluşunda halkın rolü yoktur. SCF, tek parti yönetiminin bir takım iç ve dış sebeplere dayanarak bizzat kurdurduğu bir partidir.

Kısa süreli TCF deneyimi bir tarafa bırakıldığında, Türkiye 1923'ten beri tek parti idaresi altındadır. İktidar, muhalefeti etkisiz hale getirmeyi bir yöntem olarak belirlemiş olsa da toplumdaki hoşnutsuzluğun farkındadır. Mustafa Kemal ülkedeki sorunların, iktidarın mecliste denetimsiz ve eleştirisiz olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Bir muhalefet partisinin varlığı halinde, toplumdaki hoşnutsuzluk başka bir yöne evrilmiş olacak ve gerçekleştirilecek eleştiri ve uyarılarla rehavet içerisindeki CHP de hareketlenecektir (Zürcher, 2009, 264; Koçak, 2013, 4/147). Tek parti idaresinin sınırlarını kendisinin belirlediği muhalefet partisinden beklentisi, ılımlı ve kontrollü bir muhalefet yapmasıdır.

Yeniden çok partili hayata geçiş kararının alınmasında, ülkenin dışarıdan bakıldığında çizdiği otoriter görünümü düzeltmek isteği de etkilidir. Bu anlamda, yeni bir muhalefet partisinin kurulmasını “imaj sorunu” olarak da görmek mümkündür. Tek parti otoritesi “Cumhuriyet” olarak kurulmuş yeni devletin tek partili görüntüsünü sona erdirerek, Batılı devletlerle aynı konumda olduğunu göstermek isteğindedir (Erdem, 2013, 20). Yine bir dış etken olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri de belirtilmelidir. Zayıf bir ekonomiye sahip olan Türkiye, ekonomik krizin etkilerini de en çok hisseden ülkelerden olmuştur.

İşte bu koşullar SCF'nin doğuşunu hazırlamıştır. Mustafa Kemal; Takrir-i Sükûn Kanunu öncesinde Başbakanlık görevinden ayrılan ve Paris Büyükelçiliği görevine atanan Fethi

Okyar'dan bir muhalefet partisi kurmasını istemiştir. Fethi Okyar bu teklife karşılık olarak Mustafa Kemal'den tarafsız olmasını ve partisinin çalışmasına imkân tanınmasını istemiştir. Mustafa Kemal cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlı olunması gerektiğini hatırlatmış ve tarafların anlaşmasıyla yeni partinin kuruluşu gerçekleşmiştir (Zürcher, 2009, 264; Lewis, 2010, 374-375).

12 Ağustos 1930'da kurulan SCF'nin parti programında liberalizm hakimdir. Özel girişimin esas olması, tekellerin son bulması, vicdan, fikir ve çalışma özgürlüğünün sağlanması, yürütmenin denetlenmesi, tek dereceli seçim sistemine geçilmesi talep edilmektedir (Koçak, 2013, 4/147-148).

Farklı çevrelerde birikmiş hoşnutsuzluk, yeni partinin büyük bir heyecanla karşılanmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal, yeni partinin sınırlarını meclis içerisinde muhalefet etmek olarak çizmiş olsa da SCF kısa sürede bir çekim alanı haline gelmiştir. Partinin şubelerine çok sayıda vatandaş üyelik başvurusunda bulunmuştur. Fethi Okyar'ın 1930 eylül ayında İzmir'e yaptığı ziyarette büyük bir kalabalık tarafından karşılanması iktidarın tepkisini çekmiştir. Ekim 1930'da gerçekleştirilen belediye seçimlerinde ise SCF'nin bazı belediyeleri kazanmış olması, iktidar tarafından SCF'nin siyasal bir rakibe dönüşme ihtimali olarak görülmüştür. Seçimlerden sonra mecliste yapılan bir tartışmada Fethi Okyar iktidarı seçimlerde usulsüzlük yapmakla, iktidar milletvekilleri de SCF'yi ve üyelerini vatana ihanetle suçlamıştır. Mustafa Kemal gelişen olaylar karşısında tarafsız kalamayacağını belirtmiş, Fethi Okyar da Cumhurbaşkanı'nın şahsına karşı muhalefet yapamayacağını bildirerek SCF'yi kapatmıştır (Zürcher, 2009, 265; Koçak, 2013, 4/147-148; Lewis, 2010, 376).

SCF deneyi de göstermektedir ki tek parti otoritesinin gerçek manada bir muhalefete tahammülü yoktur. İkinci parti ancak ona tanınmış alan içerisinde ve verilen vazifeleri yerine getirdiği takdirde meşrudur. SCF'nin kapatılma sebebi de açıkça budur. Halkın desteğini kazanmaya başlamış olması, kontrollü muhalefet rolünün dışına çıkması, kuruluş amaçlarına aykırı görülmüştür.

SCF'nin kapatılmasının ardından, 1930'lu yıllar boyunca parti-devlet bütünleşmesini sağlayacak adımlar atılmıştır. Bu dönemde otoriter eğilimleri bulunan Recep Peker partinin genel sekreteri olmuştur. Peker, partinin devlet ve toplum üzerinde güçlü bir kurum olması için çaba göstermiştir. Yurt genelinde konferanslar düzenleyerek

devletçilik, inkılapçılık konularında doktriner eğitimler vermiştir. Bu dönemdeki temel çaba CHP'nin siyasal alanda tam bir tekel oluşturması ve siyasal niteliği olan diğer kuruluşların da parti bünyesine katılmasının sağlanmasıdır. Türk Ocakları'nın lağvedilerek ocak şubelerinin partiye katılması izlenen politikanın en net örneğidir. Yine bu dönemde Halkevleri'nin kurulmasıyla, tüm il ve ilçelerde partili ve partisiz herkese eğitimler verilerek CHP'nin tasarladığı bir toplum inşasına girişilmiştir (Koçak, 2013, 4/154-156). 1935'teki CHP kongresinden sonra ise parti ile devlet arasındaki fiili birlikteliğe resmiyet kazandırılmıştır. İçişleri Bakanı'nın aynı zamanda partinin genel sekreteri, illerde valilerin partinin il başkanı olması kararlaştırılmıştır (Lewis, 2010, 515-516). CHP'nin 1930'lu yıllarda devletle bütünleşmesi, devleti ve temel kurumlarını tek bir ideoloji etrafında toplamış ve gücünü bu ideolojiden alan, devlet çatısı altında örgütlenmiş devletçi elitlerin “Cumhuriyet'in bekçisi” rolünü üstlenmesine sebep olmuştur (Çaha, 1997, 261).

Tek parti iktidarının muhalefete dönük tahammülsüzlüğü, siyaset alanını olabildiğince daraltan ve en sonunda kendi varlığı dışında başka bir yapıya izin vermeyerek bu alanı tekelleştiren politikaları, vesayetçi demokrasi anlayışının ülkedeki tohumlarının bu dönemde atıldığını göstermektedir. Çalışmanın ilk bölümünde vurgulandığı üzere, karar alma mekanizmalarında halkın etkin şekilde yer almadığı yönetimleri demokrasi olarak nitelenmek mümkün görünmemektedir. Vesayetçi demokrasi halkın siyasete katılımını olabildiğince sınırlı tutmaktadır. Otoriter eğilimleri yüksek olan tek parti yönetimi, halkın girişimiyle bir muhalefet partisinin oluşmasına izin vermemiştir. Vesayetçi demokrasideki “halkın yetersizliği” düşüncesini destekleyecek şekilde, bir muhalefet partisine ihtiyaç olup olmadığına da kendisi karar vermiştir. Sınırlarını, kurucularını, yapması gerekenleri de yine kendisi belirlemiştir.

2.1.3.2. Demokrat Parti İktidarı Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan demokrasiyle yönetilen ülkelerin galip çıkması ve Türkiye'nin de bu devletlerin yanında yer almak istemesi, tek parti iktidarının siyaset alanında liberal adımlar atmasını sağlamıştır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te meclisi açış konuşmasında kurduğu “Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.” cümlesiyle çok partili hayata geçileceğinin işaretini vermiştir. Bu açıklamadan önce ise haziran ayında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu mecliste

görüülürken CHP içerisindeki muhalefet kendisini belli etmiştir. Kanunu ve partinin tavrını eleştiren Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü imzasını taşıyan bir önerge meclis grubuna verilmiştir. Önergede meclis denetiminin sağlanması, siyasal özgürlüklerin genişletilmesi ve parti çalışmalarının yeniden düzenlenmesi istenmiştir. CHP'nin reddettiği bu önergenin ardından eleştiriler devam etmiş; Menderes, Koraltan ve Köprülü partiden ihraç edilmişlerdir. Bayar ise istifa ederek CHP'den ayrılmıştır. Daha sonra, bu dört ismin öncülüğünde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. DP bir yıl erkene çekilerek 1946'da gerçekleştirilen ve hile karışan seçimde yüksek bir oy alamasa da CHP karşısında gerçek bir muhalefet partisi olduğunu göstermiştir (Birand vd., 2016, 28-49)

1950 yılına gelindiğindeyse tek parti dönemi politikalarına duyulan tepki öyle güçlüdür ki baskıcı rejimden bunalan toplumun birbirinden farklı, türdeş olmayan kesimleri bir muhalefet çekirdeği oluşturmuşlardır (Çaylak - Nişancı, 2010, 307). Giderek büyüyen bu muhalefet neticesinde, çok partili hayata geçildikten sonra yapılan ilk adil seçimde iktidar el değiştirmiş ve DP dönemi başlamıştır. DP bu seçimlerde %53 oy almış ve mecliste 408 milletvekili elde etmiştir. 27 yıllık iktidarını kaybeden CHP'nin oy oranı ise %39'da kalmıştır. CHP'nin çıkarabildiği milletvekili sayısı 69'dur (Uyar, 2012, 189). Eroğul, DP'nin başarısında kurulduğu günden itibaren gerçek bir muhalefet partisi olduğunu göstermesinin ve halkın güvenini kazanarak iktidarı zorlamasının etkili olduğunu belirtir (Eroğul, 2019, 75).

DP, iktidarının ilk döneminde (1950-1954) özellikle tarım alanında uyguladığı politikalarla ekonomide bir canlanma sağlamıştır. Çiftçinin çıkarlarına öncelik verilmiş, ucuz krediler sağlanmış ve tarım ürünlerinin fiyatlarının yüksek tutulması ile çiftçinin gelirlerinde önemli artış sağlanmıştır. ABD yardımlarının da etkisiyle tarımda makineleşme oranı artmış, buna bağlı olarak ekilip biçilen arazi sayısı da yükselmiştir. Tarım kesimindeki bu olumlu gelişme ekonomiyi bir bütün olarak etkilemiş ve ekonomik büyüme %11-13 oranlarına ulaşmıştır (Zürcher, 2009, 327-328).

Yirmi yedi yıllık tek parti iktidarının ardından gelen değişimin yarattığı heyecan ve ekonomideki iyi tablo, 1954 seçim sonuçlarına da yansımıştır. DP oy oranını %56'nın üzerine çıkarmış, çoğunluk sisteminin sağladığı avantajla da meclisteki toplam milletvekili sayısının çok büyük bölümüne sahip olmuştur. Mecliste elde edilen bu

olağanüstü çoğunluk ile ülke adeta yeniden tek partili bir döneme girmiştir (Birand vd., 2016, 104).

1954 yılı, DP'nin seçim zaferinin tarihi olduğu gibi ekonomideki olumlu tablonun da tersine döndüğü milattır. 1950-54 arasında çok iyi giden hava koşulları kötüleşmiş, tarım kesimi de buna bağlı olarak güçsüzleşmiştir. Türkiye bu dönemde yeniden buğday ithal etmek zorunda kalmıştır. Ekonomik büyüme %4 seviyelerine gerilemiş, dış ticaret açığı DP'nin iktidara geldiği ilk yıla göre sekiz kat artmıştır (Zürcher, 2009, 333). Ekonomideki kötü gidişat ve toplumdaki yükselmeye başlayan huzursuzluk ile CHP'nin artan muhalefeti karşısında DP giderek otoriterleşmiş, meclis içinden ya da dışından yükselen her aykırı sesi susturmak için hamleler yapmıştır.

Aslında DP'nin otoriterleşme eğilimlerinin ilk izleri 1954 seçimlerinin hemen öncesinde görülmüştür. 1953 yılında gündeme gelen "Haksız İktisap Yasası" bunun örneğidir. Yasayla CHP'nin tek parti devrinde elde ettiği tüm mallar haksız kazanımlar olarak nitelendirilmiş ve CHP'nin malvarlıklarına el koyularak hazineye devredilmesi amaçlanmıştır. DP, muhalefetteyken "devri sabık yaratmayacağız" demesine rağmen yasayı meclisten geçirmiştir (Dursun, 2001, 27; Birand vd., 2016, 98-100). Bu dönemde DP'nin muhalefete tahammülsüzlüğünden etkilenen sadece CHP olmamıştır. Millet Partisi "Atatürk devrimlerinin aleyhinde olmak" gerekçesi ile kapatılmıştır. Yine 1954 seçimleri yaklaşırken basın da DP iktidarının hedefindedir. Mahkemeye çıkartılan gazetecileri iddialarını ispat etme hakkından yoksun bırakan ve basından gelen eleştirilere karşı ağır cezalar öngören bir yasa mecliste kabul edilmiştir (Akşin, 2008, 251).

1954'ten sonra ise DP iktidarı, tek parti düzenine karşı kurulmuş olmasına rağmen, tek parti dönemine öykünen uygulamalar yapmıştır. Siyasete ilişkin tecrübelerini tek parti devri uygulamaları içerisinde edinen DP önderlerinin davranışları demokratik olmaktan çok, muhalefeti sindirmeye ve yok etmeye dönük olmuştur (Kongar, 1999, 150). DP, 1954 seçimlerinin ardından, sırf kendi iktidarına muhalifler diye, Osman Bölükbaşı'na destek veren Kırşehir'i kanunla ilçeye dönüştürmüş, "İnönü'nün kalesi" olarak nitelendirilen Malatya'yı da ikiye bölerek, Adıyaman ilini kurmuştur (Dursun, 2001, 27; Birand vd., 2016, 109). Bu şekilde illeri dahi cezalandırma yoluna giden DP, Kırşehir'in ilçe olmasını eleştiren konuşmasında meclise hakaret ettiğini gerekçe göstererek Osman

Bölükbaşı'nın da dokunulmazlığını kaldırmıştır. Bölükbaşı çok hızlı işletilen bir yargı süreci ile tutuklanmıştır (Uyar, 2017, 224-225; Akyol, 2021, 386-387).

DP'nin otoriterleşen uygulamaları üniversitelere de yönelmiştir. İktidar, 1954 seçimlerinden önce profesörlerin siyasete katılmalarını yasaklayan bir düzenlemeyi kabul etmiştir. Seçimden sonra ise yeni bir yasayla, 60 yaş üstü ya da görev süresi olarak 25 yılını doldurmuş profesörleri emekli etme imkânı kazanmıştır. Atılan bu adımların, üniversitelerin siyasi açıdan sessizleştirilmesine dönük olduğu ortadadır (Varel, 2020, 228-229). Ancak üniversitelerin DP'ye dönük bakış açısında 1950'li yıllar boyunca bir değişiklik yaşanmamıştır. Hem öğretim üyeleri hem de öğrenciler DP'ye yönelik muhalefetlerini 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin hemen öncesine kadar sürdürmüşlerdir.

Türkiye 1957 seçimlerine muhalefete dönük artan baskıcı politikalar, tarımsal üretimdeki azalma, enflasyondaki artış ve döviz sıkıntısı gibi ekonomik zorluk içerisinde gitmiştir. Bu süreçte muhalefet de giderek sertleşmiş ve DP'ye karşı birleşme adımları atmışlardır. 1957 seçimlerinin hemen öncesinde CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve DP'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi (HP), DP iktidarına karşı ortak taleplerle bir araya gelmişlerdir. Muhalefetin ittifak yapması ve ortak bir listeyle seçime girmesi 1954'te zaten yasaklanmıştır (Doğaner, 2020, 178). 1957 seçimleri öncesinde ise muhalefetin birlik olmanın yeni yollarını araması üzerine DP, seçim kanununda yeni bir düzenleme daha yapmıştır. Seçimlerde iş birliği yapabilmenin tüm imkanlarını kapatan yeni düzenlemeye göre; her siyasi parti, teşkilatının bulunduğu seçim bölgesinde seçime girmek ve o bölgedeki milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundadır. Yine bir siyasi partiden son altı ay içerisinde istifa etmiş birisinin, yapılacak seçimlerde başka bir partiden aday olabilmesi de yasaklanmıştır. Örneğin bu düzenleme yasalasmadan birkaç gün önce DP'den istifa etmiş olan, partinin ilk kurucularından Fuad Köprülü'nün başka bir partiden aday olabilmesinin önü kesilmiştir. DP'nin yeni seçim düzenlemesiyle, kendisi dışındaki siyasi partilerin seçmen nezdinde bir alternatif olarak görülmesini engellemek amacıyla olduğu görülmektedir (Varel, 2020, 231).

Muhalefetin seçimde iş birliği yapmasının engellenmesi sebebiyle, siyasi partiler kendi aday listeleri ile 1957 seçimlerine katılmışlardır. Muhalefetin seçim vaatleri arasında öne çıkanlar ise anti-demokratik kanunların kaldırılması, nispi temsil sistemine geçilmesi, ikinci meclisin ve anayasa mahkemesinin kurulması olmuştur. 1957 yılının Ekim ayında

gerçekleşen seçimlerden DP yine birinci parti çıkmıştır. Ancak oyları 1954'e göre yaklaşık on puan düşmüştür. DP bu seçimde %47,7 oy oranıyla 424 milletvekili, CHP ise %40,82 ile 178 milletvekili elde etmiştir. Diğer muhalefet partilerinden CMP %7,19, HP de %3,85 oy almıştır. İki parti de dörder milletvekili kazanmıştır (Ahmad - Turgay Ahmad, 2020, 212-213). DP, seçim sisteminin sağladığı avantajla mecliste yüksek temsil imkanını sürdürse de muhalefet partilerinin aldıkları oy oranlarının toplamı iktidar partisini geçmiştir. İktidardaki bu güç kaybı ile muhalefetin oylarındaki nisbi artış her iki tarafta da sertlik yanlısı tutumları artırmış ve DP iktidarının son dönemi kutuplaşma siyasetine sahne olmuştur.

1957 seçimleri öncesi yapılan düzenlemeyle ittifak yapabilmelerinin önüne geçilen muhalefet partileri, seçimin ardından birleşme yoluna gitmişlerdir. 1958'de Türkiye Köylü Partisi CMP ile birleşmiştir. Yine aynı yıl içerisinde HP de CHP'ye katılmıştır. "Güç Birliği" olarak adlandırılan bu gelişmelere DP'nin yanıtı "Vatan Cephesi"ni kurmak olmuştur. Başbakan Adnan Menderes Vatan Cephesi'nin kuruluşunu, partisinin Manisa İl Kongresi'nde "kin ve husumet cephesine karşı" bir adım olarak açıklamıştır. Yaşanan bu kutuplaşma öyle bir hal almıştır ki CHP'yi destekleyen Ulus Gazetesi Güç Birliği'nin, DP destekçisi Zafer Gazetesi de Vatan Cephesi'nin propagandasını yapmaya başlamış, ülke seçimlerden yeni çıkmış olmasına rağmen adeta yeni bir seçim atmosferi başlamıştır (Doğaner, 2020, 178). Hem DP lideri Menderes hem de CHP lideri İnönü yurt gezilerine çıkmış, her iki isim de birbirine ağır ithamlarda bulunmuştur. Bu dönemde kullanılan üslup da iktidar-muhalefet ilişkilerinin ne denli gergin olduğunu göstermektedir. Örneğin Menderes muhalifler için "Haçlı Ordusu" benzetmesini yaparken, İnönü iktidara dönük başlattığı yurt gezilerini "Bahar Taarruzu" (Uyar, 2017, 277-299) olarak nitelemiş, siyasi mücadele için "savaş" terimleri kullanılır olmuştur.

İnönü'nün "Bahar Taarruzu" çerçevesinde Ege illerine gerçekleştirdiği gezilerde de gerilimler yaşanmış, Uşak ve İzmir'deki CHP toplantılarına valiler tarafından izin verilmemiş, polis CHP'lilere müdahale etmiştir (Akyol, 2021, 399-401). Muhalefet karşılaştığı engellemelerle daha da hırçınlaşmış, muhalefet hırçınlaştıkça iktidar da baskısını artırmıştır.

1960'a gelindiğindeyse ülkedeki gerilim önlenemez boyuttadır. Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde CHP ve DP ilçe başkanları arasında silahlı çatışma yaşanmıştır. Yaşanan bu

gerginlikten sonra İnönü trenle Kayseri'ye, oradan da Yeşilhisar'a gitme kararı almıştır. İktidar İnönü'nün bu ziyaretini engellemek için Kayseri Valisi'ne talimat vermiş, İnönü'nün treni Kayseri'ye gelmeden durdurulmuştur. İnönü ve arkadaşları trenden inerek yürümeye başlamış, barikat kurmakla görevli askerler İnönü'ye selam durarak yolu açmışlardır. DP bu durumu kendisi açısından ağır itibar kaybı olarak görmüş ve askerlerin tavrından da büyük rahatsızlık duyarak daha katı tedbirler alma yoluna gitmiştir (Akyol, 2021, 404-406). Muhalefetin hareketlerini “yıkıcı faaliyetler” olarak gören DP, sadece kendi milletvekillerinden oluşan ve olağan parlamento komisyonlarında görülmemiş yetkilerle donatılmış Tahkikat Komisyonu kurmuştur (Turan, 2014, 494; Zürcher, 2009, 349). Komisyonun vazifesi üç ay süreyle CHP'yi araştırmaktır. Komisyonun kurulma gerekçeleri arasında “orduyu siyasete karıştırma teşebbüsleri” de sayılmıştır. CHP'ye ağır ithamlar yönelten komisyon sebebiyle Meclis'te sert tartışmalar yaşanmış ve İnönü 27 Mayıs'ta gerçekleşecek askeri darbenin en net habercisi olan sözü sarfetmiştir: “Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam” (Özdemir, 2020, 238-240).

Tahkikat Komisyonu'na verilen yetkiler o kadar fazladır ki iktidar partisi dışındaki hiçbir muhalefete izin tanınmamaktadır. Komisyon, yapacağı araştırmanın sonuna kadar, siyasi partilerin yapacağı kongreleri, toplantıları yasaklamıştır. Komisyon “zararlı” gördüğü gazeteleri de kapatmaya yetkilidir. Komisyonun bu denli güçlü ve demokrasiyle bağdaşmayan yetkileri toplumdaki gerginliği daha da tırmandırmıştır. 28-29 Nisan'da üniversitelerde eylemler düzenlenmiş, bir öğrenci öldürülmüştür. DP, protestoların şiddet olaylarına dönüşmesi karşısında çareyi sıkıyönetim ilan etmekte bulmuştur. Üniversitelerde eğitime bir ay süreyle ara verilmiştir (Özdemir, 2020, 244-260). Adnan Menderes 26 Mayıs'ta, Eskişehir ziyaretinde Tahkikat Komisyonu'nun üç ay dolmadan görevini tamamladığını, iktidarın “ölçsüz hareketlerin hatasına düşmeyeceğini” ifade ederek, bir yumuşama mesajı verse de asker 27 Mayıs 1960'ta ülke yönetimine el koymuştur (Akyol, 2021, 426).

DP, iktidarının ilk dönemlerinde ekonomik ve sosyal alanda sağladığı liberal dönüşümü, siyasi alana taşıyamamıştır. “Milli irade” söylemini bütün siyasi tartışmaların temelini koyması ve politikalarına dönük eleştirileri meşruiyetinin sorgulanması olarak algılaması, muhalefete kuşkuyla bakan tahammülsüzlüğü bu durumda etkili olmuştur (Dursun, 2018, 58). DP'nin demokrasi anlayışında, Türk siyasal kültürüne uygun biçimde, iktidarın

sınırlandırılabilceği dűşüncesini yoktur. DP'nin çoğunluğu temsil ettiğine dair inancı, gerekli görđüđü her Őeyi yapmaya mutlak yetkili olduğu inancını beslemiŐtir (Zürcher, 2009, 324). DP, iktidarı pekiŐtikçe, kuruluşunda CHP'ye yönelttiği eleŐtirileri hak eden politikalara kendisi yönelmiŐtir. DP'nin muhalefete dönük uygulamalarında, kalkınma ve istikrar için özgürlüklerin kısıtlanabileceği yönündeki anlayışı etkili olmuŐtur (Sarıbay, 2001, 54-55).

1950-60 dönemine hâkim olan çatışmacı kültür hem iktidardaki DP'ye hem de muhalefetteki CHP'ye yön vermiştir. Yaşanan krizlerden uzlaşmayla çıkmak başarılammamış; iki parti arasındaki keskin kutuplaşma CHP'yi DP'ye oy veren halk çoğunluğunu anlamaktan, DP'yi de CHP'ye oy veren kentli okumuş kitleyi anlamaktan alıkoymuŐtur (Akyol, 2015, 276-279).

Bu dönemde “özgürlük”, “demokrasi”, “çoğulculuk” taleplerinin CHP'den gelmesi de dikkat çekicidir. CHP'nin, DP iktidarı döneminde gündeme getirdiği talepler ile DP'nin muhalefet yıllarındaki istekleri büyük ölçüde benzerdir. CHP'nin bu dönemdeki taleplerinin somut belgesi, partinin 1959 yılında gerçekleştirdiği 14. Kurultayı'nda ilan ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi”dir. Antidemokratik kanunların ve uygulamaların kaldırılması, temel hak ve hürriyetlerin anayasa ile güvence altına alınması, Cumhurbaşkanının tarafsızlığının tesisi, ikinci meclisin ve anayasa mahkemesinin kurulması, nispi seçim sistemi modelinin benimsenmesi beyannamede öne çıkan vaatlerdir (Uyar, 2017, 160-167). CHP'nin ortaya koyduğu bu hedeflerin hemen hemen tamamının 1961 Anayasası ile hayat bulmuş olması dikkat çekicidir. Bunda, 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'te CHP'li isimlerin çoğunlukta bulunmuş olmasının etkisi büyüktür.

Muhalefete tahammülsüzlük gösteren ilk yönetimin DP olmadığı da belirtilmelidir. DP'nin iktidarı döneminde muhalefete, basına, üniversitelere dönük baskıcı uygulamaları, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne devamlılık gösteren siyasal kültürün 1950'li yıllardaki tezahürüdür.

2.2. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi

2.2.1. Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratik İlke: Sivillerin Üstünlüğü

Tüm ülkelerde geçerli olacak belli bir sivil-asker ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü her ülkenin kendine has siyasi kültürü ve tarihsel tecrübesinden hareketle bir sivil-asker ilişkisi düzeni vardır. Tek tip bir model ortaya koymak mümkün olmasa da demokratik sivil-asker ilişkisine dair temel ilkelerden bahsedebiliriz.

Tüm kurumların olduğu gibi silahlı kuvvetlerin de seçmenlerin oylarıyla belirlenmiş sivil yöneticilerin otoritesine tabi olmaları, demokratik yönetimin en temel ilkelerindedir. Demokratik rejimlerde ordunun sivil siyasi iktidara bağlılığı esastır (Karatepe, 2017, 17; İnel, 2017, 41). Eğer bir ülkede kamusal sorunlar hakkındaki temel belirleyici kararlar, seçilmiş görevliler tarafından alınıyor ve doğrudan halkı temsil etmeyen atanmış görevliler de seçilmiş sivil iktidarların denetiminde bulunuyorsa o ülkede demokrasinin varlığından söz edebiliriz (Erdoğan, 1997, 56). “Sivillerin üstünlüğü ilkesi” olarak ifade edilen bu ilkeye göre askerler kendi uzmanlık alanları ile alakalı konularda karar alma sürecinde fikirlerini açıklayabilirler, fakat meselenin kilit noktası nihai kararı verecek olanın seçmenlere hesap verme sorumluluğundaki seçilmiş-sivil siyasetçiler olduğudur (Demirel, 2020, 268). Ordu, kendi uzmanlık alanı olan yurt savunması konusunda profesyonellik sınırları içinde kalmalı ve sivil siyasetçileri eylem ve kararlarında etkileme ve yönlendirme girişiminde bulunmamalıdır. Sivil siyasal otoritenin silahlı kuvvetleri kontrolü ve denetimi altında bulundurması, silahlı kuvvetlerin de alınan siyasal kararlara uyması gerekmektedir (Örs, 1996, 97). Askerin sivil iktidara tam anlamıyla hesap verebilir olmasının sağlanması (Karaosmanoğlu, 2016, 141), kendi bütçesi ile iç yapısı üzerinde sivil denetimi kabul etmesi (Hale, 2014, 359) ve asker ya da sivil fark etmeksizin toplumun tüm bireyleri tarafından sivillerin üstünlüğünün kabul edilmesi ve içselleştirilmesi ile demokratik sivil-asker ilişkisi tesis edilmiş olmaktadır.

Demokratik temel ilkeleri bu şekilde belirlenmiş olsa da pek çok ülkede sivil-asker ilişkileri oldukça gerilimlidir. Ordular, tarihin her döneminde iktidar ilişkilerini etkileyen önemli güçlerden birisi olmuştur. Bu durumun sebebi ise orduları diğer kurumlardan ayırt eden en temel özelliğinin silahla donatılmış olmasıdır (Karatepe, 2017, 17; Karaosmanoğlu, 2016, 150). Tarih boyunca orduların ellerindeki silahlı güce dayanarak

siyasal hayata müdahalede bulunması, o ülkedeki meşru otoritenin yozlaşmasına ve siyasal istikrarsızlığın artmasına sebep olmuştur (Heper, 1998, 209).

Askerin siyasal hayata müdahale ederek, siyasal istikrarsızlığı derinleştiren uygulamaları ise sivil siyasete döndükten sonra da sistem içerisindeki hâkim konumunu sürdürmek için elde ettiği “çıkış garantileri”dir. Asker elde ettiği bu garantiler ile idareyi sivillere devrediyor gibi görünse de siyaset alanını sürekli kontrol altında tutacağı imkanlar yakalamaktadır (Dursun - Yurttaş Özcan, 2006, 227). Çıkış garantilerini; demokratik olmayan usullere dayanan ve devletin asli ve sürekli çıkarlarını korumak iddiasıyla, siyasi iktidar ve onun kararları üzerinde geniş bir denetim uygulama alanı bulması bu amaçla anayasal kurumlar yaratması şeklinde beliren vesayet yetkisi; seçilmiş sivil makamlara, hükümete ait olması gereken yetkilerin, genel oyla belirlenmemiş makamlara tahsis edilmesi anlamındaki mahfuz alanlar ve iktidarı bırakan askeri otoritenin sivil yönetim döneminde yetkilerini genişletmek için giriştiği seçim süreçlerini yönlendirmesi (Yazıcı, 1997, 26) olarak sıralamak mümkündür.

Konuya Türkiye perspektifinden baktığımızda ise sivil-asker ilişkilerine ilişkin demokratik ilkelerin yerleşmemiş olduğunu, bu durumun ordunun sistem içerisindeki rolünden ve ağırlığından kaynaklandığı görülmektedir.

2.2.2. Türk Yönetim Geleneğinde Ordunun Baskın Rolü

2.2.2.1. Osmanlı Dönemi

Türk yönetim geleneğinde askerler her zaman önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı Devleti’ne baktığımızda ordu, siyasal rejimin temel direği konumundadır. Ordu hiçbir zaman sadece bir “savaşçılar sınıfı” olmamış, saray ve bürokrasiyle birlikte siyasetin içinde yer almıştır. Ordunun ülkeyi dış tehditlere karşı koruma rolünün yanında açık bir şekilde siyasi ve idari bir rolü de olmuştur. Yöneticilik ile askerlik içi içe geçmiş, yöneticiler “askeri” olarak anılmıştır (Dursun, 1999, 61; Heper, 1998, 210; Karatepe, 2017, 17). Tarih boyunca askerler pek çok kez iktidarın kimin elinde olacağını tayin edici bir konumda bulunmuştur. Örneğin silahlı bir güç olarak Yeniçeriler, Osmanlı’da merkeziyetçi idarenin asli bir kurumu olmuşlar ve sultanın mutlak iktidarının temel dayanağını oluşturmuşlardır. Yeniçeriler, pek çok kez, iktidara kimin geçeceğini belirleyecek rolde bulunmuşlardır (İnalçık, 2021, 176).

Ordunun sistem içerisindeki bu etkin konumu, Osmanlı-Türk siyasal-kültürel gelişimini de yakından etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girdiği tarihten itibaren başlatılan reform/modernleşme hareketlerinin de öncelikle ordunun yeniden örgütlenmesi ve askeri eğitim alanlarında gerçekleştirilmiş olması da askerlerin sistem içerisindeki rolünü pekiştirmiştir (Heper, 1998, 210).

Osmanlı'da ordunun öncü rolde olduğu modernleşme çabasıyla paralel seyreden bir değişim sürecinin yaşandığı bilinmektedir. Bu değişim ve yenileşme zorlayıcı bir sorunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Kendisini en radikal haliyle ilk kez II. Mahmut döneminde (1808-1839) gösteren ordu yenileşmesi, Osmanlı'nın askeri alanda kaybettiği savaşların ve gerilemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu gerilemeyle birlikte o döneme kadar Osmanlı yönetici elitinin zihninde hâkim olan “biz ve öteki” algısı da değişmeye başlamıştır. Osmanlı'nın askeri alanda kendini güçlü bulduğu dönemlerde “öteki” olarak, gayrimüslimler ya da daha genel bir kategori olarak “Batı” görülmüştür. Daha alt bir kategori şeklinde değerlendirilen bu dünya, izlenmeye ya da öykünmeye değer konumda bulunmamıştır. Askeri yenilgileri takiben Osmanlı'nın toprak kayıpları ve buna bağlı olarak hazine gelirleri azalmaya başlayınca “Batı”ya yüklenen anlam da değişim göstermiştir. Batı artık, özellikle de askeri alanda, “takip edilecek” hatta “örnek alınacak” bir merkezdir. Bu bakış açısı Osmanlı zihin dünyası için köklü bir değişimi ifade etmektedir. “Gelişme” ve “ilerleme” gibi kavramlar artık “Batı” modeline dayanarak ele alınmış ve askeri teknoloji transferi ile başlayan süreç hukuki, siyasi ve toplumsal pek çok alanı da etkilemiştir (Kahraman, 2008, 56-57). On dokuzuncu yüzyıl boyunca gerçekleşen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini de bu çerçevede gerçekleşen yenilikler olarak görmek mümkündür.

Modernleşme kapsamında hayata geçirilen düzenlemelerin temelinde yatan temel motivasyonun da “devlet nasıl kurtulur?” sorusuna aranan cevap olduğu belirtilmelidir. Ayrıca “devlet nasıl kurtulur?” sorusuna, ordu önceliğinde yapılacak bir dönüşüm ile cevap verilmiş olması, ordunun sistem içerisindeki özel alanını bir kez daha öne çıkarmıştır. Bu dönemde oluşturulan yenilikçi eğitim kurumlarının, örneğin mühendishane ve tıbbiyenin de askeri okullar olarak kurulmuş olması dikkat çekicidir (Kahraman, 2008, 58). Cumhuriyet'i kuran kadroların pek çoğunun Osmanlı modernleşmesi çerçevesinde kurulan bu eğitim kurumlarında yetişmiş olması, ordunun

modernleşmedeki öncü rolüne ilişkin zihinsel kabulün Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devamlılığını sağlamıştır.

2.2.2.2. Cumhuriyet Dönemi

Ordunun Osmanlı'daki güçlü konumu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir. Bu devamlılıkta işgalcilere karşı başlatılan Kurtuluş Savaşı'nı komuta eden askeri kadronun aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucuları olmaları da en büyük etkidir. Savaşın başarıyla sonuçlanmasının ardından yeni kurulan devletin siyasal sisteminin oluşturulmasında neredeyse tamamı eski birer Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal ve arkadaşları baskın rol oynamışlardır (Dursun, 1999, 62; Örs, 1996, 115; İnel, 2017, 43).

Ordu, Cumhuriyet'in kuruluşunda ve Kemalist devrimlerin hayata geçirilmesinde aktif roldedir. Ancak, Cumhuriyet dönemi uygulamalarına baktığımızda muvazzaf askerlerin devlet idaresinde görev almadıkları görülmektedir. Mustafa Kemal, ilkesel olarak ordunun siyasete müdahalesine karşıdır ve askerlerin aynı zamanda siyasette de yer almalarını mevzuatla yasaklamıştır. Tek parti döneminde (1923-1950) iktidarın üst düzey yöneticilerinin pek çoğu asker kökenlidir ancak bu isimler siyasette rol almaya başladıklarında askeri görevlerini bırakmışlardır (Karpat, 2020, 137-138; Hale, 2014, 111).

Tek parti döneminin parti-devlet anlayışı ve askeri bürokrasi ile CHP arasındaki kaynaşmışlık (Cizre, 2014, 29) neticesinde sivil-asker ilişkilerine ilişkin bir tartışma yaşanmadığı görülmektedir. İktidar fiilen, devlet başkanı ve ordu arasında iş birliği içinde kullanılmıştır. Ordunun gözünde Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın karizmatik komutanı; İsmet İnönü de yine bir ordu paşası olarak görülmektedir (Doğan, 2019, 167). Buradan hareketle Mustafa Kemal ve İsmet İnönü dönemlerini "askersiz militarizm" (Özdağ, 2017, 25) benzetmesiyle ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Tek parti iktidarının hâkim olduğu dönemde ordu ile siyaset arasında bir gerilim olmaması, bu dönemde askerin demokratik sivil-asker ilişkisi modelini benimsediği anlamına gelmemektedir. Her ne kadar görünürde savaştan sonra asker kıışlasına çekilmiş ve siyasi iktidar alanını "sivillere" bırakmış gibi görünse de Kurtuluş Savaşı'na komuta eden isimlerin siyasi iktidarın tek sahibi konumunda bulunmaları orduda hâkim olan

düşüncelerin iktidar aracılığıyla hayata geçirilmesini sağlamış ve ordu sistem içerisindeki başat rolünü muhafaza etmiştir. Tek parti döneminde görünen sivil-asker ilişkilerinde bu “uyum”un sebebi, iktidar alanının rekabete kapalı biçimde devlet seçkinlerinin tekelinde toplanmasından kaynaklanmıştır.

2.3. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Türkiye’de iktidarın el değiştirdiği 1950 yılına gelindiğinde sivil-asker ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Tek parti dönemindeki “uyum” bozulmuştur. Çünkü iktidar, devletçi elitlerden siyasi elitlere geçmiştir. Siyasi yapıdaki farklılaşmayı yansıtan bu elitler sınıfındaki değişiklik, ordu tarafından hoş karşılanmamıştır. Yaşanan değişikliği kendi kurumsal prestijini küçülten ve sistem içerisindeki rolünü tehdit edici bir durum olarak değerlendiren silahlı kuvvetler “yönetmeden hükmeden” (Karatepe, 2017, 21) konumunu kaybetme endişesi yaşamış ve DP iktidarını benimsememiştir.

DP, 1950 seçimlerini kazandığı ilk gün, darbe tehdidiyle yüzleşmiştir. Ordu içerisindeki bir grup komutan, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye ulaşarak, iktidarı DP’ye devretmek istemediklerini söylemeleri halinde seçimleri geçersiz kılacaklarını ifade etmişlerdir. İnönü’nün komutanlara verdiği “milli iradeye saygı gösterilmesi” yönündeki mesajı (Birand vd., 2016, 67) ile darbe önlenmiştir. Ne var ki ordu içerisindeki iktidara karşı hoşnutsuzluk dinmemiştir.⁶ Özellikle DP’nin 1954 yılındaki ikinci seçim zaferi sonrası, yaşanan hoşnutsuzluk daha da artmıştır. Askerin DP’ye karşı olan tavrının keskinleşmesinde sistem içerisindeki etkin rolünü kaybetmesi kadar o dönem yaşanan ekonomik sıkıntılar da etkili olmuştur. Karpat, askerlerle gerçekleştirdiği mülakatlara ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır:

“Darbeden sonra görüştüğüm subayların pek çoğu ev sahiplerinden şikayetçiydi. 1950’lerde bedelini karşılayamaz diye askerlere kiralık ev dahi gösterilmek istenmiyor, bir gözleriyle bahşişi süzen garsonlar daha zengin müşterilerle ilgilenmeyi tercih ediyor, dükkân sahipleri fakirleşmiş bu zümreye pahalı malzeme göstermekten kaçınıyor ve bir zamanlar subayları damat olarak görmekten pek memnuniyet duyan anneler bile kızlarını “üniformaları parlak fakat cepleri boş” bu

⁶ DP’nin 1950-1960 yılları arasında süren on yıllık iktidarı döneminde ordu içerisinde pek çok cunta meydana gelmiştir. Bu süre zarfındaki cunta faaliyetlerinin detaylı bir incelemesi için bk. (Özdağ, 2004, 75-128).

adamlarla evlenmemeleri için tembihliyordu. Kalabalık ailelerini geçindirmekte zorlanan subaylar, otobüs şoförlüğü gibi ek işler yaptı.” (Karpat, 2020, 143).

Askerlerin bu şekilde giderek ağırlaşan ekonomik koşullarının yanı sıra Başbakan Menderes’in silahlı kuvvetler için yaptığı “Battalgazi Ordusu” nitelemesi ve “Ben bu orduyu astsubaylarla yönetirim” gibi askerleri rahatsız edecek cümleleri de yine bu döneme denk gelmektedir (Özdağ, 2004, 52). Bu gerekçelerle birlikte, silahlı kuvvetlerde hâkim olan ve kendilerini sivillerden üstün ve ayrıcalıklı gören anlayışın net bir şekilde yansımaları, bir subayın şu ifadelerinde açıkça görmek mümkündür:

“Biz askerler, güçlü bir onur hissi, ahlak anlayışımıza ve üstünlüğümüze mutlak bir inançla yetiştiriliriz. Siz siviller için, bir general üst düzey subaydır; bizler için ise değerlerimizin simgesi, bir çeşit yarı tanrı, tüm genç subayların ulaşmak istediği ideal konumdur. Genç subaylar bir generalin kapıyı açıp sivil bir bakan karşısında eğildiğini görürlerse bu değerler sistemine ne olur?” (Karpat, 2020, 145).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi ordunun bu dönemde bir “demokrasi sorunu” ya da “demokrasi arzusu” olduğunu ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. Asker, kendi zihninde ordu ile devleti özdeşleştirdiğinden ordu için “iyi” olanın, devlet için de “iyi” olacağını düşünmektedir. Belirlediği “iyi”ye demokratik ya da demokratik olmayan bir yöntemle ulaşılması ise tamamen tali bir konudur (Özdağ, 2004, 23). Askerin bu bakış açısı, vesayetçi demokrasiyi besleyen “ortak iyiyi özel bilgiye sahip olanlar tespit edebilir” fikrinin bir yansımasıdır.

Ordu mensuplarının böyle bir zihin dünyasına sahip olmasında, aldıkları askeri eğitimin etkisi büyüktür. Osmanlı zamanına kadar giden askeri eğitim sistemine göre; pek çok subay askeri liseler ile başlayan ve harp okulu ile devam eden eğitim süreci ile ilk gençlik yıllarının tamamına yakını askeri üniforma içerisinde geçirmektedir. Mezuniyet sonrası başlayan ve neredeyse bir ömür süren çalışma hayatı da dikkate alındığında askeri toplumsallaşma sürecinden geçen subayların kendilerini toplumdan ayrı ve üstün, elit bir toplumsal grup olarak görmelerini şaşırtıcı bulmamak gerekmektedir (Hale, 2014, 374).

Askeri eğitim sisteminin içeriği de Türk subaylarının kendilerini ayrıcalıklı ve “vatanın koruyucusu”, daha da çarpıcı biçimde “devletin sahibi” olarak görmelerinde büyük bir etkidir. Özellikle Atatürkçülük ekseninde sürdürülen dersler ile subay adaylarına Atatürkçülüğün toplumda kabul edilebilir tek ideoloji olduğu benimsetilmekte, bu

ideoloji dışındaki her unsura şüphe ile bakma alışkanlığı kazandırılmaktadır. Bu doktriner eğitimle kendisini Atatürk ile özdeşleştiren subay “üstün bir görev” olarak vatani hem dıştan hem de içten gelebilecek tehlikelere karşı korumayı amaç edinmektedir. Böylece subaylar kendilerini Atatürk’ün kurduğu “rejimin bekçisi” olarak da görmektedirler. Atatürk tarafından kurulan rejime atfedilen misyon ise neredeyse hayatın tüm alanlarına nüfuz edici niteliktedir. Rejimin ilkeleri eğitimden aileye, siyasete kadar her alanda kullanılabilir niteliktedir (Örs, 1996, 127-128). Açıkça anlaşılacağı üzere, verilen eğitim neticesinde Türk ordusu kendisine vazife alanı olarak sadece ülkeyi dış tehditlere karşı korumayı belirlememiştir. Atatürkçülük çerçevesinde, içten gelebilecek tehditlere karşı da rejimi korumayı görev edinmiştir. İçten gelebilecek tehditlerleyse, özellikle, siyasal iktidarların kastedildiği anlaşılmaktadır.

Bu noktada askerin siyasete ve siyasetçilere bakışına da değinmek gerekmektedir. Askeri eğitim sırasında askerlere siyasete müdahale etmeleri açıkça hiçbir zaman söylenmemektedir. Aksine siyaset alanı uzak durulması gereken bir yer olarak tasvir edilmektedir. Askerlere göre siyasi partiler ve siyasetçiler kendi çıkarları için halkın ve ülkenin çıkarlarını yok sayabilecek güvenilmez kişi ve kurumlardır. Bu “güvensizlik” temelli bakış açısı orduya “gerektiğinde” siyasete müdahale etmesi fikrini vermektedir. Bu da askeri müdahale ile, siyasete karışmanın birbirinden farklı şeyler olduğuna dair bir bilincin orduda var olduğunu göstermektedir (Örs, 1996, 128-129). Buna göre; Atatürkçülüğü en üstün ideoloji kabul eden askerler, sivil siyasetçilerin Atatürk ilkelerinden saptığını düşündükleri anda, “rejimin bekçisi” misyonuyla, ülkeyi içine düştüğü tehlikeden kurtarmak için yönetime doğrudan müdahaleyi ve belli bir süre ülkeyi tamamen kendi kontrollerinde yönetmeyi doğal bir hak olarak görmektedirler.

İşte bu saiklerle, Türk Silahlı Kuvvetleri, Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesini⁷ 27 Mayıs 1960’ta gerçekleştirmiş ve on yıllık DP iktidarına son vermiştir. Radyodan yayınlanan ve darbeyi ilan eden kısa bildiride⁸ “hareketin” hiçbir şahıs, parti ya da gruba karşı olmadığı, partiler üstü ve tarafsız bir yönetim kurmak, kısa zamanda

⁷ Darbeyi gerçekleştirenlerin bir grup albay ve daha alt rütbeli subaylardan meydana geliyor oluşu, DP yönetimine olduğu kadar ordunun kendi içindeki hiyerarşiye karşı da yapılmış bir hareket olarak görülmektedir (Özdemir, 2013, 4/228). 27 Mayıs darbesi, bu yönüyle, kendisinden sonra gerçekleşen 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinin “emir-komuta zinciri içinde” gerçekleştirilmiş olmaları sebebiyle farklılaşmaktadır.

⁸ Bildirinin tam metni için bk. (Beriş, 2022, 153).

gerçekleştirilecek serbest ve adil seçimler ile seçimden galip çıkacak partiye siyasi iktidarı devretmek amacıyla (Ahmad, 2020, 170) gerçekleştirildiği vurgulanmıştır.

Bildirideki “tarafsızlık” vurgusunun gerçeği yansıtmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Askeri darbe sonrası ülke yönetimini ele alan 38 kişilik Milli Birlik Komitesi’nin (MBK)⁹ uygulamaları bunu göstermiştir. Askerin idareyi ele aldığı dönemde kapatılan tek partinin DP olması, DP yöneticileri ile partinin il/ilçe teşkilatlarında yer almış pek çok kişinin tutuklanması “hareket”in tarafsız olmadığını (Aydın - Taşkın, 2020, 63) ve DP’ye karşı yapıldığını göstermiş, ordunun partiler üstü olduğu iddiasını boşa çıkarmıştır (Zürcher, 2009, 353).

Vesayetçi demokrasi bağlamında burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli gelişme de darbenin hemen ardından, 28 Mayıs 1960’ta, MBK tarafından vazifelenen ve başkanlığını dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar’ın yaptığı ve hukukçu üniversite hocalarından oluşan “Bilim Heyeti”nin yayınladığı “Anayasa Komisyonu Raporu”dur.¹⁰ Raporun içeriği “ordu-aydın ittifakı”nı göstermesi açısından önemlidir. Askerin ülke yönetimini ele almasını adi, siyasi bir hükümet darbesi olarak görmemek gerektiğinin belirtildiği raporda, DP’nin meşruiyetini kaybettiği vurgulanmış ve askeri darbe “hukuki” bir temele dayandırılmaya çalışılarak, meşru gösterilmeye çalışılmıştır. Yine raporda “siyasi kudret”, “devlet kudreti” ayrımının yapılmış olması konumuz açısından vurgulanması gereken bir noktadır. “Siyasi kudret” ile yönetimden el çektirilen DP kastedilirken; “Devlet kudreti” için, “asıl Devlet kudreti olan...” vurgusuyla, Ordu’nun ilk sırada zikredilerek, adliye (yargı), barolar, memurlar (bürokrasi), üniversiteler ve basının zikredilmiş olması önemlidir. Rapora göre darbenin gerekçelerinden birisi de işte bu “siyasi kudret” ile “devlet kudreti” arasındaki bağlantının kaybedilmiş olmasıdır. Bu çalışmada sıkça ifade edilen ve vesayetçi demokrasi anlayışının taşıyıcısı konumundaki grup olarak değerlendirilen devletçi elitlerin, 27 Mayıs askeri darbesinden sonra yayınlanan ilk raporda açıkça ifade edilmiş olması, 1961 Anayasasını hazırlayacak kadronun zihin dünyasının yansıtılması açısından önemlidir.

Yine bu noktada, 27 Mayıs darbesinde aktif rol oynamış, MBK üyesi Orhan Erkanlı’nın anılarında, ordu için açıkça “devlet muhafızlığı” benzetmesinde bulunması, bu

⁹ Başkanlığını Cemal Gürsel’in yaptığı MBK üyelerinin kimlerden oluştuğu 12 Haziran 1960’ta kamuoyu ile paylaşılmıştır. MBK üyelerinin listesi için bk. (Ahmad - Turgay Ahmad, 2020, 299).

¹⁰ Rapor için bk. (Aydın - Taşkın, 2020, 66-67).

çalışmanın ilk bölümünde vesayetçi demokrasinin özellikleri arasında sayılan “korumacılık/muhafızlık düşüncesi”nin en somut örneklerinden olduğu için zikredilmelidir: “Diğer ordularda subay olmak, diğer devlet memuriyetleri gibi profesyonel bir iştir. Ne var ki bizde, işten fazla bir şeydir; milli bir görevdir, devlet muhafızlığıdır.” (Erkanlı, 1973, 375).

27 Mayıs 1960'ta askeri darbeyi gerçekleştiren kadronun yönetime müdahalede bulunma motivasyonlarını bu çerçevede açıklamak mümkündür. Ayrıca 27 Mayıs'a giden süreçte, siyasi kültürümüze yerleşmiş muhalefete karşı hoşgörüsüzlük, halka güven duymama ile seçimlerle siyasi iktidarı ele alan siyasal elitler ile gücünü sistem içerisinde sahip olduğu pozisyonlara borçlu olan devletçi elit arasında yaşanan gerilimleri uzlaşma çerçevesinde çözecek, kutuplaşmayı dizginleyecek biz denge oluşturulamamış olması etkili olmuştur.

27 Mayıs 1960'ta yönetime doğrudan müdahale eden ordunun 15 Ekim 1961'de gerçekleşen milletvekili genel seçimleriyle¹¹ iktidarı sivil siyasetçilere devretmesinin de üzerinde durmak gerekmektedir. Ordu, doğal olarak bünyesindeki hiyerarşik ve katı otorite ile demokrasinin işletilemeyeceğinin farkındadır. Yine iktidarın yıpratıcı bir süreç olduğunun ve kurumsal olarak orduya vereceği zararın da bilincindedir. Ordunun kışlasına dönme sebebi, kurum olarak sivil siyasi iktidar üzerindeki vesayet işlevini sürekli kılacak anayasal düzenlemelerin yapılmış olmasıdır (Bayram, 2001, 227). Bu çalışmanın üçüncü bölümünde tartışıldığı üzere ordu; 1961 Anayasası ile elde ettiği kazanımlar sonucunda, yönetimden çekilip kışlasına dönmüş gibi görünse de siyaset ve toplum üzerindeki “vasi” rolünü pekiştirmiş, 1950-1960 arasında kendi aleyhine bozulan sistemi anayasa ile restore ederek, “yönetmeden hükmeden” konumunu tesis etmiştir.

¹¹ Seçimlerin sonucu oldukça dikkat çekicidir. CHP oyların sadece %36,7'sini alabilmiştir. Bu oran CHP'nin bir önceki genel seçimde (1957) aldığı %41'lik oyun da gerisinde kalmıştır. 1961'de seçime katılan ve DP'nin mirası üzerine kurulan partilerden Adalet Partisi (AP) %34,7, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %13,9, Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13,7 oy almıştır. Bu dört partinin yüzde %60'tan fazla oy almaları “Menderes'in zaferi”, “27 Mayıs rejimine karşı bir kınama” şeklinde yorumlanmıştır (Ahmad, 2020, 182).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1961 ANAYASASI VE VESAYETÇİ DEMOKRASİ: KURUMLAR VE UYGULAMALAR

27 Mayıs 1960 askeri darbesi devletçi elitlerin; DP ile iktidara gelen toplumsal grupların güç kazanmasına karşı gelişen tepkisi ve sistem içerisindeki kendi geleneksel konumlarını yeniden tesis etme isteklerinin ifadesidir.

27 Mayıs darbesinin arkasında yatan sistemi devletçi elitler lehine restore etme motivasyonu, hem yeni anayasayı hazırlamakla görevli kurucu meclisin oluşumunda hem de anayasanın sisteme kattığı yeni kurumlar ile bu kurumların uygulamalarında kendisini göstermiştir.

Bu çerçevede; çalışmanın son bölümünde, 1961 Anayasasının yapım sürecindeki demokratik eksiklikler ve vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasında rol oynayan Cumhuriyet Senatosu, Cumhurbaşkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı ve Anayasa Mahkemesi'nin yeni anayasal sistem içerisindeki konum ve uygulamaları incelenmektedir.

3.1. 1961 Anayasasının Hazırlanışındaki Vesayetçi Anlayış

3.1.1. Kurucu Meclisin Oluşumu ve Vesayetçi Yapı

Bir devletin hukuki ve siyasi bir kurum olarak varlığının temel belgesi olan anayasaları yapan güç kurucu iktidar olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, yeni bir anayasa yapılması veya mevcut anayasayı değiştirmek için halk tarafından seçilmiş özel bir meclis oluşturulabilir. Kurucu meclis olarak anılan bu meclisler, kurucu iktidar rolünü üstlenmektedir (Gençkaya, 1998, 17). Bu şekilde oluşturulan kurucu meclislerin oluşum biçimleri, kurulacak olan anayasal sistemin niteliği üzerinde büyük etkiye sahiptir. Anayasaların demokratikliği ve işlerliği kurucu meclislerin temsil gücü ile ölçülmektedir (Parla, 1984, 207-208). 1961 Anayasasını hazırlayan kurucu meclisin yapısına baktığımızdaysa büyük bir temsil sorunu olduğu görülmektedir.

Askeri darbeyi gerçekleştiren MBK, çıkardığı 157 sayılı kanun ile yeni anayasayı hazırlamakla görevli bir kurucu meclis meydana getirmiştir. İki kanattan oluşan kurucu meclisin bir kanadını MBK, bir kanadını ise Temsilciler Meclisi oluşturmaktadır (Tanör, 2016, 369; Özbudun, 1986, 16). MBK'nin "temsil" ile bir ilgisinin olmadığı ortadadır.

Temsilciler Meclisi ise “milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözetten”¹² bir usul ile değil; ağırlıklı olarak fiili iktidarı elinde bulunduran Devlet Başkanı ve MBK’nin atadığı isimlerle, korporatist bir felsefeye dayanacak biçimde meslek örgütlerinin ve bürokratik baskı gruplarının temsilcilerinden oluşmuştur (Parla, 2009, 56; Aydın - Taşkın, 2020, 81). Temsilciler Meclisi’nde yer alan partiler CHP ve CKMP’dir. Bu partilerden CHP 49, CKMP 25 üye ile mecliste yer almıştır. Siyasi parti temsilcileri de seçmenler tarafından değil, partilerinin yetkili organlarınca belirlenmiştir (Yazıcı, 2011, 18). Toplam 276 üyesi¹³ bulunan Temsilciler Meclisi’nde meslek kuruluşlarından, basından, üniversitelerden ve yargı organlarından gelen üyelerle, illerden “seçilen” temsilcilerin büyük kısmının CHP eğilimli olduğu göz önünde tutulduğunda, mecliste fiilen CHP’nin egemen olduğu anlaşılmaktadır (Aydın - Taşkın, 2020, 81; Gençkaya, 1998, 24). Ayrıca illerden gelecek temsilcilerin de genel oya ve doğrudan tek dereceli seçime dayanmayan belirlenme usulü de eşitlikçi bir temsilin önüne geçmiş, meclisi tamamen elitist bir karaktere büründürmüştür (Tanör, 2016, 370-373). Temsilciler Meclisi’nin adındaki “temsil” sadece sözde kalmış, meclis tamamen demokratik olmayan bir yöntemle oluşturulmuştur (Erdoğan, 2016, 141; Yazıcı, 2011, 19).

6 Ocak 1961’de çalışmalarına başlayan kurucu mecliste, anayasa tasarısını hazırlamakla görevli Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyona İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi¹⁴ ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi¹⁵ tarafından hazırlanan iki anayasa tasarısı gelmiştir. Komisyon bu tasarılarından ilkinin “etüd metni”, ikincisini ise “yardımcı metin” olarak çalışmalarında değerlendirmiştir (Gözler, 2000, 82-83; Tanör, 2016, 371-374). Komisyon çalışmalarını 9 Mart 1961’de tamamlayarak Anayasa taslağını Temsilciler Meclisi’ne sunmuştur. İki buçuk ayı bulan görüşmelerin ardından 27 Mayıs 1961’de Kurucu Meclis’in birleşik toplantısında yapılan oylama ile yeni anayasa taslağı kabul edilerek referanduma sunma kararı alınmıştır (Aydın - Taşkın, 2020, 81-82; Gözler, 2000, 83).

¹² Bu ifade 157 sayılı kanunun 1. maddesinde Temsilciler Meclisi için kullanılmaktadır.

¹³ Temsilciler Meclisi’nin üye listesi için bk. (Aydın - Taşkın, 2020, 500-507).

¹⁴ Çalışma boyunca “İstanbul Tasarısı” olarak anılacaktır. Önerinin tam metni için bk. (Feridun, 1962, 167-205).

¹⁵ Çalışma boyunca “Ankara Tasarısı” olarak anılacaktır. Önerinin tam metni için bk. (AÜSBF, 1960).

3.1.2. 1961 Anayasa Halkoylaması

9 Temmuz 1961’de yeni anayasa için yapılan halkoylamasından %61,7 oranında “evet” oyu, %38,3 oranında da “hayır” oyu çıkmıştır. MBK’nin hala yönetimde olduğu ve Anayasaya “hayır” demenin oldukça zor olduğu bir halkoylaması sürecinde, sandıktan çıkan “hayır” oylarına ait oran oldukça yüksektir. Bu sonuçta anayasanın içeriğine dönük nesnel bir değerlendirmeden ziyade bir an evvel sivil idareye geçme isteği ile (Karpat, 2009, 175) DP tabanının 27 Mayıs’ı gerçekleştirenlere karşı olumsuz bakış açısı etkilidir. Halkoylamasının sonucu, yeni anayasaya karşı daha ilk günden güçlü bir muhalefetin varlığının da göstergesidir (Özbudun, 1986, 26).

Kurucu meclisin ordu-aydın-bürokrasi ittifakı yani devletçi elitler tarafından oluşması, darbeden önce yapılan son genel seçimde (1957) DP’nin yaklaşık %48 oy aldığı hatırlanırsa; anayasa gibi, temel hak ve özgürlüklerle devletin yapısını ve işleyişini düzenleyen temel metnin hazırlanması sürecinden toplumun neredeyse yarıya yakınının dışlanmış olması, demokrasinin temel ilkelerinden olan siyasal eşitliği reddeden bir anlayışın varlığını göstermektedir. Anayasanın hazırlanış sürecindeki bu “demokratik özür”, halkoylaması sonuçlarına da yansımış, anayasanın meşruiyet bunalımı içinde doğmasına sebep olmuş ve anayasayı toplumsal sözleşmeden daha çok “vesayetçi bir belge”ye dönüştürmüştür.

3.1.3. Egemenlik Anlayışındaki Değişim ve Vesayetçi Kurumların Anayasal Sisteme Dahil Edilmesi

Cumhuriyet’in nitelikleri arasında “insan haklarına... dayanan... devlet” olma niteliğini sayması, temel hak ve özgürlüklere geniş yer vermesi ve bunların sınırlandırılmasını güvenceli bir sisteme bağlaması (Gözler, 2000, 86), sosyal devlet ilkesini benimsemesi (Erdoğan, 2016, 153), “anayasanın üstünlüğü” ilkesini kabul ederek kanunların anayasaya aykırı olamayacağını ortaya koyması ve bunu denetlemekle görevli Anayasa Mahkemesi’ni kurması (Özbudun, 1986, 19-20), 1961 Anayasasının en önemli yeniliklerindedir. Belirtmek gerekir ki; Türk anayasacılık tarihinde ileri bir aşama olarak değerlendirilebilecek bu gelişmeler, halk iradesine ortak edilen ve genel oyla belirlenmemiş kurumların iktidara ortak edilmesini görmezden gelmemizi engellememelidir.

Özellikle egemenlik anlayışındaki değişim, yeni anayasanın paradoksal bir görüntü vermesine sebep olmuştur. Anayasa bir yandan temel hak ve özgürlüklere geniş yer verirken, diğer yandan genel oydan çıkacak çoğunluk hükümetlerine güvensizlik duymaktadır (Erdoğan, 2016, 144; Heper, 2018, 152).

1961 Anayasasının dördüncü maddesi, 1924 Anayasasının kabul ettiği egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu düşüncesinden vazgeçmiştir. Yeni anayasa ile birlikte artık millet, egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanabilecektir. Bu düzenleme, TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilci olduğu düşüncesinden kopuşu ve millet egemenliğinin kullanılmasına seçimle belirlenmemiş “yetkili organlar”ın dahil edildiğini göstermektedir. Böylece seçilmiş yasama meclisi ile halk iradesi arasındaki tam vekalet ilişkisi kesilmiş (Parla, 2009, 26), egemenlik konusunda tek vurgunun “milli irade”ye yapılmasına izin verilmemiş, “yetkili organlar” ifadesiyle devletçi elitleri temsilen anayasaya yerleştirilen mekanizmaların sistem içerisindeki siyasal nüfuzları artırılmıştır (Heper, 2018, 152).

TBMM'nin egemenliği kullanan organlardan birisi konumuna indirilmesi, devletçi elitler ile siyasal elitler arasında 1950-1960 arasında yaşanan gerilime, devletçi elitler tarafından 1961 Anayasası ile verilen bir tepkidir. Seçilmiş parlamento çoğunluklarına dönük korku ve güvensizliğin bir yansıması olan bu düzenleme, aynı zamanda vesayetçi zihniyetin de anayasadaki simgelerinden birisi olmuştur. Serbest seçimler yoluyla belirlenmiş çoğunluğun karar alma sürecinde etkin aktör olması, demokrasinin en temel özelliklerindedir. Ancak 1961 Anayasası çoğunluk ilkesini esas kabul edip iktidarın kötüye kullanılmasını engelleyecek demokratik mekanizmalar üretmek yerine, doğrudan çoğunluk ilkesine karşı çıkan bir anlayışı benimsemiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak anayasaya yerleştirilen kurumlar da çoğunluk iradesini engelleyici bir rol üstlenmişlerdir.

3.2. Vesayetçi Kurumlar ve Uygulamaları

3.2.1. Cumhuriyet Senatosu

1961 Anayasası yasama organını çift meclis usulüne göre şekillendirmiştir. Buna göre TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktadır (Madde 63).

Anayasanın yer verdiği pek çok düzenlemede olduğu gibi, yasama organı açısından çift meclis sisteminin benimsenmiş olmasında da Türkiye'nin çok partili hayatı tecrübe ettiği

dönemde yaşanan tartışmalar ve krizler etkili olmuştur. Özellikle 1950 seçimlerinin ardından iktidarı DP'ye devretmek zorunda kalan ve muhalefet partisi konumuna düşen CHP, DP iktidarı döneminde, 1924 Anayasasının kurduğu sistemi eleştirmiş ve anayasaya ilişkin pek çok değişiklik talebinde bulunmuştur. 1961 Anayasasında karşılık bulacak olan bu taleplerden birisi de çift meclis sistemi olmuştur.

3.2.1.1. 1961 Anayasası Öncesi Dönemde Çift Meclis Sistemi Tartışmaları

Türkiye, çift meclisli yasama organı anlayışına yabancı değildir. Osmanlı Devleti döneminde Kanun-i Esasi, yasama organını (Meclis-i Umumi) seçilmiş milletvekillerinden oluşan Meclis-i Mebusan ile üyelerinin padişah tarafından belirlendiği Meclis-i Ayan'dan oluşacak biçimde çift meclisli biçimde tasarlamıştır. Ancak Osmanlı'daki çift meclis usulüne dayalı yasama organı tecrübesi uzun soluklu olmamış, dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid anayasanın ilanından kısa bir süre sonra meclisi tatil etmiştir. Meclis uzunca bir süre kapalı kaldıktan sonra, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile tekrar açılmıştır. Yeniden açılan meclis ise 1920'de tamamen kapatılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise çift meclis sistemi terk edilmiştir. Her ne kadar 1924 Anayasasının hazırlanışında çift meclis sistemi gündeme gelmişse de¹⁶ anayasanın son şeklinde tek meclis sistemi kabul edilmiştir.

1924 Anayasasına göre egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir. Meclis ise milletin tek ve gerçek temsilcisi sayılmış, egemenliği millet adına kullanacağı belirtilmiştir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışının benimsendiği sistem tasarımına göre, meclis iradesi ile millet iradesi özdeş kılınmış ve meclis çoğunluğunun iradesinin her zaman haklı olduğu varsayımı kabul edilmiştir. İki meclis sistemi yönündeki taleplerin reddi, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin söz konusu edilmeyişi de bu varsayımın bir sonucudur (Özbudun, 2012, 80).

Meclis'in mutlak üstünlüğüne dayanan bu sistem, tek parti iktidarının hâkim olduğu (1923-1946) dönemde tartışılmamıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte ise 1924 Anayasasının meclis çoğunluğuna atfettiği olağanüstü anlam eleştirilmeye başlanmıştır.

¹⁶ 1924 Anayasasının hazırlanış aşamasındaki çift meclis tartışmaları için bk. (Pantül - Yalçın, 1982, 28-34).

Çift meclis sistemine dönük talepler de bu dönemde gündeme gelmiştir. Bu yöndeki ilk talep, çok partili hayata geçişle kurulan ilk siyasal parti olan Millî Kalkınma Partisi'nden (MKP) gelmiştir. 1945'te kurulan MKP'nin parti tüzüğünde (Tunaya, 1952, 639-643) kırk kişiden oluşacak "Ayan Meclisi" adında ikinci meclis kurulması önerisi yer almıştır. Yine 1948 yılında kurulan Millet Partisi (MP) programında da (Tunaya, 1952, 712-723) ikinci meclis talebi yer almıştır. MKP ile benzer şekilde ikinci meclis için "Ayan Meclisi" adını kullanan MP, halk tarafından seçilecek Ayan Meclisinin, kanunların daha nitelikli çıkmasını sağlamak için önemli bir işlev göreceğini belirtmiştir.

Söz konusu dönemde basın da çift meclis tartışmalarına dahil olmuştur. Cumhuriyet Gazetesinin 21 Temmuz 1947 tarihli nüshasının manşeti "İkinci Bir Meclisin Teşkiline Doğru" başlığını taşımaktadır. Manşette yer alan bu habere göre; CHP çevrelerinde anayasada köklü değişiklik isteyenlerin sayısı artmaktadır. Anayasada değişiklik isteyenlerin gerekçesi ise 1924 Anayasasının bir "İhtilal Anayasası" olduğu ancak zamanın değişmesi sebebiyle anayasanın da değişen şartlara göre yeniden düzenlenmesi gerektiğidir.

Vatan Gazetesinin 27 Temmuz 1947 tarihli nüshasındaki "Anayasa Meselemize Dair" başlıklı ankette ikinci meclis için de soru yer alması konumuz açısından dikkat çekicidir. Hukukçu isimlerin anket sorusuna verdikleri cevaplar, çift meclis sistemine dönük taleplerin gerekçelerini göstermesi açısından önemlidir.

Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil anket sorusuna verdiği cevapta (*Vatan*, 27 Temmuz 1947), ikinci meclisin kurulmasından yana olduğunu ve mevcut anayasadaki eksikliklerden birisinin de çift meclis sistemine yer vermemesi olarak belirtmiştir. Başgil'e göre 1924 Anayasasını hazırlayanlar millî hakimiyetin tek meclis sistemi ile sorunsuz biçimde tesis edileceğini, memleketin menfaatlerinin bu şekilde daha iyi korunacağını düşünmüşlerse de uygulama bu yönde olmamıştır. Başgil, ikinci meclisin partiler arası çekişmeleri frenleyerek nitelikli kanunların yapılmasını sağlayan, vatandaş hak ve hürriyetlerini gözeten faydaları olacağını ifade etmiştir. Başgil oluşturulacak ikinci meclisin Osmanlı'nın tecrübe ettiği "Ayan Meclisi"nden de farklı olması gerektiğini, "Cumhuriyet Meclisi" ya da "Cumhuriyet Şurası" adını taşıyacak olan meclisin bir "mütehassıslar heyeti" olarak tasarlanmasını ve üyelerinin de iki dereceli olarak belli aralıklarla yapılacak seçimlerde belirlenmesi ve yarı yarıya yenilenmesi gerektiğini ifade

etmiştir. Başgil bu dönem içerisinde yaptığı başka bir değerlendirmesinde (Başgil, 1948, 78) ise pekişmiş bir demokrasiyi tesis edebilmenin yolunun “kuvvetler ayrılığı”ndan geçtiğine dikkat çekmiş ve çift meclis uygulamasının da buna katkı sağlayacağını savunmuştur.

Anketi cevaplayan bir diğer isim ise CHP Milletvekili, kamu hukukçusu Nihat Erim olmuştur. Erim, ankete verdiği cevapta (*Vatan*, 05 Ağustos 1947) ikinci meclisin devlet hayatında istikrar ve devamlılık sağlayacağını belirtmiştir. Erim ayrıca ikinci meclisin yapısı ve seçim usulü üzerinde de durmuştur. Erim’e göre ikinci meclisin üye sayısı birinci meclisin yarısını geçmemelidir. Ayrıca ikinci meclisin görev süresi birinci meclisin görev süresinden uzun olmalıdır. Erim’in önerisi bu sürenin birinci meclisin görev süresinin en az iki katı olması gerektiği şeklindedir. Üyeler ise üç yılda bir gruplar halinde yenilenmelidir. Erim’in ikinci meclis için öngördüğü seçim usulü ise iki derecelidir. Kurulacak olan ikinci meclisin üyelerini, belediye ve il meclisleri, meslek kuruluşları ve üniversitelerden belirlenen seçmenler belirlemelidir. Nihat Erim ikinci meclis tartışmalarına ilişkin bir başka değerlendirmesinde (Erim, 1947, 295-301) ise ikinci meclisin kurulması durumunda, bu meclisin fevri ve ani kararları önleyici, günlük siyasi çekişmeler karşısında yasa yapım sürecini koruyan bir rolünün olacağını belirterek, ikinci meclisin sistem içerisinde göreceği işleve dikkat çekmiştir. Erim ayrıca tek meclis sisteminde bazen kanunların acele bir şekilde çıkartıldığını ve “kanun tekniği bakımından sakat” olduklarını belirtmiştir. Kurulacak olan ikinci meclis bu “sakatlığı” giderecek ve “kanunları bir süzgeçten geçirecektir”. Erim ikinci meclisin bu “süzgeç” görevini yerine getirebilmesi için de meclis üyeliğine dair eğitim, yaş ve tecrübe gibi şartlar olacağını ve meclisin bir tür “uzmanlık rolü” oynayacağını belirtmiştir.

Çift meclis sistemine karşı çıkanlar da vardır. İleride AP’den milletvekilliği de yapacak olan Burhan Apaydın bu isimlerdendir. Apaydın, “Böyle bir meclise ne kanunların mükemmel çıkmasını temin işinde, ne de vatandaş hürriyetinin teminata bağlanması meselesinde lüzum yoktur.” ifadeleriyle düşüncesini ortaya koymaktadır. Apaydın’a göre kanun yapım sürecinde yaşanan problemleri aşmanın yolu ikinci bir meclis kurmaktan değil, muhalif partilerin de yer aldığı bir meclis kompozisyonunun oluşmasını sağlamaktan geçmektedir. Apaydın’a göre mecliste bulunan muhalif partiler yapacakları tenkitlerle kanunlardaki eksik yönleri tespit edecek ve iktidarı kanunları doğru biçimde hazırlamaya teşvik edeceklerdir. Görüldüğü üzere Apaydın ikinci meclislerden beklenen

“frenleme ve dengeleme” rolünü meclisteki muhalif partilere vermektedir. Apaydın, vatandaş hak ve hürriyetlerinin garanti altına alınmasında ikinci meclisin faydalı olacağı yönündeki değerlendirmelere de karşı çıkmaktadır. Apaydın’a göre “Anayasayı üstün tutmanın ve bu suretle vatandaş hak ve hürriyetini garanti altında bulundurmanın yegane çaresi” hakimlerin anayasaya aykırı gördükleri kanunları uygulamamaya haklarının olduğunu bilmeleridir (*Vatan*, 02 Ağustos 1947).

DP’nin 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinden galip çıkması ve bu seçimlerde uygulanan tek dereceli çoğunluk sisteminin bir sonucu olarak mecliste aldığı oy oranından çok daha fazla temsil imkanına sahip olması çift meclis usulüne dönük talepleri daha da artırmıştır. DP’nin mecliste elde ettiği ezici gücü giderek antidemokratik uygulamalar için kullanmaya başlaması hem yasamada hem de yürütmede mutlak üstünlüğe sahip olması, iktidarın anayasada yer alacak bir takım fren ve denge mekanizmalarıyla sınırlandırılması gerektiği düşüncesini gündeme getirmiştir. Çift meclis sistemi de bu fren ve denge mekanizmalarından birisi olarak görülmüştür.

1950-1960 arası dönemde muhalefeti temsil eden partiler de çift meclis sistemini gündeme getirmişlerdir. Uzun yıllar ülkeyi tek başına yöneten CHP, muhalefete düştüğü bu dönemde, ikinci bir meclisin anayasal sisteme dahil edilmesini istemiştir. CHP’nin iktidarı DP’ye devrettiği 1950 seçimlerinin hemen ardından gerçekleştirdiği 8. Kurultayı’nda en çok öne çıkan talep ikinci meclisin kurulması olmuştur. Gazeteler CHP Kurultayı’nı “Halk Partisi ayan teşkilini istiyor” (*Millîyet*, 03 Temmuz 1950) başlığıyla haberleştirmiştir. Yine 1953, 1954, 1956, 1957 CHP Kurultaylarında ikinci meclis talebi hep gündemde olmuştur. 1959’da gerçekleştirilen CHP’nin 14. Kurultayı’nda ise CHP’nin iktidara geldiğinde yapmayı vaat ettiği değişiklikler “İlk Hedefler Beyannamesi” başlığı altında kamuoyu ile paylaşılmıştır. Beynamede yer alan “Anayasa demokratik esaslara göre değişecektir” başlıklı maddenin altında “İkinci meclis kurulacaktır” vaadine de yer verilmiştir (*Millîyet*, 15 Ocak 1959). İktidardaki DP’den ayrılan milletvekillerinin kurduğu Hürriyet Partisi de (HP) parti programında ikinci meclise yer vermiştir (*Millîyet*, 21 Aralık 1955).

1957 seçimlerinden önce ise dönemin muhalefet partileri CHP, CMP ve HP bir araya gelerek ortak bir tebliğ yayınlamışlardır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından kamuoyuna açıklanan tebliğde anayasanın değiştirilmesinin acil bir gereklilik olduğu

vurgusu yapılmış ve anayasada yapılacak değişikliklerle ikinci bir meclis oluşturulacağı ifade edilmiştir. Kurulacak olan ikinci meclisin göreceği işlev ise yasama faaliyetlerinde bir denge oluşturması ve yürütme kuvvetinin üzerinde de denetim mekanizması kurmak olarak açıklanmıştır (*Milliyet*, 15 Ocak 1959).

İkinci bir meclisin kurulmasına dönük talep, akademik çevrenin de gündemindedir. Özellikle 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilecek isimlerin yazdıkları makalelerde sıklıkla çift meclis sistemini konu edinmeleri ve bu sistemin Türkiye için gerekliliğine vurgu yapmış olmaları dikkat çekicidir.

1961 Anayasasına kaynaklık edecek olan metinlerden, İstanbul Üniversitesi'nce hazırlanan Anayasa Öntasarısı'nı şekillendiren komisyonda yer alan Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı ikinci meclisin hükümet ile meclis arasında bir hakem rolü oynayarak denge kuracağını belirterek çift meclis sisteminin gerekli olduğunu savunmaktadır. Kubalı'ya göre ikinci meclis yasaların hak ve özgürlükler için daha isabetli ve saygılı yapılmasını sağlayacaktır (Küçüka, 1953, 79). Anayasa Öntasarısı'nı hazırlayan komisyonun başkanlığını yapan Sıddık Sami Onar da çift meclis sisteminden yana olduğunu ifade eden isimlerdendir. Ancak Onar konuya biraz daha temkinli yaklaşmakta ve özellikle üyelerin belirlenmesinde önerilen belediye-il meclislerince seçim yapılması ve yaş, eğitim, tecrübe gibi şartların aranmasının yasa yapım sürecinde her zaman için denge ve istikrarı sağlamayabileceğini, bu yöntemlerle belirlenmiş üyelerin halkın seçtiği milletvekillerinden “farklı kalitede olacağını” temin etmenin kesin olmadığını ifade etmektedir (Küçüka, 1953, 628).

Onar ve Kubalı ile aynı komisyonda yer alan İlhan Arsel de çift meclis sisteminin Türkiye için bir “zaruret” olduğuna vurgu yapmış, ikinci meclis sayesinde parlamenter hükümet sisteminin sağlıklı bir şekilde tesis edileceğini, cumhuriyet rejiminin zedelenmesine izin verilmeyeceğini belirtmiştir (Arsel, 1955, 98-99).

1961 Anayasasını hazırlayacak olan Kurucu Meclis'te görev alan İsmet Giritli de bu dönemde yazdığı “Tek meclis mi, Çift Meclis mi?” (Giritli, 1953, 232-235) başlıklı makalesinde, ikinci meclisin “kanunların mükemmeliyetini sağlamak” ve iktidarın “taşkınlıklarının önlenmeye çalışılması” için gerekli olduğunu ve “büyük bir ihtiyacı karşılayacağını” ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye’de, ikinci meclis tartışmaları, ülkenin çok partili hayata geçtiği yıllarda başlamıştır. CHP’nin halen iktidarda olduğu bu dönemde 1924 Anayasasını ve meclis çoğunluğunu “mutlak, yanılmaz” gören anlayışını tartışmaya açan gelişme ise Türkiye’nin çok partili hayata geçmesinde de etkili olan uluslararası yeni koşullardır. İkinci Dünya Savaşı’nı demokrasi yanlısı Batı bloğunun kazanması ve Türkiye’nin de bu blokta yer alma isteği demokratik adımların atılmasına ve bu yönde tartışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki bu dönemde yapılan tartışmalar ile DP’nin iktidarda kaldığı dönemde (1950-1960) gerçekleşen tartışmaların mahiyeti farklıdır. 1946-1950 arası dönemdeki demokrasi eksenli tartışmalar halen iktidarda bulunan CHP’nin kendi kontrolünde ve inisiyatifinde olan sistemin restorasyonuna dönüktür. DP iktidarı döneminde yaşanan anayasa eksenli tartışmalar ise DP’nin mecliste elde ettiği çoğunluğu, muhalefet üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmasına karşı gelişen tepkinin sonucudur. Bu dönemde DP karşısında yer alan tüm muhalefet partilerinin benzer talepleri gündeme getirdiği bilinmektedir.

1961 Anayasasında “Cumhuriyet Senatosu” adı ile kurulacak olan ikinci meclis, 1946’da çok partili hayatın tecrübe edilmesiyle başlayan 1924 Anayasasına dönük eleştirilerin ve büyük çoğunlukla 1950-1960 arasında DP iktidarında yaşanan tartışmaların bir sonucudur denilebilir.

3.2.1.2. 1961 Anayasasının İkinci Meclis Tasarımı

Çift Meclis sistemi hem İstanbul Tasarısı’nda hem de Ankara Tasarısı’nda yer almıştır.

İstanbul Tasarısı’nda ikinci meclis için “Cumhuriyet Senatosu” ifadesi kullanılmıştır. Görev süresi altı yıl olarak belirlenen Cumhuriyet Senatosu’na üye olabilmek için aranan yaş şartı kırktır.

Tasarı, Senato için üç tip üyelik öngörmüştür. Bunlar; tabii üyeler, atanmış üyeler ve seçilmiş üyelerdir. “Tabii üyelik” hakkını eski cumhurbaşkanları ile Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış olan isimlere tanıyan tasarıda tabii üyelerin hayatları boyunca senato üyesi olacakları belirtilmiştir.

Atanmış üyeleri ise Cumhurbaşkanı; belli alanlarda yaptıkları hizmetleriyle tanınmış on kişi ile yüksek dereceli devlet memurları arasından beş kişi olacak şekilde, bir dönem için Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak belirleyecektir.

Tasarıya göre Cumhuriyet Senatosuna, yükseköğrenim (üniversite veya yüksekokul) diplomasına sahip olanlar arasından her seçim çevresinden bir üye olacak şekilde her beş yüz bin vatandaş için bir üye seçilecektir. Tasarı bu yolla belirlenecek üyelerin seçiminde oy kullanacak seçmenler için aradığı özellikleri Millet Meclisi seçiminde oy kullanacak seçmenler için aradığı özelliklerden farklılaştırmıştır. Millet Meclisi seçimlerinde oy kullanacak seçmenler için on sekiz yaşını bitirmiş olmak ile kısıtlı ve kamu hizmetinden yasaklı olmayan vatandaşlar oy kullanabilecekken; Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde oy kullanabilmek için yaş şartı yirmi beşe yükseltilmiş ve ayrıca devlet ortaokullarından mezun olmak şartı getirilmiştir.

İstanbul Tasarısı, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir kısmının ise çeşitli meslek kuruluşları tarafından korporatif usulde ve iki dereceli bir seçim ile belirlenmesini önermiştir.

Ankara Tasarısına göre ise yasama yetkisi Millet Meclisi ile ikinci meclis olarak tasarlanan “Cumhuriyet Meclisi” tarafından kullanılacaktır.

Ankara Tasarısı, İstanbul Tasarısının aksine iki dereceli bir seçim öngörmemiştir. Cumhuriyet Meclisi için tek dereceli genel, eşit, gizli oy esasına dayanan bir seçim öneren Ankara Tasarısı, mesleki temsili esas alan korporatif usuldeki bir seçime şiddetle karşı çıkmaktadır. Madde gerekçesindeki “(...) mesleki temsil usulü genel anlamında demokratik olmayan bir sistemdir.” ifadesi ve “(...) genel oyun mahsulü olmayan hiçbir organa demokratik usulle kurulmuş nazarı ile bakılamaz. Yasama yetkisinin ise ancak genel oyla seçilen organlar tarafından kullanılması, demokrasinin asgari varlık şartıdır.” vurgusu dikkat çekicidir.

Cumhuriyet Meclisine üye olabilmek için aranan yaş şartı ise kırktır. Eğitim şartı ise “yüksek tahsil yapmış olmak”tır. Üyelerinin yarısının üç yılda bir yenileneceği Cumhuriyet Meclisi’nin görev süresi altı yıldır. Tasarı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisinin kaç üyeden oluşacağına dair bir sayı belirtmemiş, bu durumun seçim kanunu ile belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Tasarıda “tabii üyelik” hakkı sadece eski devlet başkanları için tanınmıştır. MBK üyelerinin ikinci mecliste tabii üye olarak yer almalarına açıkça karşı çıkan Ankara Tasarısı, bu durumu madde gerekçesinde “(...) anayasa metni ile ismen üye tayini gibi milletlerin parlamento tarihinde iyi bir iz bırakmayan bir usul” olarak nitelemiştir.

3.2.1.3. Kurucu Meclisteki Görüşmeler

Kurucu Meclisin oluşturulmasının ardından çalışmalarına başlayan Anayasa Komisyonu'nun Temsilciler Meclisine sunduğu "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu"nun (TCTMAK, 1961) "Genel Esaslar" bölümünün "İktidarın Yapısı" başlıklı kısmında, "Yasama"ya ve özellikle ikinci meclise ilişkin değerlendirmeler, 1946-1960 yılları arasında ikinci meclisin kurulması yönünde yapılan tartışmalar ile büyük benzerlik taşımaktadır. Tasarıda "Cumhuriyet Meclisi" olarak isimlendirilen ikinci meclis, demokratik düzenin teminatı ve siyasi krizlerden çıkmak için bir çare olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca meclisin soru, genel görüşme ve meclis tahkikatı gibi mekanizmalarla hükümeti denetleme rolü olduğu ifade edilmiştir. Yine ikinci meclis için kanunların yapılmasına katılarak nihai kararda etkisinin olacağı ifade edilmiş ve bu yönüyle de "bir istikrar unsuru" rolü taşıdığı vurgulanmıştır (TCTMAK, 1961, 5).

Tasarınının 69, 70, 71 ve 72. maddeleri Cumhuriyet Meclisinin yapısına ilişkindir (TCTMAK, 1961, 32). Maddelere göre; Cumhuriyet Meclisi genel oyla belirlenen yüz elli üye, Cumhurbaşkanınca atanacak ve "çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış" on üye ile eski cumhurbaşkanları ve yedi yıl Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış tabii üyelerden oluşacaktır. Anayasa Komisyonu Cumhuriyet Meclisi'ne üye olabilmek için yaş ve eğitim şartı aramaktadır. Buna göre üye olabilmek için kırk yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim yapmış olmak gerekmektedir. Komisyon, Millet Meclisi üyelerini seçecek seçmen ile Cumhuriyet Meclisi üyelerini seçecek seçmen kitlesi arasında ise farklılığa gitmemiştir. Tabii üyelerin ömür boyunca görev alacakları ikinci mecliste genel oyla seçilmiş üyelerin görev süresi ise altı yıldır. Bu üyelerin üçte biri iki yılda bir yapılacak seçimlerle yenilenecektir.

Komisyonun ikinci meclis tasarımı Ankara Tasarısının öngördüğü modele yakındır. Komisyon, İstanbul Tasarısında yer alan korporatif usulle üye belirleme yöntemine karşı çıkmıştır. Komisyona göre genel oyla belirlenmiş bir siyasal tercihin karşısında aynı usulle belirlenmemiş bir tercihin konması demokrasiyle bağdaşmayacaktır (TCTMAK, 1961, 32).

Her ne kadar Anayasa Komisyonu genel oya vurgu yapsa da hazırladığı anayasa tasarısının geçici 5. maddesi tam aksi yönde bir içeriğe sahiptir. Söz konusu maddeye

göre 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren MBK Başkanı ve üyeleri yaş kaydı gözetilmeksizin Cumhuriyet Meclisinin tabii üyesi yapılmaktadır (TCTMAK, 1961, 52). Bir yandan genel oya vurgu yapılması diğer yandan ise yönetimi darbe yoluyla ele geçiren askerlerin yasama organının bir parçası haline getirilmeleri 1961 Anayasasının çelişkili görünümünün bir örneği ve vesayeti kurumsallaştıran özelliklerindedir.

Temsilciler Meclisinde yapılan görüşmelerde, komisyonun önerdiği, ikinci meclisin kuruluş özelliklerini düzenleyen maddeler üzerinde tartışma yaşanmamıştır. Meclis, komisyonun önerilerini kabul etmiştir (TMTD, C.3, B.47, O.4, 18 Nisan 1961, 410-411). Bu noktada dikkat çeken iki değişiklik vardır. Bunlardan ilki komisyonun “Cumhuriyet Meclisi” ismini verdiği ikinci meclis için Temsilciler Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğunun “Senato” isminde ısrarcı olmaları ve ikinci meclisin isminin “Cumhuriyet Senatosu” olarak değiştirilmesidir (TMTD, C.3, B.47, O.2, 18 Nisan 1961, 362-366). İkincisi ise daha önce anayasa tasarisının geçici beşinci maddesinde düzenlenen MBK üyelerinin ikinci meclisin tabii üyeleri olacakları yönündeki düzenlemenin Anayasa Komisyonunun yeni bir önerisi ile Cumhuriyet Senatosunun kuruluşunu düzenleyen 70. maddeye bir fıkra olarak eklenmesidir (TMTD, C.4, B.58, O.4, 2 Mayıs 1961, 528).

Millî Birlik Komitesi Genel Kurulundaki görüşmelerde ise Cumhuriyet Senatosunun üye yapısında askeri vesayetin etkisini daha da hissettirecek teklifler gündeme gelmiştir. Bunlardan en çok öne çıkanı Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunmuş isimlerin de Cumhuriyet Senatosunun tabii üyeleri arasına dahil edilmesine dönük olanıdır.

MBK üyelerinden Vehbi Ersü'nün teklifi “üç yıl başarı ile hizmet etmiş bulunan Genelkurmay Başkanları da Senatonun tabii üyesi olmalıdır” yönündedir. Sami Küçük de benzer bir teklifte bulunmuştur. Küçük'ün “hassasiyet” gösterdiği tek nokta ise Genelkurmay Başkanının Millet Meclisinin görev süresinden daha uzun bir süre görev yapmış olmak kaydıyla tabii üye olabilmesidir. Küçük'e göre böylece “Genelkurmay Başkanının daha bitaraf hareket etmesi” sağlanmış olacaktır. Ahmet Yıldız ise yaş ya da görev süresine bakılmaksızın Genelkurmay Başkanlığından ayrılanların tabii üye olmasını istemektedir. Söz konusu teklifler üzerinde konuşan MBK üyelerinin tamamı, Genelkurmay Başkanı'nın tabii üye olarak ikinci mecliste yer alması gerektiği görüşündedir (MBKGKTT, C.6, B.83, O.1, 11.05.1961, 11-13). MBK Genel Kurulunda

talep edilen değişikliklerden birisi de Cumhurbaşkanı tarafından senatoya atanacak olan üye sayısının artırılması yönünde olmuştur (MBKGKTT, C.6, B.83, O.1, 11.05.1961, 16).

MBK Genel Kurulundan gelen tekliflerin görüldüğü Temsilciler Meclisi toplantısında ise Anayasa Komisyonu, Genelkurmay Başkanlarının ikinci mecliste tabii üye olarak yer almalarına karşı çıkmıştır. Anayasa Komisyonunun MBK'ye gösterdiği yol, Genelkurmay Başkanlarının Cumhurbaşkanı tarafından ikinci meclis üyeliğine atanabilecekleri (TMTD, C.5, B.70, O.3, 20 Mayıs 1961, 475) yönünde olmuştur. Komisyon, MBK'nin Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Senatosuna atayacağı üye sayısını artıran değişikliğine de karşı çıkmıştır. Böylece söz konusu öneriler Temsilciler Meclisinde karşılık bulmamış ve değişiklik talep edilen maddeler karma komisyona gönderilmiştir (TMTD, C.5, B.70, O.3, 20 Mayıs 1961, 478-479).

Kurucu Meclis Anayasa Karma Komisyonunun maddeler üzerinde yaptığı değişiklikler ise MBK üyelerini kızdırmayacak biçimde bir tür “orta yol bulma” çabasının ürünü olmuştur. Cumhurbaşkanı tarafından senatoya atayacağı üye sayısı MBK'yi memnun edecek şekilde ondan on beşe yükseltilmiştir. Genelkurmay Başkanının tabii üye olarak senatoda yer alması yönündeki teklif ise karma komisyon tarafından kabul görmezken, anayasa tasarısının ilk halinde yer alan ve Anayasa Mahkemesine yedi yıl başkanlık yapmış isimlere tabii üyelik hakkı tanıyan düzenleme de maddenin son şeklinde yer bulmamıştır (TCKMAKK, 1961).

3.2.1.4. Cumhuriyet Senatosunun Vesayetçi Demokrasi Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi

Üyelerinin bir bölümü tabii üyelik ve atama yoluyla oluşturulan bir meclisin meşruiyet sorunu yaşaması kaçınılmazdır. Karar alma makamında bulunacak kişilerin genel oy ile seçmen tarafından belirlenmesi ve halka hesap vermesi ilkesini benimseyen yönetimler demokratik olarak kabul edilmektedir. 1961 Anayasası ise bu demokratik ilkenin aksine, oluşturduğu ikinci meclis aracılığıyla, tamamı seçmenlerin oyuyla belirlenen Millet Meclisinin üstünde bir vesayet kurumu tesis etmiştir. Her ne kadar ikinci meclisin genel oyla belirlenen üyeleri bulunuyor olsa da askeri darbeyi gerçekleştiren MBK üyelerinin hiçbir seçime tabi olmadan, hayat boyu sürecek doğal üyeler olarak yasama organına dahil edilmelerini demokrasiyle bağdaştırmak mümkün değildir.

Cumhuriyet Senatosu seçimleri ile Milletvekili seçimlerinin birbirinden ayrıştırılmasıyla da genel seçimler neticesinde Millet Meclisi'nde çoğunluğu elde edebilecek "istenmeyen" bir partinin varlığı durumunda, Cumhuriyet Senatosu'nda daha önceki irade ile oluşmuş sayıların varlığı, bu "istenmeyen" partinin tasarruflarını frenleyebilecektir. Cumhuriyet Senatosu'nun seçimle belirlenmiş 150 üyesinin yanında, eski Cumhurbaşkanı hariç olmak üzere, 22 tabii senatör ve 15 kontenjan senatörü bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın "rejimin koruyucusu" olarak ifade edilen alandan bir kişi olacağı varsayıldığından, senatoda vesayeti temsil eden 37 üyenin varlığı öngörülmüştür (Aydın - Taşkın, 2020, 93). Seçilmiş üyelerin neredeyse dörtte biri oranında olan bu sayı oldukça yüksektir. Öte yandan, belli aralıklarla yapılan seçimlerle, seçilmiş üyelerin belli oranda yenilendikleri de göz önünde bulundurulduğunda, meclisteki üyelikleri ömür boyu devam edecek olan tabii senatörlerin, yasama organında "bekçi", "vasi" rolü üstlendikleri daha net anlaşılacaktır.

Anayasanın uygulamada kaldığı dönemde Senato ile Cumhurbaşkanlığı makamı arasında da özel bir ilişki kurulmuştur. Bu dönemde seçilen üç Cumhurbaşkanı'nın da Cumhuriyet Senatosu üyesi oluşu dikkat çekicidir. Yine Cumhurbaşkanı'na tanınan kontenjan senatörü atama yetkisi de ülkede vesayetçi demokrasi anlayışının pekişmesine hizmet edecek biçimde kullanılmıştır. 1966 ve 1973 Cumhurbaşkanı seçimlerinde mevcut genelkurmay başkanlarının Cumhurbaşkanı adayı olabilmeleri için Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak atanmaları bunun göstergesidir.

Burada bir kez daha vurgulanması gereken 1961 Anayasasının egemenliği kendinden önceki 1921 ve 1924 anayasalarından farklı tasarlamış oluşudur. Bu yeni egemenlik anlayışı, Cumhuriyet Senatosunun arka planında yatan vesayetçi anlayışı da açıklamamıza yardımcı olacaktır. "TBMM'nin, milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğu" ilkesinden vazgeçilmiş, seçilmiş yasama meclisi ile millet iradesi arasındaki tam vekalet ilişkisi varsayımı terkedilmiştir. Millet egemenliğinin kullanılmasına, seçilmemiş "yetkili organlar" ortak edilmiştir. Bu organlardan birisi de bünyesinde seçilmemiş üyelere yer veren Cumhuriyet Senatosu olmuştur.

3.2.2. Genelkurmay Başkanlığı

Genelkurmay Başkanlığının 1961 Anayasasında yer alış biçimine bakmadan önce tarihçesine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Ancak bu yolla 1961 Anayasasında yer alan hükmün, demokratik açıdan bir geri gidiş olduğu görülebilecektir.

3.2.2.1. Genelkurmay Başkanlığının Sistem İçerisindeki Konumunun Tarihi Seyri

Genelkurmay Başkanlığının tarihçesine bakıldığında ilk olarak 1920 yılında “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti” adıyla İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) içerisinde ayrı bir bakanlık olarak kurulduğu görülmektedir (TSK, 28 Mart 2020). Aynı dönemde İcra Vekilleri Heyeti içerisinde Müdafaa-i Millîye Vekaleti (Millî Savunma Bakanlığı) adlı ayrı bir bakanlık olduğu düşünüldüğünde bu iki kurum arasında bir hiyerarşiden bahsedilemez. 1924 yılına gelindiğinde ise 429 sayılı Şer’iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış (madde 8) ve yerine Erkan-i Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur (madde 9). Ancak kanun metnindeki “Erkânı Harbiye-i umumiye reisi vezâifinde müstakildir.” ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade ile Genelkurmay Başkanlığının siyasi bir makama bağlı olmadığı gibi görevinde de bağımsız olduğu belirtilmiştir. İlgili kanunun 10. maddesinde ise Genelkurmay Başkanının Başbakanın önerisi ve Cumhurbaşkanının ataması ile belirleneceği ifade edilmektedir. Açıkça anlaşılacağı üzere “yasa metninin formülasyonu, doğrudan doğruya Cumhurbaşkanının vekil olarak görevlendirildiği bir kurumdan söz etmektedir. Bu formülün Genelkurmay Başkanlığının doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı olduğunu söylemek için yetersiz”dir (Koçak, 2015, 4/16).

429 sayılı kanundan kısa bir süre sonra kabul edilen 1924 Anayasası ise Genelkurmay Başkanlığının statüsünde bir değişikliğe gitmemiştir. Anayasanın 40. maddesine göre silahlı kuvvetlerin emir ve kumandası barış zamanında Genelkurmay Başkanına, savaş zamanında ise Bakanlar Kurulunun teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile belirlenecek kişiye ait olacaktır. Yine aynı maddeye göre Genelkurmay Başkanı silahlı kuvvetlere “kanunu mahsusuna” göre komuta edecektir. Burada zikredilen kanun, yukarıda detayları verilen, Genelkurmay Başkanlığının “müstakil” (özerk) bir yapıya kavuşturan 429 sayılı kanundur.

1944 yılına gelindiğinde ise Genelkurmay Başkanlığının “müstakil” yapısına son vermek için hükümet tarafından bir adım atılmış ve Başbakanlık tarafından bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıya ilişkin hazırlanan Millî Müdafaa Encümeni mazbatasında siyasi otorite tarafından Genelkurmay Başkanlığının Millî Müdafaa Vekilliğine (Millî Savunma Bakanlığı) bağlanması yönünde bir fikir beyan edilmiş ancak dönemin şartları (İkinci Dünya Savaşı) göz önünde bulundurularak, Genelkurmayın çoğu devlet birimiyle ilişkisinin olduğuna dikkat çekilmiş ve Başkanlığın Başbakana bağlanmasına karar verilmiştir (T.C. Başvekâlet Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, 4 Nisan 1944). Genelkurmay Başkanlığının Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanacağını bildiren 4580 sayılı kanun tasarısı TBMM’de aynen kabul edilmiş (TBMM Zabıt Ceridesi, C.11, B.7, O.68, 5 Haziran 1944, 10-11) ve Genelkurmay Başkanlığının “müstakil” (özerk) konumuna son verilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığının tam anlamıyla siyasi otoriteye tabi kılınması ise 1949 yılında çıkartılan 5398 sayılı kanunla olmuştur. Millî Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine ilişkin kanunun birinci maddesi, Genelkurmay Başkanlığını Millî Savunma Bakanlığının bir dairesi haline getirmiştir. Başkanlığın Millî Savunma Bakanlığına bağlanmasıyla birlikte, Genelkurmay Başkanının atanma usulü de Millî Savunma Bakanının teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile olacak şekilde düzenlenmiştir (madde 3). Ancak Hükümet tarafından getirilen bu kanun tasarısının kabulü çok da kolay olmamıştır. Özellikle Genelkurmay Başkanlığından yetkililerin de katıldığı Millî Savunma Komisyonunda tartışmalar yaşanmıştır. On ayrı toplantı yapan komisyon, tasarı için yazdığı raporda çok ilginç bir teklifte bulunmuş ve Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanmasını bu bakanlığın Başbakanın “deruhte etmesi” (üzerine alması) şartıyla kabul edebileceğini, bu mümkün olmazsa Millî Savunma Bakanı olacak kişinin bir asker olması ve bunun kanun ile de hükme bağlanmasını talep etmiştir (T.C. Başvekâlet Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, 20 Nisan 1949, 2). Hükümet ise komisyonun bu teklifleri karşısında geri adım atmamış ve Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlı olacağı yönündeki kanun tasarısındaki madde korunmuştur. Komisyonunda kabul edilen ancak Meclisteki görüşmeler sonucunda reddedilen değişiklik teklifi ise ordunun bir şekilde sistem içerisinde yer alma ve söz sahibi olma amacını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Hükümetin getirdiği kanun tasarısında Millî Savunma Bakanlığının, Genelkurmay Başkanlığı ve ona bağlı

kuvvet komutanlıkları ile müsteşarlıktan oluşacağı ifade edilmiştir. Komisyonun yaptığı değişiklikte ise müsteşarlık makamına bir askerin getirilmesi mevzuatla da kayıt altına alınmak istenmiştir. Müsteşarın asker olmasına dönük komisyon tarafından öngörülen şart, TBMM'deki görüşmeler sırasında milletvekillerince verilen önerelerin oylanmasıyla metinden çıkartılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C.19, B.96, O.2, 30 Mayıs 1949, 1072-1074).

3.2.2.2. 1961 Anayasasında Genelkurmay Başkanlığının Konumu

Silahlı Kuvvetlerin 1961 Anayasasında yer alış biçimi demokratik açıdan bir geri gidişi göstermektedir. 1949'da kanunla Millî Savunma Bakanlığına bağlanan Genelkurmay Başkanlığı, yeni anayasada Başbakana karşı sorumlu tutulmuş ve genel idareden bağımsızlaştırılarak adeta yarı özerk bir kurum (Erdoğan, 1990, 315) haline getirilmiştir. Askerin 27 Mayıs darbesi sonrası elde ettiği açık kazanımlardan birisi de silahlı kuvvetlerin Anayasadaki bu yeni konumlanış biçimidir.

Anayasanın 110. maddesi “Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı”nı düzenlemektedir. İlgili madde anayasanın Bakanlar Kurulu ile ilgili bölümünde “Millî Savunma” başlığı altında yer almaktadır. Madde metni son halini alana kadar Temsilciler Meclisi ve Millî Birlik Komitesi'ndeki anayasa görüşmelerinde yoğun şekilde tartışılmıştır. İlgili madde Temsilciler Meclisinde iki kez görüşülmüş, Millî Birlik Komitesi Genel Kurulunda ise üzerinde değişiklik yapılmıştır. Madde üzerinde yine tam uzlaşma sağlanamamış ve Anayasa Karma Komisyonunun son düzenlemesi ile Kurucu Mecliste kabul edilmiştir. Yeni anayasanın hazırlanış sürecinde üzerinde en çok tartışılan maddelerden birisi olması ve askerin yeni kurulacak düzende kendisine özerk alan yaratma çabasını göstermesi açısından silahlı kuvvetlerin İstanbul ve Ankara tasarıları ile kurucu mecliste gerçekleştirilen tartışmalardan hareketle anayasada yer alış sürecini incelemek yerinde olacaktır.

İstanbul Tasarısı “Silahlı Kuvvetler” başlıklı ayrı bir bölüm içermekte ve bu bölüm altında yer alan 126. madde “Türk Silahlı Kuvvetleri”ni düzenlemektedir. “Genelkurmay Başkanı” ifadesinin yerine “Silahlı Kuvvetler Komutanı” ifadesinin tercih edildiği tasarıda görev süresi üç yıl olarak belirlenen Silahlı Kuvvetler Komutanı, Yüksek Askerî Şûra üyelerinin göstereceği üç aday içinden Bakanlar Kurulu'nun teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Tasarıda dikkat çeken en önemli özellik ise Silahlı

Kuvvetler Komutanı'nın "doğrudan doğruya" Cumhurbaşkanı'na bağlanarak sistem içerisindeki konumunun "sivillerin üstünlüğü" ilkesiyle bağdaşmayacak biçimde kuvvetlendirilmesidir.

Ankara Tasarısındaki ilgili düzenleme ise (Madde 79) daha sade bir nitelik taşımaktadır. Genelkurmay Başkanı'nın yüksek rütbeli subaylar arasından Bakanlar Kurulu'nun teklifiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanacağını belirttiği tasarıdaki en dikkat çekici husus Genelkurmay Başkanlığının nereye bağlı olduğunun anayasa metninde belirtilmemiş olmasıdır. Madde gerekçesinde parlamenter sistemlerde Cumhurbaşkanının icra sorumluluğuna sahip olmamasına dikkat çekilerek "bağlılık mercii" olamayacağı belirtilmiş, "Cumhurbaşkanını bağımsız olarak yetkili kılmak ise parlamenter rejimde çok mahzurlu bir gedik açmış olacaktır." denmiştir. Tasarıda Genelkurmay Başkanlığının hükümete bağlı olması gerektiği vurgulanmış, hükümet içerisinde Başbakanı mı yoksa Millî Savunma Bakanlığına mı bağlı olacağını ise kanunla netleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (AÜSBF, 1960, 80).

Ankara Tasarısının orduyu sivil otoriteye tabi tutmak istediği ve bu noktada demokratik teamüllere uygun hareket ettiğini belirtmek gerekmektedir. Tasarı, silahlı kuvvetlerin siyasi otorite/hükümet dışında özerk bir yapıya tabi tutulmasına açıkça karşıdır. Aksi bir durumun orduyu "dördüncü kuvvet" haline getireceği ve "sivillerin üstünlüğü" ilkesinin zedeleneceği belirtilmiştir (AÜSBF, 1960, 79). Ankara Tasarısının ortaya koyduğu görüşleriyle İstanbul Tasarısındaki hükümleri eleştiren bir tutuma sahip olduğu ortadadır.

3.2.2.3. Kurucu Meclisteki Görüşmeler

Anayasa Komisyonunun Temsilciler Meclisine sunduğu madde metni her iki tasarıdan da farklıdır. Komisyonunun hazırladığı metnin en dikkat çeken yanı, Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa "bağlı" kılınmasıdır. Son hali Genelkurmay Başkanlığının Başbakanı karşı "sorumlu" olacağı şekilde düzenlenen maddeye ilişkin tartışmalar meclis tutanakları ve komisyon raporları üzerinden takip edildiğinde askerin yeni anayasada elde etmek istediği "mahfuz alan"ı görmek mümkündür.

Temsilciler Meclisi görüşmelerinde madde metnine ilişkin çeşitli eleştiriler ve teklifler gelmiştir. Kenan Esengin Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlanmasına karşı çıkmış, Genelkurmay Başkanlığının tamamen özerk (müstakil) bir yapıda olmasını

savunmuş, Milli Savunma Bakanlığı'nın Genelkurmay Başkanlığı'na hiçbir şekilde müdahale etmemesi gerektiğini belirtmiştir (TMTD, C.3, B.49, O.3, 20 Nisan 1961, 545).

Ferda Güley, Cemil Sait Barlas ise yaptıkları konuşmalarda Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki isim de Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlı kılınmasıyla Genelkurmay Başkanının bakanlık seviyesine yükseltileceğini yanlış bulmuşlar, meclise karşı siyasi sorumluluğu olan Millî Savunma Bakanına bağlı kılınması gerektiği üzerinde durmuşlardır (TMTD, C.3, B.49, O.3, 20 Nisan 1961, 546-549). Enver Sökmen de Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlı olması gerektiğini belirtmiş, aksi durumda Bakanlığın hem idari hem de siyasi yetkilerinin zarar göreceği üzerinde bir “vesayet” olacağına dikkat çekmiştir (TMTD, C.3, B.49, O.3, 20 Nisan 1961, 551).

Abdülkadir Okyay da Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanmasını istemiştir ancak onun görüşü hayli farklıdır. Okyay'a göre Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlanırsa “Tapu ve Kadastro (...) durumuna düşer.”. Bu sebeple, Milli Savunma Bakanlığı'nın müdahale edemeyeceği biçimde yetkilerle donatılmış olmak kaydıyla, Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı Teşkilatı içerisinde konumlandırılabilir (TMTD, C.3, B.49, O.4, 20 Nisan 1961, 555). Okyay'ın, bu görüşleriyle, Genelkurmay Başkanlığı için “fiili özerklik” istediği anlaşılmaktadır.

Yapılan bu tartışmalar ve verilen önerilere rağmen söz konusu madde komisyondan gelen haliyle kabul edilmiştir (TMTD, C.4, B.59, O.3, 3 Mayıs 1961, 591). Madde metni üzerinde bundan sonra yaşanacak tartışmaların adresi ise Millî Birlik Komitesi Genel Kurulu olmuştur.

Temsilciler Meclisindeki tartışmaların ardından Anayasa Komisyonu, Millî Birlik Komitesi Genel Kuruluna madde için iki ayrı teklif götürmüştür. Tekliflerden birisi tasarının ilk halindeki gibi Genelkurmay Başkanlığını Başbakana bağlı kılarken, ikinci teklifte ise Temsilciler Meclisindeki yoğun tartışmaların sonucu olarak Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı kılma önerisi bulunmaktadır (MBKGKTT, C.6, B.87, O.1, 17 Mayıs 1961, 11).

MBK üyesi Kamil Karavelioğlu, aslında MBK'de hakim olan düşünce yapısını “Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı aynı seviyededir” sözleriyle özetlemektedir. Karavelioğlu seçimle işbaşına gelen ve siyasi sorumluluğu üstlenen

Bakan ile Genelkurmay Başkanı'nı "aynı seviyede" görmekte ve aralarında bir hiyerarşi olduğunu kabul etmemektedir. Başbakan bu iki kurum arasında anlaşmazlık çıkarsa "hakem" vazifesi üstlenmelidir. Genelkurmay Başkanlığının Başbakana bağlanmasını teklif eden Karavelioğlu iki kurum arasında anlaşmazlık olması halinde ise Başbakan'ın "hakem" görevi üstleneceğini belirtmektedir (MBKGKTT, C.6, B.87, O.1, 17 Mayıs 1961, 11). Vehbi Ersü ise Genelkurmay Başkanının görev süresinin ve seçim usulünün anayasaya girmesini istemektedir. Ersü'ye göre Genelkurmay Başkanının görev süresi Anayasa ile kayıt altına alınmaz ve özel kanunlara bırakılırsa siyasi iktidarlar Genelkurmay Başkanını üç yıllık süre dolmadan görevden alabilecektir. Ersü'nün bu düşünceleri de askerinin, yönetimi sivil siyasi iktidara bıraksalar da bir takım çıkış güvenceleriyle silahlı kuvvetleri yeni sistem içerisinde özerk bir konumda tutma gayretleri olduğunun göstergesidir. Ersü bu fikirlerini savunurken Silahlı Kuvvetlerin sistem içerisinde "ayrı bir kuvvet" olduğunu ve bazı teminatlara sahip olması gerektiğini de vurgulamaktadır (MBKGKTT, C.6, B.87, O.1, 17 Mayıs 1961, 11).

Sami Küçük ise "Genelkurmay Başkanının müstakil bir hüviyeti olması lazımdır." diyerek Genelkurmay Başkanına özerk bir alan tahsis etmek istemektedir. Küçük'e göre bunun yolu ise Genelkurmay Başkanının hangi makama bağlı olacağından çok, Yüksek Askerî Şura tarafından belirlenmesine imkan veren bir seçim düzenlemesinin anayasada yer almasıdır (MBKGKTT, C.6, B.87, O.1, 17 Mayıs 1961, 12). Genelkurmay Başkanının seçim yoluyla belirlenmesine dair tartışmalar sürerken söz alan Kadri Kaplan'ın sözlerindeki bir detay önemlidir. Bilindiği üzere 1961 Anayasası egemenliğin tek kaynağının Millet olduğunu belirten 1924 Anayasasındaki hükümden farklı olarak, egemenliğin anayasada belirtilen organlar eliyle kullanılabileceğini ifade etmiştir. Kaplan da bu yeni duruma işaret ederek Silahlı Kuvvetlerin de egemenliği kullanmakla yetkili olduğuna vurgu yapmıştır (MBKGKTT, C.6, B.87, O.1, 17 Mayıs 1961, 12). Kaplan'ın bakış açısı vesayetçi düşüncenin 1961 Anayasasının hazırlanma sürecinde ne denli hâkim olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kadri Kaplan'ın dikkat çeken sözlerinden birisi de Silahlı Kuvvetleri "ayrı bir devlet organı" olarak nitelmesi ve Genelkurmay Başkanı'nın bakanların üstünde olduğunu ifade etmesidir (MBKGKTT, C.6, B.87, O.2, 17 Mayıs 1961, 17). Bu sözler sivil-asker ilişkilerinin demokratik dayanağı olan "sivilin üstünlüğü" ilkesinin çok açık reddi ve vesayetçi düşüncenin göstergesidir.

MBK’de yapılan görüşmeler neticesinde maddenin son halinde Genelkurmay Başkanı Başbakan’a karşı “sorumlu” tutulmuş, atanma usulü ise Başbakan’ın teklifi ve Cumhurbaşkanının ataması (MBKGKTT, C.6, B.87, O.3, 17 Mayıs 1961, 30) şeklinde olmuştur.

MBK’nin değiştirdiği madde metni, Temsilciler Meclisi tarafından yeniden görüşülmeye başlanmıştır. Anayasa Komisyonu maddeye ilişkin Meclise verdiği mütalaasında maddede yapılan değişiklikleri kabul etmediğini açıklamıştır (TMTD, C.5, B.70, O.4, 20 Mayıs 1961, 488).

Temsilciler Meclisindeki ikinci görüşme sırasında Fahri Belen’in sarfettiği “(...) bu bağlantı meselesinde artık Yüksek Meclisinize gına geldi. Bu hususta çok şeyler söylendi. Hâdise şundan ibarettir: Millî Birlik Komitesi, Genelkurmay Başkanlığının Başbakana bağlanmasını istiyor.” (TMTD, C.5, B.70, O.4, 20 Mayıs 1961, 489) cümlesi yeni anayasanın hazırlık sürecinde asıl gücün askerde yani Millî Birlik Komitesi’nde olduğunu ortaya koymaktadır.

Temsilciler Meclisinde yapılan görüşmelerde MBK’nin önerisi kabul edilmemiş ve madde metni Anayasa Karma Komisyonuna gönderilmiştir (TMTD, C.5, B.70, O.4, 20 Mayıs 1961, 490). Anayasa Karma Komisyonu ise Temsilciler Meclisinde verilen Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması tekliflerinin aksine, Genelkurmay Başkanlığını “Başbakan’a karşı sorumlu” olarak düzenlemiştir. Komisyon yaptığı bu değişikliği ise Genelkurmay Başkanı’nın “(...) demokratik bir devlet düzeni içindeki sorumluluk esaslarına uygun bir hal tarzı” (TCKMAKK, 1961) şeklinde ifade ederek, vesayetçi düşüncesini “demokrasi” vurgusuyla gölgelemeye çalışmıştır. Anayasa Karma Komisyonu’nun yaptığı bu değişiklik açıkça askerin yani MBK’nin gölgesinde hareket ettiği ortadadır. Kuruluşundaki eksikliklere rağmen sivillerden oluşan Temsilciler Meclisindeki iradenin aksine, MBK’den gelen telkinlerle hareket ederek Genelkurmay Başkanlığını Başbakan’a karşı sorumlu tutan bir düzenleme yapması bunun açık örneğidir.

Anayasa Karma Komisyonunun Genelkurmay Başkanı Başbakana karşı “sorumlu” tutan değişikliği, Kurucu Mecliste de tartışmalara sebep olmuştur. Görüşmelerde; ilk tasarıda “Başbakan’a bağlı” olarak düzenlenen maddenin “Başbakan’a karşı sorumludur” şeklinde değiştirilmesinin ve “sorumluluk”tan kastedilenin ne olduğunun açıklanması

istenmiştir. Anayasa Karma Komisyonu adına söz alan Ahmet Yıldız'ın kurduğu "Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması ordu tarafından istenmemiştir." (KMTD, C.2, B.14, O.1, 26 Mayıs 1961, 97) cümlesi her şeyin özeti niteliğindedir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın "Başbakana bağlıdır" yerine "sorumludur" ifadesinin kullanılmasıyla ilgili değerlendirmede bulunan Coşkun Kırca, madde metninde "bağlıdır" yerine "sorumludur" diye farklı bir ifade kullanılıyor olmasını; Genelkurmay Başkanı'nın aynı teşkilat yapısı içerisinde bulunmadığı Başbakan ile doğrudan temas kuracak şekilde tasarlandığı için "sorumludur" vurgusunun yapıldığı, "sorumludur" ifadesi ile amaçlananın bu durumu açıklığa kavuşturmaktan ibaret olduğu, düzenleme ile Genelkurmay Başkanlığı'nın Millî Savunma Bakanlığı teşkilatından çıkartılarak Bakanlığa karşı sorumluluğunun kaldırılmadığı (KMTD, C.2, B.14, O.1, 26 Mayıs 1961, 99-100) şeklinde açıklasa da, madde metni uygulamada, aşağıda Anayasa Mahkemesi kararlarında açıkça görüleceği üzere, Genelkurmay Başkanlığının Başbakan dışında bir kurumla irtibatlandırılmayacağı şeklinde yorumlanmıştır.

Kurucu Meclisteki bu tartışmaların ardından madde metni kabul olunmuş ve Genelkurmay Başkanı Başbakana karşı sorumlu tutularak, devlet hiyerarşisi içerisinde bakanların da üzerine taşınarak, bakanlar ile başbakan arasında konumlandırılmıştır.

3.2.2.4. Genelkurmay Başkanlığının Vesayetçi Demokrasi Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi

1961 Anayasasının yürürlükte kaldığı dönemde, AYM de verdiği kararlarda Silahlı Kuvvetlerin sistem içerisindeki özerk konumunu pekiştirmiştir. AYM 1966 yılında, anayasanın yürürlüğe girmesinden önce 1949 yılında çıkartılmış olan, 5398 sayılı kanunun Genelkurmay Başkanlığını Millî Savunma Bakanlığına bağlayan maddesini iptal etmiştir (AYM, 04 Nisan 1966). Mahkemenin iptal gerekçesine göre anayasa koyucu, Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı arasında idari bir bağlantı kurulmasını ve Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanmasını kesin olarak önlemiştir.

Bu noktada AYM üyesi Recai Seçkin'in karara ilişkin yazdığı karşı oy yazısındaki demokratik tavır, üzerinde durmayı hak etmektedir. Seçkin, anayasa maddesinde yer alan

“Başbakana karşı sorumludur” ifadesinin, Genelkurmay Başkanlığının başka bir bakanlığa bağlanamayacağı şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Seçkin’e göre Genelkurmay Başkanı’nu belli bir bakanlığa bağlamadan uzaklaşan bu bakış açısı, batılı demokratik devletlerin uzun yıllar içerisinde tecrübe ettikleri demokratik tavır da ayrılmak anlamına gelmektedir. Seçkin, AYM’nin böyle bir yorum ile Genelkurmay Başkanlığına idare içerisinde özerklik tanıdığını ve bunun uygulamada olumsuz sonuçlar meydana getireceğini de belirtmiştir. Seçkin’in bu bakış açısı ile AYM’nin siyasi otorite üzerinde tesis etmek istediği vesayetçi anlayışa açık bir tepki gösterdiği görülmektedir.

Mahkeme; 1961 Anayasasının uygulamada kaldığı dönemde konu hakkında iki karar daha vermiş ve tavrını yinelemiştir. Bu kararlardan ilki TSK Personel Kanunu’nun askeri personelin atanmaları ve terfilerini düzenleyen 34. maddesi ile 121. maddesinin e bendine karşı açılan davaya ilişkindir. İptale konu olan mevzuatta atama ve terfi işlemlerine ilişkin süreçte Millî Savunma Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı’na yetkiler verilmiştir. Bu şekilde, ilgili süreçlerde Genelkurmay Başkanı’na yer verilmemiş olması üzerine Cumhuriyet Senatosunun 41 üyesi AYM’ye iptal başvurusunda bulunmuştur. İptal başvurusunun temel gerekçesi ise ilgili mevzuatın bu haliyle Genelkurmay Başkanlığını Millî Savunma Bakanlığının içerisinde bir birim haline getirdiğidir. Başvuruda bulunanlara göre askeri personelin atama ve terfi işlemlerinde Millî Savunma Bakanının takdir yetkisi bulunmamalıdır. Mahkeme, davacı tarafından ileri sürülen gerekçeleri yerinde bulmuş ve esasın incelenmesinde Genelkurmay Başkanlığı’nın, Bakanlığın görev ve yetki alanı dışında bir kuruluş olduğuna dikkat çekerek, Silahlı Kuvvetleri anayasal sistem içerisinde özerk bir alana taşıyan anlayışını tekrar etmiştir. Yine Mahkeme astsubay, subay ve generallerin atanmasına ilişkin kararlarda Millî Savunma Bakanının söz sahibi olmasının Genelkurmay Başkanının yetkilerine müdahale olacağını belirtmiştir. Mahkeme iptale konu olan maddelerdeki atama usulü ile Bakanlığa, Genelkurmay Başkanlığı’nın üstünde bir konum vermesini de yanlış bulmuştur (AYM, 10 Ekim 1968).

AYM’nin bu dönemde verdiği aynı yöndeki bir karar da Millî Savunma Bakanlığının Görev ve Teşkilâtını düzenleyen 1325 sayılı kanunla alakalıdır. Mahkemeye yapılan iptal başvurusunda 1325 sayılı kanunun Millî Savunma Bakanının görevlerini Bakanlık teşkilatı ile kuvvet komutanlıkları aracılığıyla yerine getireceğini belirten 4.

maddesindeki “ile Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları” ifadesiyle, 6. maddesindeki “Kuvvet Komutanları” ifadelerinin iptali istenmektedir. Mahkemeye başvuran Cumhuriyet Senatosunun 32 üyesine göre, yapılan düzenlemeyle, Genelkurmay Başkanlığı’nın idaresine bağlı olan kuvvet komutanlıkları, Bakanlığın idaresine ve emrine verilmektedir. Anayasaya aykırılık iddiasında bulunanlara göre bu durum orduda geçerli olan “tek komuta zinciri”nin ihlali olacak ve “iki başlı” bir durum yaratacaktır. Mahkeme, davacının bu gerekçelerini haklı bulmuş ve daha önce verdiği iki karara atıf yaparak, Genelkurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlı bir daire şeklinde değerlendirilemeyeceği yönündeki kararını yinelemiştir. Mahkemenin oy çokluğu ile aldığı bu kadarda, karşı oy veren Hakkı Ketenoğlu’nun görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Ketenoğlu “Millî Savunma”nın Anayasa’da Yürütme Bölümü’nde yer aldığına vurgu yapmış, anayasanın 110. maddesinin Millî Güvenliğin sağlanması ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanması vazifesini Bakanlar Kuruluna verdiğini hatırlatarak, Millî Savunma Bakanlığının da Bakanlar Kurulunun bir parçası olarak bu görevleri yerine getireceğini belirtmiştir. Ketenoğlu 110. maddenin sadece Genelkurmay Başkanlığını Başbakan’a karşı sorumlu tutan maddesine atıfla, ilgili kanun maddelerinin iptal edilmesinin anayasaya aykırı olacağını, konu değerlendirilirken anayasa maddesinin tamamının göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir. Genelkurmay Başkanlığına özerk bir alan açma gayretindeki mahkemenin çoğunluk görüşünün aksine Ketenoğlu’nun sivil üyelere oluşan Bakanlar Kurulunun millî savunmanın asıl sorumlusu olduğuna dair vurgusu önemlidir (AYM, 27 Nisan 1971).

Görüldüğü üzere AYM, Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında hiyerarşik bir ilişki kurulmasına karşı çıkmakta, ordunun sistem içerisindeki özerk alanını korumada ısrarcı davranmaktadır. Ayrıca bu iptal davaları sürecinde yer alan aktörlerin de altı çizilmelidir. Yasama organına “vasi” rolünü üstlenecek şekilde dahil edilmiş olan Cumhuriyet Senatosu üyeleri Genelkurmay Başkanlığı’nın fiili özerk alanını korumak için AYM’ye iptal başvurusunda bulunmakta, AYM de demokratik ilkelere uygun hareket etmenin aksine, iptal başvurularını uygun bularak ilgili talebi yerine getirmektedir. 1961 Anayasasına devletçi elitleri temsilen dahil edilen organların iş birliği içerisinde hareket ettikleri görülmektedir.

1961 Anayasasının silahlı kuvvetler için öngördüğü özerk konumu ve Anayasa Mahkemesinin bu yöndeki kararlarını demokratik ilkeler ile bağdaştırmak, “sivililerin

üstünlüğü ilkesi”ne uygun bulmak mümkün görünmemektedir. Anayasanın 110. maddesi; Genelkurmay Başkanlığı’nı Millî Savunma Bakanlığı’na bağlayan ve Bakanlığın bir dairesi olarak belirleyen 1949’daki yasal düzenlemenin gerisindedir. Genelkurmay Başkanını Başbakana karşı “sorumlu” tutan düzenlemenin muğlaklığı, Genelkurmay Başkanlığını yeni anayasa düzeni içerisinde yarı özerk bir konuma taşımıştır. Anayasa ön tasarısında yer alan “bağlıdır” ifadesinin yerine askerın telkinleriyle karma komisyonda “sorumludur” ifadesine dönüştürülerek üretilen formülasyon; AYM’nin Genelkurmay Başkanlığının hiçbir şekilde Millî Savunma Bakanlığı ile ilişkilendirilmeyeceği yönündeki kararlarına dayanak teşkil etmiş ve mahkeme, Başkanlığın sistem içerisindeki yarı özerk konumunun adeta garantörü olmuştur.

3.2.3. Cumhurbaşkanlığı

Darbeyi gerçekleştiren askerlerin 1961 Anayasası döneminde elde ettiği vesayet kurumlarından birisi de “seçim süreçlerinin yönlendirilmesi” yoluyla Cumhurbaşkanlığı makamı olmuştur. 1961 Anayasası cumhurbaşkanlığı için “asker olma” şartını içeren bir düzenleme içermemektedir. Ancak anayasanın yürürlükte kaldığı dönemde gerçekleşen 1961, 1966 ve 1973 Cumhurbaşkanı seçimlerine bakıldığında cumhurbaşkanlığı makamına gelen isimlerin asker kimlikli olduğu görülmektedir. Bu durum askerın cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerine *de facto* olarak müdahil olmasının bir sonucudur. Anayasa, Cumhurbaşkanlığı makamını parlamenter sistemin gereklerine uygun olarak sembolik/törenselle yetkilerle donatmış olsa da askerlerin bu makama seçiliyor olması iktidardaki sivil siyasetçilerin yürütme yetkisini bir anlamda askerle paylaşması sonucunu doğurmuştur. Uygulamadaki bu durum cumhurbaşkanlığı makamını, anayasanın biçimsel olarak öngörmediği biçimde, vesayet organına dönüştürmüştür.

Anayasanın hazırlık sürecine dair meclis tutanakları incelendiğinde cumhurbaşkanlığına ilişkin üzerinde en çok durulan konu “Cumhurbaşkanının tarafsızlığı” olmuştur. Bunun sebebi ise Demokrat Parti iktidarı döneminde Cumhurbaşkanının partili olması ve bundan duyulan rahatsızlıktır. Anayasada Cumhurbaşkanının partisiz ve tarafsız olacağı kayıt altına alınmış olsa da uygulamada cumhurbaşkanlığı makamı bambaşka bir görünüme kavuşmuştur. Ordunun onayı ile şekillenen seçimler sonucunda Cumhurbaşkanı adeta “yürütmenin asker kanadı” olmuştur. Yeni anayasanın iki kanatlı yürütme yapısının bir

kanadında seçimle işbaşına gelen Bakanlar Kurulu varken, diğer kanadında ise askerın onayı ile Cumhurbaşkanını seçilen bir asker vardır.

Temsilciler Meclisindeki ve Millî Birlik Komitesi Genel Kurulundaki tartışmalar tutanaklar üzerinden incelendiğinde; cumhurbaşkanlığı makamına darbeyi gerçekleştiren MBK üyelerinden birisini getirmek gibi bir amacın olmadığı görülmektedir. Özellikle Temsilciler Meclisindeki tartışmalar cumhurbaşkanlığı makamını tamamen tarafsız, parlamenter sisteme uygun bir yapıya kavuşturmak üzerinedir. Ne var ki yeni anayasanın kabulü sonrasında gerçekleştirilen Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçimlerinden çıkan sonuç, cumhurbaşkanlığı makamının sistem içerisindeki yeni rolünü de tayin etmiştir. Seçim sonuçları MBK'nin beklemediği şekilde olmuş ve Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak kabul edilebilecek partiler her iki mecliste de çoğunluğu yakalayacak sayıda milletvekili çıkarmışlardır. İşte bu sonuçla birlikte MBK cumhurbaşkanlığı seçim sürecine müdahil olmuş ve askeri yönetimin lideri konumunda olan Cemal Gürsel yeni anayasa döneminin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bu sebeple, hem cumhurbaşkanlığına ilişkin maddenin anayasada yer alış süreci hem de 1961 Anayasası dönemindeki Cumhurbaşkanı seçim süreçlerinde yaşananlar incelendiği takdirde, cumhurbaşkanlığı makamının askerın kontrolündeki bir vesayet makamına dönüştürüldüğü anlaşılacaktır.

3.2.3.1. 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanının Seçim Usulü

1961 Anayasasının “Yürütme” başlığı altında yer alan 95-100 maddeleri Cumhurbaşkanına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. 1961 Anayasasının Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin aradığı şartlar, 1924 Anayasasındaki düzenlemelerden farklılaşmaktadır. 1961 Anayasasının 1924 Anayasası ile ortak olan tek noktası Cumhurbaşkanının sadece meclis üyeleri arasından seçilebiliyor olmasıdır.

Yeni anayasa Cumhurbaşkanı adayları olacaklarda yaş ve eğitim şartı aramaktadır. 1924 Anayasasında bulunmayan bu yeni şartlara göre aday olmak isteyenlerin kırk yaşını doldurması ve yükseköğrenim yapmış olması gerekmektedir. Cumhurbaşkanının görev süresini yasama döneminden bağımsız ve daha uzun şekilde (7 yıl) belirleyen 1961 Anayasası, bir kişinin art arda Cumhurbaşkanı seçilemeyeceğini de kayıt altına almıştır. Yeniden Cumhurbaşkanı olmak isteyen bir kişi, aday olabilmek için görev süresinin

bitmesinin ardından, bir dönem geçmesini beklemek zorundadır. Anayasa, Cumhurbaşkanı seçilebilmek için nitelikli çoğunluğun sağlanmasını da öngörmektedir. Buna göre adayların, Cumhurbaşkanı seçilebilmek için, mecliste yapılacak ilk iki tur oylamada üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun oyunu alması gerekmektedir. Bu oy oranı sağlanmadığı takdirde, takip eden turlarda salt çoğunlukla yetinilecektir. Yeni anayasadaki bir başka yenilik de Cumhurbaşkanının tarafsızlığını açıkça ortaya koymak için “Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir” ifadesine yer vermiş olmasıdır.

Anayasa Hazırlama Komisyonunun Temsilciler Meclisine sunduğu tasarıda ise Cumhurbaşkanı seçilme şartları arasında Cumhurbaşkanı adayları için yüksek öğrenim yapmış olmak şartı bulunmamaktadır. Söz konusu şart Temsilciler Meclisi üyelerinin teklifleri ile madde metnine eklenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Anayasa Komisyonu söz konusu teklife meclis oturumlarında karşı çıkmış, madde metnine ilişkin ikinci görüşmenin sonunda komisyonda değerlendirilmesine (TMTD, C.4, B.59, O.2, 3 Mayıs 1961, 469) karar verilmiştir. Temsilciler Komitesi’nde görüşüldükten sonra MBK’ye giden teklifte ise yüksek öğrenim yapma şartı yer almış ve MBK maddeyi komisyondan gelen son şekliyle kabul etmiştir (MBKGKTT, C.6, B.85, O.1, 14 Mayıs 1961, 13).

Anayasa hazırlık çalışmalarında faydalanılan İstanbul ve Ankara tasarılarında ise Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin yer alan teklifler farklıdır.

İstanbul tasarısı Cumhurbaşkanı seçilmek için meclis üyesi olma şartını aramamıştır. Tasarının 93. maddesine göre Cumhurbaşkanı adayı “meclis üyeleri arasından veya dışarıdan” olabilir. Aynı şekilde Ankara tasarısı da Cumhurbaşkanı adayı olabilmek için meclis üyesi olmayı ön şart olarak düzenlememiştir. Her iki tasarının 1961 Anayasasının son hali ile örtüşen yönleri ise Cumhurbaşkanı adayı olabilmek için aranan yaş, öğrenim düzeyi ile görev süresi ve bir kişinin art arda iki kez Cumhurbaşkanı seçilemeyeceğidir.

1961 Anayasası Cumhurbaşkanı seçiminde, ilk iki turda nitelikli çoğunluk (üye tamsayısının üçte ikisi) aramış, bu çoğunluk sağlanamazsa salt çoğunlukla yetinileceğini belirtmiştir. Ancak ilk iki turdan sonra gerçekleşecek olan seçim turlarında seçilmek için aranan salt çoğunluk şartının gerçekleşmemesi durumunda ne olacağını belirtmemiştir. Anayasaya ilişkin meclis görüşmelerinde de bu konu hiç gündeme gelmemiştir. 1961, 1966 ve 1973 Cumhurbaşkanı seçimlerinde herhangi bir tikanıklık yaşanmasa da 1980 yılındaki seçim tam bir krize dönüşmüş ve aylarca süren seçimde hiçbir aday üzerinde

anlaşamadığından salt çoğunluk yakalanamamış ve Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan bu kriz, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin de gerekçelerinden birisi olmuştur.

İstanbul ve Ankara tasarılarında üzerinde durulması gereken esas nokta ise cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanabilecek olası tikanıkların önüne geçmeye dönük düzenlemelere yer vermiş olmalarıdır. İstanbul Tasarısı ilk iki turda seçilmek için üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun oyunu almayı şart koşmuş, bu şartlar sağlanamadığı takdirde ise üçüncü turda üye tam sayısının salt çoğunluğu ile yetinileceğini, yine sonuç alınamazsa oyların beşte birinden çoğunu alanlar arasında yapılacak oylamalarda çoğunluğu sağlayan adayın Cumhurbaşkanı seçileceği belirtilmiştir. Ankara Tasarısı da Cumhurbaşkanı seçilebilmek için üçte iki oranında oy almak yerine mutlak çoğunluğu yeterli görse de ilk iki tur sonrasında gerçekleşecek oylamalar için tedbir almayı ihmal etmemiştir. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için üye tam sayısının mutlak çoğunluğunu arayan tasarı, ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamadığı takdirde, ikinci tur oylamada en yüksek oyu alan iki aday arasında seçimin tekrarlanacağını ve bu oylamada adaylardan en çok oyu alanın seçilmiş sayılacağını belirtmiştir.

3.2.3.2. Kurucu Meclisteki Görüşmeler

Anayasaya ilişkin meclis görüşmelerinde Cumhurbaşkanının halkoylaması ile belirlenmesine dair teklifler de gündeme gelmiştir. Bu teklifte bulunan Temsilciler Meclisi üyelerine göre Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilecek olması, Cumhurbaşkanı için öngörülen tarafsızlık şartını sağlamanın en önemli yolu olacaktır.

Temsilciler Meclisi üyesi Raif Aybay, Cumhurbaşkanının Meclis içerisinden seçilecek olmasının, Cumhurbaşkanı seçilen kişinin tarafsızlığını engelleyeceğini, Anayasa maddesinde öngörülen siyasi partisiyle ilişkisi kesileceğine dair düzenlemenin de bunun önüne geçemeyeceğini belirtmiş ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini önermiştir (TMTD, C.3, B.48, O.4, 19 Nisan 1961, 481). Benzer bir talep de Seyfi Öztürk tarafından dile getirilmiştir. Öztürk'e göre Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilirse görevini tarafsızlıkla yerine getirebilecek, denge ve istikrar unsuru olabilecektir (TMTD, C.3, B.48, O.4, 19 Nisan 1961, 484).

Cumhurbaşkanının meclis dışından ve halk tarafından seçilmesini öngören tekliflere ise Anayasa Komisyonu karşı çıkmıştır. Komisyon üyesi Bahri Savcı'ya göre Cumhurbaşkanının halk seçiminden çıkmaması, Türkiye'nin ihtiyaçları bakımından bir zorunluluktur. Savcı, Türk tarihinde devlet başkanlarına olağanüstü bir rol biçildiğine dair bir geleneğin varlığına işaret etmiş ve devlet başkanına dönük bu düşüncenin üstüne bir de halk tarafından seçilmiş olmanın vereceği gücün 1961 Anayasasının kuracağı sisteme uygun düşmeyeceğini vurgulayarak, Cumhurbaşkanının anayasada öngörülen sembolik konumunun muhafaza edilmesini, iktidarın güç merkezi haline gelmemesi gerektiğini belirtmiştir (TMTD, C.3, B.48, O.4, 19 Nisan 1961, 482). Anayasa Komisyonu adına konuşan sözcü Turan Güneş de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine karşı çıkmış ve Cumhurbaşkanının sistem içerisindeki rolünü “Cumhurbaşkanı parlamento oyununun hakemi vaziyetindedir.” sözleriyle ifade etmiştir. Meclisteki partiler için de “takım” benzetmesi yapan Güneş, tarafsız Cumhurbaşkanını (hakemi), siyasi partilerin (takımların) Meclis içerisinden daha rahat bulacaklarını söylemiştir. Yine Güneş'e göre Cumhurbaşkanının halkoylamasıyla belirlenmesi, siyasi partilerle olan ilişkisinin önüne geçmeye yetmeyecektir. Çünkü en nihayetinde seçim sürecinde partiler tarafından destek göreceklendir. Güneş, hakem rolü verdiği Cumhurbaşkanının “tecrübeli bir siyasetçi” olmasını da istemektedir (TMTD, C.3, B.48, O.4, 19 Nisan 1961, 485).

Temsilciler Meclisinde Cumhurbaşkanı için ısrarla dile getirilen “tarafsızlık” ve “tecrübeli siyasetçi olma” vurguları uygulamada karşılık bulamamıştır. Anayasanın kabulünden sonra yapılan seçimlerde MBK'nin beklediği sonuç çıkmayınca, yeni meclis MBK başkanı Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçmek zorunda kalmıştır. Ve böylece yeni bir “teamül” oluşmuş ve gelecek cumhurbaşkanları da “askerin onayı” ile belirlenmiştir. Temsilciler Meclisinde yapılan Cumhurbaşkanına dönük “tarafsız olma” vurguları da sadece tutanaklarda yazılı olarak kalmıştır.

3.2.3.3. 1961 Anayasası Döneminde Gerçekleşen Cumhurbaşkanı Seçimlerinin Vesayetçi Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi

MBK'nin başı olan Cemal Gürsel, darbenin hemen ardından “Devlet Başkanı” sıfatını da üstlenmiştir. Seçimlerin yapılması ve meclisin açılmasıyla Gürsel'in fiili olarak kullandığı “devlet başkanlığı” unvanının da sonu gelmiştir. Meclisin öncelikli gündemi

ise cumhurbaşkanlığı seçimidir. 1961 seçimlerinden çıkan sonuç ise askeri yönetimin istediği yönde olmamıştır.

15 Ekim 1961'deki seçimde CHP yüzde 36,7, AP ise yüzde 34,7 oranında oy almıştır. CKMP ve YTP'nin de oyları ilave edildiğinde, DP tabanı üzerine kurulan partilerin mecliste yüzde 60'ı aşan bir oy oranıyla temsil edilmesi, MBK'yi memnun etmemiştir (Özdemir, 1994, 154-156).

Askeri yönetimin sona erip, sivil yönetime geçişin beklendiği günlerde ise asker yeniden siyasete müdahil olmuştur. Seçim sonuçlarının “beklendiği gibi” çıkmaması üzerine Ordu içerisinde yeni hareketlenmeler olmuş ve yüksek rütbeli subaylardan oluşan bir grup asker, İstanbul'da “21 Ekim Protokolü”nü imzalamışlardır. Protokol; MBK'yi lağvetme, yeni bir askeri müdahalede bulunma, siyasi partileri yasaklama ve seçim sonuçlarını geçersiz kılma (Dursun, 2000, 93) tehditlerini içermektedir. Bu gelişmenin ardından Cemal Gürsel'in çağrısı üzerine siyasi parti genel başkanları Çankaya Köşkü'nde toplanmış ve ordunun dayattığı metni imzalamışlardır. “Çankaya Protokolü” olarak anılan taahhünameye göre partiler, Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için aday göstermeyeceklerdir (Özdemir, 1994, 154-156). 26 Ekim'de Cumhurbaşkanı seçmek için toplanan mecliste 607 oy kullanılmış, Cemal Gürsel 434 oy alarak yeni dönemin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Oylamada 156 oy ise boş çıkmıştır (Akın, 2009, 84). Bu oylar AP milletvekillerine aittir. AP'liler bir anlamda seçim sürecinde yaşanan anti-demokratik sürece tepkilerini bu şekilde göstermişlerdir.

Cumhurbaşkanı seçimine giden süreçte, AP'lilerin aday olarak düşündüğü isim ise Samsun Senatörü Ali Fuad Başgil'dir. Adaylık girişimi askerlerin tehdidiyle engellenen Başgil, oylama günü senatörlükten istifa etmiştir (Özdemir, 1994, 166-178). Yaşanan bu gelişmelerden hareketle, 1961'de Cemal Gürsel'in Çankaya'ya çıkışında işletilen sürece “seçim” demek çok da doğru olmayacaktır. Silahlı kuvvetlerin baskısı ile Meclis, Gürsel'in cumhurbaşkanlığını “onaylamak” zorunda kalmıştır. Sivil yönetime dönüş olarak adlandırılan ilk günlerde dahi, Cumhurbaşkanı makamına seçilecek kişinin seçmen iradesini temsil eden milletvekillerinin özgür iradesi ile belirlenmesinin önüne geçilmiş, devletçi elitlerin öncü grubu olan ordunun tercihi seçim sonucunu belirlemiştir.

1961'de ordunun meclis üzerinde kurduğu baskı ile Cumhurbaşkanlığı makamına gelen Cemal Gürsel, görev süresinin bitimine iki yıl kalmışken hastalanmış ve 2 Şubat 1966'da

tedavi için ABD'ye gitmiştir (*Cumhuriyet*, 02 Şubat 1966). Gürsel'in sağlık sorunları nedeniyle ABD'ye gideceğinin verildiği bir haberde, Gürsel'den “boşalacak” makam için Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın isminin “rejimin bekası” ve “istikrar” vurgusuyla dillendirilmesi dikkat çekicidir: “Gürsel, görevinden sıhhi sebeplerle ayrılmak zorunda kaldığı takdirde, yeni Devlet Başkanı seçiminin ve O'nun kişiliğinin rejimin bekası ile çok yakından ilgili olduğu ittifakla kabul ediliyor ve hemen ardından istikrar sağlayacak ilk isim olarak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sunay'ın ismi üzerinde duruluyor” (*Milliyet*, 01 Şubat 1966).

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığı için ismini ilk zikreden siyasetçi ise AP'li Sadettin Bilgiç olmuştur. Bilgiç, AP adına bir tür “resmi” açıklama yaparak, “Cumhurbaşkanlığı adayımız Sunay'dır. Buna diğer partiler katılmasa dahi AP grubu Sunay'ı Cumhurbaşkanı çıkartır” (*Milliyet*, 12 Şubat 1966) demiştir.

Gürsel'in yurtdışına çıkmasıyla birlikte adı Çankaya için anılan Cevdet Sunay tek aday konumundadır. Ancak 1961 Anayasası Cumhurbaşkanı aday olabilmek için meclis üyesi olmayı şart koştuğundan, Sunay'ın adaylığı ilk bakışta mümkün görünmemektedir. Sunay'ın önündeki bu engel, Cumhurbaşkanı vekili Şevki Atasagun tarafından Cumhuriyet Senatosuna kontenjan senatörü olarak seçilmesiyle aşılmıştır. Böylece Cumhurbaşkanıya tanınan “kontenjan senatörü” belirleme hakkı da vesayetin tesisi için araçsallaştırılmıştır.

Sunay'ın AP'li Atasagun tarafından kontenjan senatörü olarak seçilmesi, Atasagun'un tek başına verdiği bir karar değildir. Bu karar AP Merkez Yönetim Kurulunda oy birliği ile alınmıştır (*Milliyet*, 13 Mart 1966) ve Atasagun partisinin tavrı gereğince hareket etmiştir. Sunay bu karar sonrasında, 14 Mart 1966'da Atasagun tarafından Cumhuriyet Senatosuna seçilmiştir. 17 Mart'ta ise mecliste yemin etmiştir (*Cumhuriyet*, 18 Mart 1966).

Sunay'ın senatör olarak meclise girmesi planlı işletilen bir süreçtir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Sunay ile bizzat görüşerek cumhurbaşkanlığı adaylığı teklifinde bulunmuştur. Demirel bu görüşmesinde Sunay'a bütün partilerle görüştüğünü iletmış ve seçimden Cumhurbaşkanı olarak çıkacağı (Arcayürek, 2007, 155) taahhüdünde bulunmuştur.

Devletin bir numaralı makamı için AP'nin Genelkurmay Başkanını aday olarak düşünüyorsa enteresandır. AP 1961'de yapılan seçimlerde CHP'den sonra ikinci parti olmuş ve koalisyon ortağı olarak iktidara gelmiştir. 1965 seçimlerinde ise AP oylarını yüzde 52,9'a yükselterek mecliste 240 milletvekili ile (YSK, 08 Nisan 2020) temsil edilme imkanını yakalamış ve tek başına iktidar olmuştur. AP meclisteki bu sayısal üstünlüğü ile dilediği adayı cumhurbaşkanlığı makamına seçtirebilecekken, tercihi Genelkurmay Başkanından yana olmuştur. Süleyman Demirel yıllar sonra yaptığı bir açıklamada askeri vesayete boyun eğmek zorunda kaldıklarını, 27 Mayıs sonrasında yaşananların tekerrüründen korktuklarını itiraf etmiştir:

“Yassıada mahkemesi kararları verildi ve milletin mahbusu olan, 10 sene başbakanlık yapmış olan merhum Menderes'i astılar. Merhum Polatkan'ı astılar... Şimdi bizim konuştuğumuz olay '1966 Cumhurbaşkanı seçimi' 1961 hadiselerinden 'idamlar' beş sene sonrasındır. Otuz sene sonrası değil, Öyle bir Türkiye düşünün... Halkın oylarıyla gelmiş bir başbakan asılmış...” (*Milliyet*, 21 Temmuz 1989).

Demirel başka bir açıklamasında ise “Cumhurbaşkanlığı seçimi sadece ‘seçmeye yetecek oyun bulunması’ olayı değildir.” diyerek, Çankaya için yapılan seçimlerin kendine has koşullarının olduğunu belirtmiştir. 1966 yılındaki şartları ise “27 Mayıs öncesi yaşananlar... 27 Mayıs... 27 Mayıs sonrası... Yassıada mahkemeleri... İdamlar... Bunlar çok önemli.” (Demirel, 2000) şeklinde özetlemiştir.

Genelkurmay Başkanının, cumhurbaşkanlığı için sivil siyasetçilerin bile zihninde düşünülen tek aday oluşuna bir başka örnek de dönemin Meclis Başkanı AP'li Sabit Osman Avcı'nın sözleridir. Avcı, Sunay'ın seçiminde silahlı kuvvetlerin “dolaylı baskısından” söz edilebileceğini belirtmiş ve “Başkası niye seçilmedi? Seçemezdik. O zaman kimse yoktu. Silahlı Kuvvetler etkili değildi. Açıktan bir baskısı da yoktu. Ama parti liderleri bunu hissettiklerinden, kendiliğinden isteyip gelmedi.” demiştir (Dursun, 2000, 102).

Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı adaylığına AP ve CHP'nin yanı sıra Türkiye İşçi Partisi (TİP) de destek vermiştir. Sunay ismine karşı çıkan partiler ise Millet Partisi (MP) ile CKMP'dir. Bu partilerden CKMP, Cumhurbaşkanı aday olarak kendi genel başkanı Alparslan Türkeş'i aday göstermiştir. MP ise tepkisini 28 Mart'ta gerçekleşen Cumhurbaşkanı seçimine katılmayarak göstermiştir. Cumhurbaşkanı için yapılan seçime

532 kişi katılmış; adaylardan Alparslan Türkeş 11 oy almış, Cevdet Sunay ise 461 oy olarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Özdemir, 1994, 203-216).

1960'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'de hem toplumsal hem de siyasal alanda ciddi gelişmeler yaşanmıştır. "68 Kuşağı" olarak anılan ve öğrencilerin öncülük ettiği olayların yanı sıra, yeni anayasanın sunduğu imkanlarla faaliyetlerini genişleten işçi sendikalarının eylemlerine de her geçen gün bir yenisi eklenmiştir. Aynı dönem de siyasette de dikkat çeken gelişmeler yaşanmış, pek çok yeni parti kurulmuştur. CHP'nin "ortanın solu" söylemine tepki gösterenler Güven Partisi'ni, AP politikalarından hoşnut olmayan parti içi muhalifler de Demokratik Parti'yi kurmuştur. CKMP, Türk milliyetçiliğini öne çıkaran bir politikayla Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşürken, Necmettin Erbakan da İslami vurgusu ön planda olan Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. Toplumda ve siyasetteki bu ayrışma ve bölünmeler, Türkiye'de şiddet eylemlerinin artmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeleri gerekçe gösteren TSK 12 Mart 1971'de yayınladığı bir muhtıra ile iktidarda bulunan Süleyman Demirel hükümetini istifaya zorlamış, hükümetin istifa etmesi neticesinde de "partiler üstü" olarak anılan isimlerin başbakanlık görevini üstlendikleri ara rejim dönemi başlamıştır (Zürcher, 2009, 366-381). Ülkedeki bu çalkantılı süreçten 1973 Cumhurbaşkanı seçimi de etkilenmiştir.

1973 Cumhurbaşkanı seçiminde dönemin Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler de aday olmuştur. Gürler'in adaylığı için bir önceki seçimde Cevdet Sunay için üretilen formül tekrar edilmiş ve Gürler Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü seçilerek meclise girmiştir. Siyasi partiler ise Gürler'in adaylığına karşı çıkmışlardır. AP'nin adayı Tekin Arıburun (Cumhuriyet Senatosu Başkanı), Demokratik Parti'nin adayı ise parti genel başkanı Ferruh Bozbeyli'dir. Bülent Ecevit'in genel başkanlığını yaptığı CHP ise tavrını Cumhurbaşkanı seçimine katılmayarak göstermiştir. Cumhurbaşkanı seçimi için anayasanın öngördüğü üçte iki çoğunluk, seçimin ilk iki turunda sağlanamamış, salt çoğunluğun arandığı takip eden turlarda da hiçbir aday bu oranı elde edememiştir. İlk iki turdan sonra yarıya devam eden iki isim olan Tekin Arıburun ve Faruk Gürler de seçimden çekilmişlerdir. Yaşanan bu krizden çıkabilmek için çeşitli formüller gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki Bülent Ecevit'in gündeme getirdiği anayasa değişikliği teklifidir. Teklifle Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin iki yıl daha uzatılması amaçlanmaktadır. Ancak meclis bu anayasa değişikliği önerisine onay vermeyince Bülent Ecevit'ten yeni bir öneri gelmiştir. Ecevit, AYM Başkanı Muhittin Taylan'ın

Cumhurbaşkanı adayı olmasını teklif etmiş fakat Taylan Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak meclis üyesi yapılmamıştır. Sonuç vermeyen bu formüllerin ardından, anayasa gereği Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun Cumhurbaşkanlığına vekalet etmeye başlamıştır. Bir ayı bulan Cumhurbaşkanı krizinden çıkışı sağlayacak öneriyi Süleyman Demirel yapmıştır. Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'ın kontenjan senatörü olarak meclise dahil ettiği emekli asker Fahri Korutürk ismini gündeme getirmiştir. İlmli kişiliği, partiler tarafından destek bulmasını sağlamış ve 6 Nisan 1973'te gerçekleşen oylamada 365 oy alan Fahri Korutürk, Türkiye'nin 6. Cumhurbaşkanı olmuştur (Akın, 2009, 97-101).

1973 seçimlerinde askerinin Meclis üzerinde kurmak istediği baskı ters tepmiştir. Cumhurbaşkanı seçimi devam ederken meclis localarının asker kişiler ile dolması siyasetçiler açısından onur kırıcı bulunmuştur. Hüsamettin Cindoruk yaşanan olaylar için "Faruk Gürler'in ve çevresinin yanlış stratejilerinin rolü var. Mecliste açıktan baskı kurdular. O baskı insanların onurunu kırdı. (...) Gürler'i dayatmayla seçtirmek istediler. Basın da bunun yanındaydı." değerlendirmesinde bulunmaktadır. Dönemin tanıklarından AP'li Nahit Menteşe de yaşananları "Seçim günü bütün dinleyici locaları askeri kişilerden müteşekkildi. Sonra kulise bir iki kişinin inmesi suretiyle yumruklaşma bile oldu, askerlerle milletvekilleri arasında. Maalesef onlar acı hatıralardı. Parlamento direndi." şeklinde ifade etmektedir. Cindoruk ve Menteşe de Meclis'in askerinin baskısına direndiğine vurgu yapsalar da yine de Cumhurbaşkanı seçilecek kişinin belirlenmesinde askeri rahatsız etmeyecek bir arayış içerisinde olduklarını belirtmektedirler. Cindoruk, Korutürk isminin gündeme gelmesiyle ordunun Gürler'e desteğinden vazgeçtiğini belirtirken; Menteşe de Fahri Korutürk isminin Cumhurbaşkanı adayı olarak belirleniş hikayesini şöyle anlatmaktadır:

"Rahmetli Tayfur Sökmen dedi ki 'Nahit Bey Korutürk var'. Onu gösterdi. Daha evvel başbakanlık teklif edildi, kabul etmedi. Böyle askeri bir rejimde kabul etmem, lafları bize gelmişti. Bir gün de Millet Meclisinde gayet güzel bir konuşma da yapmıştı, demokrasi için. Benimsedim, ama başlangıçta Sayın Demirel pek benimsememişti. Tabii döndü dolaştı iş onun üzerine karar kılındı. Kendisinin haberi yoktu. İstanbul'daydı. Sabri Çağlayangil gitti, kendisini getirdi. Cumhurbaşkanı seçildi. O suretle cumhuriyeti kurtardık, devleti kurtardık." (Dursun, 2000, 161)

1973 Cumhurbaşkanı seçiminde Faruk Gürler'in devlet başkanı olamaması, Genelkurmay Başkanı kimliğine sahip olmanın Cumhurbaşkanı seçilmede etkin bir unsur olduğuna dair inancı sekteye uğratmış gibi görünse de kurum olarak ordunun Cumhurbaşkanı seçim sonuçlarını belirleyen ana güç olmaya devam ettiği görülmektedir.

1970'li yıllarda Türkiye'de siyaset alanı tam bir istikrarsızlık içerisindeydi. Bu dönemde ülkeyi koalisyon hükümetleri yönetmiş, bu hükümetler de meclisten güvenoyunu ya bağımsızların ya da çok az sayıda temsil gücü bulunan partilerin desteğiyle alabilmiştir. Bu sebeplerle hükümetlerin iktidarda kalma süreleri de çok kısa olmuştur. Yaşanan siyasi kaoslar toplumdaki gerilimi de artırmıştır (Findley, 2016, 316-320). Türkiye bu kaos ortamında Cumhurbaşkanı seçim sürecine girmiştir. Seçim sürecinde ise toplumda ve siyasette hâkim olan krizi daha da artıracak gelişmeler yaşanmıştır.

Fahri Korutürk'ün görev süresinin bitimine az bir zaman kala gazetelerde, dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren de dahil olmak üzere pek çok isim anılsa da resmi olarak cumhurbaşkanlığı için adaylığını açıklayan olmamıştır (Özdemir, 2007, 275-279). Seçim sürecinin resmen başladığı 22 Mart 1980 günü dahi aday olarak hiçbir isim ortaya çıkmamış ve bu sebeple seçim yapılamamıştır. Takip eden günlerde Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz'ın süreci işletebilmek adına aday olmasıyla ilk tur oylama gerçekleşmiştir. Yılmaz, ilk iki tur oylamanın yapılmasını sağlamış ve seçimi salt çoğunluğun arandığı turlara taşımıştır. Süreç içerisinde oylamanın devam edebilmesi adına başka milletvekilleri de aday olmuşlardır (Özdemir, 2007, 280-282). Cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli olan üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyunu alan bir isim çıkmamış, bu süreçte de Fahri Korutürk'ün görev süresi tamamlandığından yerine Cumhuriyet Senatosu başkanı vekalet etmeye başlamıştır.

Partiler krizden çıkış yolunu yine asker kökenli isimler de arasalar da seçim süreci sonuçsuz kalmıştır (Akın, 2009, 116-117). Aylarca devam eden seçim sürecinden sonuç alınamamış, siyasetteki kriz giderek derinleşmiş, toplumdaki şiddet ve terör eylemleri de tırmanmıştır. Ordu da tüm bu yaşananları gerekçe göstererek, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından siyasete doğrudan müdahale ederek, darbe ile ülke yönetimini ele almıştır.

1961 Anayasasının yürürlükte kaldığı süreçte gerçekleşen tüm Cumhurbaşkanı seçimlerinde sivil-asker ilişkilerinin demokratik ilkesi olan "sivil kontrol ilkesi" ihlal

edilmiştir. Yaşanan gelişmeler vesayetçi zihin yapısının, sivil siyasetçilere de sirayet ettiğini göstermesi açısından çarpıcıdır. Seçimin sonuçlanabilmesi için partiler, ordunun onay verdiği ya da en azından açıkça karşı çıkmadığı, asker kökenli bir ismi Cumhurbaşkanı seçmişlerdir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise, anayasada açıkça öngörülmediği şekilde, asker kökenli olan Cumhurbaşkanlarının, kendilerinden sonra aynı makama gelecek ismin de asker kökenli olması için kontenjan senatörü seçimi sürecini rutin bir uygulama şeklinde işletmeleridir. Böylece anayasa açıkça öngörmese de, askerlerin seçim sürecini yönlendirmeleriyle, cumhurbaşkanlığı makamı askerler için bir çıkış garantisi olmuştur.

3.2.4. Millî Güvenlik Kurulu

Millî Güvenlik Kurulu'nun (MGK) 1961 Anayasası ile anayasal bir organ haline getiriliş sürecine geçmeden önce, kurula adını veren “Millî Güvenlik” kavramının tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlamı ortaya koymak, MGK'nin “ülke savunması” dışında kalan konulara da nüfuz etmesini anlamakta yardımcı olacaktır.

3.2.4.1. “Millî Savunma”dan “Millî Güvenlik”e Geçiş¹⁷

“Millî Güvenlik” kavramının tarihsel gelişim süreci “topyekûn harp” kavramının kullanılmasıyla başlamaktadır (Özcan, 2010, 310). “Topyekûn harp” ile kastedilen; bir ülkenin tüm kaynaklarını genel bir planlama ve strateji ile düşmanı olan ülkenin askeri, insani, ekonomik ve teknolojik tüm savaş kapasitesini yok etmek amacıyla seferber ederek sürdürdüğü savaştır (Embel, 2016, 155). Kavram, bu haliyle, Birinci Dünya Savaşında yaşananları nitelendirmek için kullanılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki topyekûn harp kavramından millî güvenlik kavramına geçişte bir ara form olarak önce “topyekûn savunma” kavramı ortaya çıkmış, millî güvenlik kavramı ise çok daha sonra tüm bu kavramları içerecek biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Özcan, 2010, 310).

¹⁷ “Millî Güvenlik” kavramının anlamı, içeriği, kapsadığı konular ülkelere ve zamana göre değişim göstermektedir. Çalışmamızın da 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu döneme odaklanması sebebiyle “millî güvenlik” kavramının taşıdığı anlam döneme ait mevzuat, akademik çalışmalar ve Millî Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından yayınlanan basın bildirimleri incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Millî Güvenlik kavramı üzerine yapılan güncel değerlendirmeler, dönemin zihin dünyasından farklılaşabileceği için böyle bir yöntem benimsenmiştir. Bugünün değerleri ve bakış açısı ile geçmişin yorumlanması yoluna gidildiği takdirde dönemin zihin dünyasının yanlış değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Kavramın Türkiye’deki kullanımına ilişkin tarihsel seyir de dünya ile paraleldir. İki savaş arası dönemde Türkiye’de sıklıkla kullanılan kavramlar “Millî müdafaa”, “Millî seferberlik”, “müdafaa-i memleket”, “vatan/memleket emniyeti/masuniyeti” (Özcan, 2010, 311) iken, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde topyekûn savunma ve millî savunma kavramları kullanılmaya başlanmıştır.

“Millî Güvenlik” kavramının kullanımı İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak yaygınlaşmıştır (Aybay, 1978, 60; Akgüner, 1983, 9). Savaş sonrası, 1947 yılında, ABD’nin çıkardığı Millî Güvenlik Kanunu (National Security Act) ile savaş ve savunma sorunlarının siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarla birlikte düşünülmesi gerektiği fikri yaygınlaşmış ve ülkelerin siyasal-yönetimsel yapılarında yeni örgütlenmeler ortaya çıkmıştır (Aybay, 1978, 60-61). ABD’de Ulusal Güvenlik Konseyi’nin kurulması ve Türkiye’nin askeri yardımlar içeren Truman Yardımı kapsamına alınmasıyla birlikte Türkiye de ABD’deki Ulusal Güvenlik Konseyi’ne benzer yeni bir kurul oluşturma yoluna gidilmiş ve 1949 yılında Millî Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) kurulmuştur.

1949 yılında kurulan MSYK’nin adında “millî güvenlik” kavramı kullanılmasa da “millî savunma” kavramının askeri bir tanım olmaktan öte, çok çeşitli alanları kapsayacak şekilde kullanılmaya başlandığı, Kurul’a ilişkin kanun tasarısı hakkındaki Millî Savunma Komisyonu Raporu’ndan anlaşılmaktadır. Raporda her ne kadar millî güvenlik kavramının kullanımı tercih edilmemiş olsa da “Topyekûn Millî Savunma” kavramının içeriğine “sınai, zirai, ticari, ekonomik, ulaştırma ve sağlık işleri” dahil edilerek neredeyse gündelik hayata ilişkin tüm konular zikredilmiştir (T.C. Başvekâlet Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, 20 Nisan 1949, 3).

Kanun Tasarısının gerekçesinde de komisyon raporundakine benzer ifadeler yer almaktadır. Gerekçe metnine göre Birinci Dünya Savaşı’nın karakteri başlangıçta “askeri” olarak görülmüşse de savaş ilerledikçe topyekûn harp şeklini almıştır. Savaşın bu yeni karakterine ayak uyduranların İkinci Dünya Savaşı’nda faydalarını gördüklerinin belirtildiği gerekçede, “Topyekûn Millî Savunma” ile sadece askeri teknik meselelerin değil, ülkeye yönelecek tehditler karşısında devletin ve milletim tüm maddi manevi kuvvetlerini savaş için hazırlamak kastedildiği anlaşılmaktadır (T.C. Başvekâlet Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü, 20 Nisan 1949, 1).

Millî Savunma Komisyonunun, Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan 10 maddelik kanun tasarısında yaptığı değişiklikler de dikkat çekicidir. Komisyon, hükümetin teklif ettiği kanun tasarısının bazı maddelerinde değişiklik teklif etmiştir. Özellikle Komisyon'un, kanun tasarısının birinci maddesine müdahalesi dikkat çekicidir. Komisyon, birinci maddede yaptığı değişiklikle “Millî Savunma”yı “devlet işlerinin en başında gelen” nitelemesi ile öne çıkarmıştır. İleride “Millî Savunma”nın “Millî Güvenlik”e dönüşecek olması göz önünde bulundurulduğunda, askerin siyasal sistem içerisindeki yükselişinin ve vesayet odağı haline gelişinin ilk izleri burada aranabilecektir.

Komisyonun kanun tasarısı için yaptığı değişiklikler Hükümet tarafından neredeyse aynen benimsenmiş ve Meclis'te yapılan görüşmede de ilgili teklif kabul edilerek yasalaşmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C.19, B.96, O.3, 30 Mayıs 1949, 1079-1080).

Kanun metninde kurulda yer alacak toplam üye sayısı netleştirilmemiştir. Cumhurbaşkanının kurulun tabii başkanı olduğu belirtilmekle birlikte; kurulun Başbakanın başkanlığı altında ve onun belirleyeceği bakanlardan oluşacağı zikredilmektedir. Kuruldaki asker üye sayısı tektir ve o da Genelkurmay Başkanıdır. Ayda bir kez toplanması öngörülen kurulun temel görevi ise hükümetin takip edeceği milli savunma politikasını hazırlamaktır.

MSYK'nin kuruluşuna ilişkin kanun metninden, kurulun tamamen Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak üzere, belli zaman dilimlerinde Genelkurmay Başkanının da toplantıya katılmasını öngören “teknik” bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kurul'un kurulduğu 1949 yılından 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar geçen sürede aktif bir rol aldığı, siyaseti şekillendirdiği söylenemez. Söz konusu döneme ilişkin yapılan gazete arşivi taramaları da bu durumu ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Gazetesi arşivinde yapılan bir taramada Kurul ile alakalı sadece iki haber (*Cumhuriyet*, 04 Aralık 1953; *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1954) tespit edilmiştir. İlk haber sadece kurulun toplandığına dair bilgiler vermekteyken; ikinci haberin başlığı dikkat çekici olsa da, “Memleket Müdafaası ile alakalı yeni kararlar alındı”, haber içeriğinde sadece kurul toplantısına katılanların isimleri zikredilmekte ve kurulun yasa metninde sayılan görevleri sıralanmaktadır.

Millî Savunma Yüksek Kurulu kanunda belirtilen ayda bir toplantı yapma şartını dahi yerine getirememiş, “pasif” bir görüntü çizmiştir. Nitekim kurulun “pasifliği” 1961

Anayasasının görüşüldüğü Temsilciler Meclisi toplantılarında da yer almıştır. Anayasanın son şeklinde “Millî Güvenlik Kurulu” olarak yer alacak olan maddenin tartışıldığı oturumda, MSYK toplantılarına bakan olarak katılan Fahri Belen, MSYK’nin her ay toplanması gerektiğine dair bir kanun maddesi bulunmasına rağmen bunun gerçekleşmediğini, Kurul’un çok nadir toplandığını ifade etmiştir (TMTD, C.3, B.49, O.4, 20 Nisan 1961, 566). Abdulkadir Okyay da Kurul’un varlığının önemli olmasına rağmen “pasif durumda” bulunduğunu (TMTD, C.3, B.49, O.4, 20 Nisan 1961, 567) söylemiştir.

“Millî Savunma” kavramının içeriği 1950’li yıllarda genişlemeye başlamış, kavram “askeri” bir terim olmaktan çıkmaya başlayarak hayatın tüm alanlarına nüfuz eden bir hal almıştır. Ancak kavramsal olarak “Millî güvenlik” teriminin kullanımı 1961 Anayasası ile olmuştur. Kavramın anayasaya girmesiyle birlikte kullanımı yaygınlaşmış ve takip eden yıllar içerisinde de siyasi yönü ağır basmaya başlamıştır.

3.2.4.2. Millî Güvenlik Kurulunun Anayasal Bir Organ Haline Gelişi

“Millî Savunma” kavramından “Millî Güvenlik” kavramına geçiş 1961 Anayasası ile olmuştur. Kavramın içeriğine ve Millî Güvenlik Kurulu’nun yapısına değinmeden önce anayasa tasarılarındaki ve Kurucu Meclis’teki görüşmelere değinmekte fayda vardır.

İstanbul Tasarısı, “Devlet Yardımcı Kurulları” başlıklı dördüncü bölümünde “Milli Savunma Şurası” isimli bir organ oluşturmuştur. “topyekûn savunma” fikrinin yansıdığı ilgili maddeye göre Milli Savunma Şurası’nın görevi “yurdun askeri ve sivil topyekûn savunmasını sağlamak ve bu alanda gereken tedbirleri tespit ederek Bakanlar Kurulu’na tavsiyelerde bulunmak” şeklinde ifade edilmiştir. Şura’nın üyeleri arasında Başbakan ile birlikte beş bakan ve Silahlı Kuvvetler Komutanı ile, dört kuvvet komutanı ve Yüksek Milli Savunma Kurulu Genel Sekreteri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı’nın “tabii başkan” olarak gösterildiği düzenlemede; Şura’nın üyeleri sayılırken, Başbakan’ın hemen ardından ve bakanlardan önce olacak şekilde Silahlı Kuvvetler Komutanı’nın gelmesi, tasarının askeri önceleyen bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.

İstanbul Tasarısının aksine Ankara Tasarısı’ndan “Milli Güvenlik” ya da “Milli Savunma” kavramlarının yer aldığı bir organ bulunmamaktadır.

3.2.4.3. Kurucu Meclisteki Görüşmeler

Öncelikle belirtmek gerekir ki 1961 Anayasasını hazırlayan Anayasa Komisyonu, Temsilciler Meclisine sunduğu Anayasa taslağında “millî güvenlik” kavramına, oluşturulacak kurulun adında yer vermemiştir. Taslak metnin ilk halinde kavram, temel hak ve özgürlükleri kısıtlama nedeni olarak yer almıştır. “Millî güvenlik” kavramının muğlaklığına ilişkin ilk eleştiri de temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasına ilişkin olan 11. maddenin görüşülmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Suphi Batur “millî güvenlik” kavramının ülkelere ve kişilerin yorumuna göre değişken anlamlar kazanabileceğine dikkat çekmiş, kavramın içeriği netleştirilmediği takdirde, Türkiye’de hürriyetlerin iktidarlar eliyle kısıtlanması için bir gerekçe olabileceğine dikkat çekmiştir (TMTD, C.3, B.41, O.3, 10 Nisan 1961, 49).

Komisyon, anayasa tasarısında “savunma” politikalarının belirlendiği yüksek kurul için “Millî Güvenlik” kavramını değil, 1949 yılında yasa ile kurulan “Millî Savunma Yüksek Kurulu” ismini tercih etmiştir. Nitekim Komisyon, anayasa raporunda ilgili maddenin gerekçesinde bunu açıkça belirtmiş, yapılan düzenlemenin yasa ile kurulan Kurulun “anayasa organı” haline getirilmesinden ibaret olduğunu vurgulamıştır (TCTMAK, 1961, 40).

Kurula ilişkin 111. maddenin görüşüldüğü Temsilciler Meclisi toplantısında “Millî Güvenlik” kavramının kullanılmasını ve Kurul’un “Millî Güvenlik Yüksek Kurulu” adını taşıması gerektiği Fahri Belen tarafından teklif edilmiştir. Belen’in teklifinde kullandığı ifadeler “millî savunma” ile “millî güvenlik” kavramı arasındaki farkı ortaya koyması açısından önemlidir. Belen’e göre Millî Savunma Bakanlığı doğrudan doğruya silahlı kuvvetlerle ilgilidir. Oluşturulacak yeni kurul ise “daha şümullü bir kuruldur” (TMTD, C.3, B.49, O.4, 20 Nisan 1961, 566). Belen’in Kurul’un adı için “Millî Güvenlik” kavramını teklif ederken kullandığı “şümullü” sıfatı “birçok şeyi etkileyen ya da içine alan, geniş kapsamlı” anlamına gelmektedir. Belen’in yaptığı konuşmada “Millî güvenlik” kavramını nitelemek için bu sıfatı kullanmasını, “millî savunma”nın “doğrudan doğruya Silahlı kuvvetlerle ilgili” olduğuna dair vurgusuyla birlikte düşündüğümüzde, Kurul için daha geniş yetki alanları tasavvur ettiği sonucuna varabiliriz.

Temsilciler Meclisinde, Kurulun yapısını düzenleyen maddeye ilişkin verilen tekliflerin hiçbiri kabul edilmemiş, Kurulun adının “Millî Savunma Yüksek Kurulu” yerine “Millî

Güvenlik Kurulu” şeklinde düzenlenişi MBK Genel Kurul Toplantısında gerçekleşmiştir. MBK, Kurulun adını “Millî Güvenlik Kurulu” olarak değiştirmekle yetinmemiş, Kuruldaki asker sayısının artırılması yönünde önemli bir müdahalede bulunarak Kurulun üyeleri arasına “Kuvvet Temsilcileri”ni de katmıştır (MBKGKTT, C.6, B.87, O.3, 17 Mayıs 1961, 30).

MBK’nin müdahaleleriyle son halini alan kanun maddesi, Temsilciler Meclisinin 20 Mayıs 1961 tarihli toplantısında aynen kabul edilmiştir. Anayasa Komisyonu, Kuruldaki isim değişikliğinin MBK tarafından yapıldığını ve Kurula “Kuvvet Temsilcileri”nden oluşan yeni asker üyelerin katıldığını Temsilciler Meclisinde vurgulamıştır (TMTD, C.5, B.70, O.4, 20 Mayıs 1961, 490).

MGK’nin yeni anayasa içerisinde konumlandırıldığı yere de dikkat çekmek gerekmektedir. 1961 Anayasasının “Yürütme” başlıklı bölümünü sırasıyla; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, İdare, İktisadi ve Mali Hükümler oluşturmaktadır. Yürütmenin iç kuruluşunu düzenleyen bu sistematiğe “Bakanlar Kurulu” kısmında “Bakanlar Kurulu” (parti hükümeti) ile “Milli Savunma” (askeri bürokrasi) eş düzeyde yer almıştır. Milli Savunma ise iki alt kısımdan, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu’ndan oluşmaktadır. Bu durum açıkça, “sivillerin üstünlüğü” ilkesine aykırıdır (Parla, 2009, 29-31). Askeri bürokrasinin, sivil bürokrasi ile “İdare” başlığı altında yer alması gerekirken, Bakanlar Kurulu ile eş düzeyde konumlandırılması, devlet elitlerinin 1961 Anayasası ile elde ettiği bir vesayet yetkisi ve mahfuz alandır.

MGK’nin anayasal bir organ olarak kabulünden sonra, 1962 yılında çıkarılan MGK Kanunu ile Kurulun kimlerden oluşacağı, toplantı takvimi ve karar alma biçimi netleştirilmiştir. Kanunun 1. maddesine göre Kurulda sivil kanadı temsilen Başbakan, Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcıları, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma bakanları bulunmaktadır. Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanları da askeri kanadı temsil etmektedir. Kanunun 5. maddesi ile de Kurul’un ayda bir kez toplanacağı ve kararlarını çoğunlukla alacağı belirtilmiştir.

MGK kanunu, kurulun yapısına ilişkin düzenlemeler getirse de muğlak bir kavram olan “millî güvenlik” kavramını tanımlama yoluna gitmemiştir. Kanun tasarısının görüşüldüğü Millet Meclisi oturumunda da kavramın belirsizliğine dikkat çekilmiştir. Edirne Milletvekili Talat Asal içeriği muğlak, “millî güvenlik” gibi “yuvarlak laflar”ın

idarecilerin elinde başka amaçlarla kullanılabilceğini ve böylece ülkenin “çalkantılı” süreçler yaşayabileceğini belirtmiştir (MMTD, C.8, B.133, O.3, 19 Ekim 1962, 187).

Asal’ın sözlerine yanıt veren Millî Savunma Komisyonu Başkanı Ali Aytaş “Millî güvenlik” kavramının sınırlarını netleştirmeye çalıştığı konuşmasında Kurul’un adındaki bu ifadenin Anayasa hükmü olarak yer aldığını belirtmiş ve kavramla kastedilenin, sadece ülkeyi dışarıdan gelecek tehditlere karşı koruma hedefi olduğunu ifade etmiştir (MMTD, C.8, B.133, O.3, 19 Ekim 1962, 188).

Kavram üzerindeki tartışmalar devam ederken söz alan dönemin Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu’nun “millî güvenlik” kavramı üzerine yaptığı tanımlama çabası, kavramın 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde ne denli geniş kapsamda kullanılacağına ilk ipuçlarını vermektedir. Feyzioğlu kavramın içeriğinin sadece askeri politiklardan ve dış politikadan ibaret olmadığını; sanayi, ziraat, sağlık, bayındırlık ve ulaştırma gibi konuları da kapsadığını ifade etmiştir (MMTD, C.8, B.133, O.3, 19 Ekim 1962, 190-191).

Millet Meclisindeki bu tartışmalara rağmen kavram kanun metninde tanımlanmamıştır. Mevzuattaki ilk tanım, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine ilişkin Bakanlar Kurulunca çıkarılmış olan yönetmelikte bulunmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterlik Yönetmeliğinin (MGKGSY, 7 Haziran 1963) 3. maddesindeki tanıma göre milli güvenlikle amaçlanan, devlet otoritesini muhafaza etmek ve savaştan galip çıkmaktır. Bunun için ise bütün milli kudret tam olarak kullanılmalıdır. İlgili tanımda dikkat çeken en önemli vurgu ise ülkeye yönelecek tehditlerin sadece “dışardan” değil, “içerden” de olabileceğidir. Bu vurguyla, “güvenlik” kavramının askeri, savaşa özgü bir kavram olmaktan öte bir içeriğe sahip olduğunun anlaşılması sağlanmıştır.

3.2.4.4. Millî Güvenlik Kurulu Kararlarının Vesayetçi Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi

MGK’nin Anayasada yer alış süreci değerlendirildiğinde, Anayasa Komisyonunun hazırladığı metin ile MBK’nin müdahalesiyle şekillenen son hal arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Genelkurmay Başkanının kuvvet temsilcileriyle birlikte Kurul’a katılmasının sağlanması, ordunun bir bütün olarak Bakanlar Kurulu üyeleriyle temas etme, diyalog kurma, gerektiğinde ikazlarda bulunmasına imkân

vermiştir. Her ne kadar Kurulda asker üyelerin sayısı sabit tutulmuş ve sayıca sivil siyasetçiler karşısında azınlıkta olmaları şeklinde bir düzenlemeye gidilmiş olsa da uygulamada kurulun asker kanadının sivil siyasetçilere üstünlük sağladığı görülmektedir.

Bu noktada, üzerinde durulması gereken asıl konulardan birisi de MGK kararlarının hukuki niteliğidir. 1961 Anayasasının ilk halinde Kurulun görevlerini yerine getirirken aldığı kararların niteliği “görüş bildirme” iken, 1971 yılındaki değişikliklerle bu kararların niteliği “tavsiye” şeklini almıştır. Lütfi Duran, Kurulun yetkisinin 1971’deki değişikliklerle “görüş bildirme”den “tavsiye etme”ye evrilmesiyle, Kurulun siyasi alanda güçlendirildiğine dikkat çekmektedir. Duran’a göre “görüş bildirme” istişare niteliğinde, bağlayıcı gücü olmayan, yetkili makamın isteği üzerine gerçekleşen bir anlama sahipken; “tavsiye” ise eşitler arasında gerçekleşen, direktif anlamı içeren ve muhatabının serbestliğine kısıt getiren bir güce sahiptir (Duran, 1982, 130). “Görüş bildirme” ya da “tavsiye etme” şeklinde olsa da Kurulun aldığı kararlara Bakanlar Kurulunun uymasını mecbur kılan hukuki bir düzenleme Anayasa metninde yer almamaktadır. Ancak anayasanın uygulamada kaldığı dönemdeki gelişmelere bakıldığında MGK tarafından alınan kararların Bakanlar Kurulunca da aynen benimsendiği görülmektedir. MGK’de alınan kararların hukuken olmasa bile *de facto* olarak bağlayıcı olduğu görülmektedir. Akgüner’in de vurguladığı gibi bu kararların teorik olarak hukuki açıdan etkisi bulunmasa da siyasi ve moral etkilerinin yüksek olduğu (Akgüner, 1983, 221) görülmektedir. Benzer şekilde Yazıcı da MGK aracılığıyla askeri idarenin, sivil idareyi karşı fiili bir üstünlük sağladığını (Yazıcı, 1997, 84-85) ifade etmektedir.

MGK’nin ayda bir toplanması öngörülmüştür. Yapılan toplantılar basına kapalı ve gizli olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak toplantılarda neler konuşulduğu, Bakanlar Kuruluna bildirilecek tavsiye kararlarının neler olduğu ertesi gün yayınlanan gazetelerde haber olarak yer almaktadır. Gazetelerdeki MGK toplantılarına ilişkin haberler, “Millî güvenlik” kavramının içeriğine nelerin dahil edildiği, askerlerin sivil siyasetçileri hangi konular üzerinde yönlendirdiğini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

14 Ekim 1963’te toplanan Kurul, toplantının ardından Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri aracılığıyla açıklama yapmıştır. Yapılan açıklama, Kurulun ne denli geniş konulara müdahil olduğunu gözler önüne sermektedir:

“İstanbul’un nazım imar planı görüşüldü. Sanayi bölgeleri tespit edildi. Ayrıca Ordunun Türkiye'nin kalkınmasında yardımı kararlaştırıldı. Ordu bu yardımı okuma yazma kurslarını devam ettirmek, ayrıca memleketi ağaçlandırmak, elindeki imkânlarla beş yıllık kalkınma planının yıllık programlarına iştirak etmekle yapacaktır. Zaten bunların bir kısmını halen yapmaktadır.” (*Cumhuriyet*, 15 Ekim 1963)

Görülebileceği üzere imar planı, vatandaşa okuma yazma eğitiminin verilmesi, ağaçlandırma faaliyetleri, beş yıllık kalkınma planları gibi askerin uzmanlık alanının dışında ve birbiriyle alakası bulunmayan konular hakkında MGK, Bakanlar Kuruluna görüşler bildirmiştir.

1964 yılında ise MGK toplantılarının önemli gündem maddelerinin başında, gazete haberlerinde “aşırı cereyanlar” olarak değerlendirilen, “Nurculuk hareketi” gelmektedir. 8 Nisan 1964 tarihinde gerçekleşen MGK toplantısının ardından basına yansıyan habere göre (*Milliyet*, 09 Nisan 1964) MGK’nin aldığı kararlar arasında; “cahil din adamlarının sıkı kontrol altında tutulması”, bu “din adamlarının gizli cemiyetlerce istismar edilmesinin önlenmesi” de yer almaktadır.

Öte yandan aynı yıl içerisinde MGK Genel Sekreteri Rafet Ülgenalp yurdun çeşitli illerine ziyaretlerde bulunarak, “aşırı cereyanlar” hakkında vatandaşlara konferanslar vermiştir (*Milliyet*, 24 Mayıs 1964).

1965 yılındaki bir habere göre ise İstanbul’da yeni sanayi tesislerinin kurulacağı yerlerin tespitine ilişkin görüşmelere ilgili bakanlıklar, ticaret ve sanayi odaları, belediye temsilcilerinin yanı sıra MGK’den de temsilci katılmış ve hazırlanan imar planı MGK’nin onayından geçtikten sonra uygulanmaya başlamıştır (*Milliyet*, 14 Ekim 1965).

1966 yılındaki bir habere göre ise devlet teşekküllerinin akaryakıt ihtiyaçlarının Petrol Ofisine karşılanmasına ilişkin kanun tasarısının MGK’nin “tasvibinden geçmek” suretiyle Meclis’te yasalaşabileceğinden bahsedilmektedir (*Milliyet*, 26 Temmuz 1967).

1967 yılında Anadolu Ajansı kaynak gösterilerek yayınlanan bir haberde ise İstanbul’da yapılması planlanan boğaz köprüsüne MGK’nin olumsuz yaklaştığı bildirilmektedir (*Milliyet*, 09 Kasım 1967).

MGK’nin, yukarıda örnekleri verilen, çok çeşitli konularda hükümeti yönlendirmesi, görüş bildirmesi siyasetçiler tarafından uzunca süre tartışılmamıştır. MGK’yi ve müdahil

olacağı konuları tartışmaya açan gelişme; 28 Mart 1970’de toplanan MGK toplantısı sonrası hazırlanan bildirinin bizzat dönemin Başbakan’ı Süleyman Demirel tarafından okunması olmuştur. Takip eden günlerde sıkça tartışılacak olan bildiri¹⁸ üniversitelerde artan öğrenci eylemlerine ve şiddet olaylarına ilişkin MGK’nin tavrını ortaya koymaktadır. Gerçekleşen eylemlerin “üniversite özerkliği sınırlarını” aştığının kaydedildiği bildire, MGK’nin artan eylemlere müdahale etmekten geri durmayacağı ifade edilmiştir.

Süleyman Demirel tarafından okunan MGK bildirisine yönelen eleştirilerin ortak yanı MGK’nin basına bildiri yoluyla açıklama yapamayacağı, böyle bir yetkisinin olmadığı yönündedir. Ancak bildiriye dönük yazılan eleştiri yazıları incelendiğinde asıl eleştirilen konunun üniversitelerin özerkliğinin ve öğrenci olaylarının hedef alınmış olması ile askerinin de Başbakan Süleyman Demirel ile aynı görüşte olduğuna dair bir kanaatin oluşmasıdır.

Bahri Savcı bildirinin ardından Cumhuriyet Gazetesinde kaleme aldığı değerlendirme yazısında (Savcı, 03 Nisan 1970) 1961 Anayasasında yer alan kimi kurumlarla, seçimlerle iş başına gelen ve ülke idaresinde söz sahibi olan siyasal partilerin etkin yönetimlerine karşı “tedbir”ler aldığını ve MGK’nin de bu tedbirlerden birisi olduğunu belirtmiştir. Savcı’nın burada yaptığı değerlendirme, “devletçi elitler” ya da “tarihsel blok” şeklinde adlandırılan yapının içerisindeki “aydın”ların, vesayetçi demokrasinin pekişmesi adına üstlendikleri rolü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Savcı iktidar partisini “sandıktan çıkmışlar” olarak nitelemekte ve MGK’nin görevinin iktidarın “subjektif anlayışlarının tüm egemenlik anlayışını önlemek” olduğunu ifade etmektedir.

Savcı aynı değerlendirme yazısında MGK’nin “sınırlarını genişlettiği” eleştirisinde bulunuyor gibi görünse de asıl rahatsızlığı MGK’deki asker üyelerin öğrenci hareketlerine karşı böyle bir bildiriye onaylamış olmalarınadır. Savcı’nın ordu ve öğrenci hareketlerini bir bütünün parçaları olarak görmesi ve “zinde kuvvetler” nitelemesi yapması da çalışmamız açısından dikkat çekicidir.

Bülent Nuri Esen de kaleme aldığı yazısında (Esen, 06 Nisan 1970) öncelikle açıklanan bildiri ile Kurul’un “Yürütme”nin alanına girdiğine dikkat çekerek eleştirmekte, “Sivil otoritenin emri altındaki silahlı kuvvet temsilcilerini bir kuvvet gösterisine karıştırma”nın

¹⁸ Bildirinin tam metni için bk. (Cumhuriyet, 29 Mart 1970)

“sakat bir davranış” olduğunu belirtmektedir. Esen yazısında ordunun siyaset dışı kalmasını temenni eden “demokratik” bir üslup kullansa da yazısının devamındaki “tarafli” ifadeler, asıl eleştirisinin MGK’nin siyaset üzerindeki etkisinden ziyade, öğrenci hareketlerinin hedef alınmasına olduğunu göstermektedir. Esen’in üniversite öğrencilerini “Anayasanın temelinde yatan büyük düşünceye bağlı” olarak nitelemesi ve amaçlarını da “siyasi iktidarı Anayasa çizgisine getirmek” olarak göstermesi bunun kanıtıdır.

Söz konusu bildiriye hukuki açıdan yaklaşan ve eleştirilerini hukuk tekniği çerçevesinde sıralayan Lütfi Duran (Duran, 08 Nisan 1970), MGK’nin yaptığı toplantılar sonrası bir karar almaya ve bunu açıklamaya yetkili olmadığını ifade etmektedir. Duran ayrıca MGK’nin anayasada sıralanan “devletin temel kuruluşları”ndan birisi olmadığını belirterek, Kurulun üyeleri arasında Cumhurbaşkanı, Başbakan olsa bile “yardımcı kuruluş” niteliğinin değişmeyeceğini vurgulamıştır.

Duran ayrıca MGK’nin yayınladığı bildiri ile “kendini devlet organlarının üzerinde” gördüğünü ifade etmektedir. 1961 Anayasasının kurduğu siyasi sistemde hiçbir makamın diğerinin üstünde ve “egemenliğin bekçisi” olmadığını belirten Duran, millî güvenliğin veya kamu düzeninin korunmasında sadece TBMM, Bakanlar Kurulu veya kanunun yetkili kıldığı makamların kendi alanları içerisinde kararlar alıp, uygulayabileceklerini belirtmektedir. Duran’ın MGK’ye dönük eleştirileri demokrasi açısından yerinde olsa da zamanlaması açısından bu eleştirilere şüpheyle bakmayı gerektirmektedir. MGK’nin 1961 yılında anayasal sisteme dahil edildiği hatırlanırsa, 1970 yılı bu eleştirileri yapmak için oldukça geç bir tarihtir.

1961 Anayasasının hazırlanışında yer alan Kurucu Meclis üyesi Tarık Zafer Tunaya da tartışılan bildiri ile ilgili görüşlerini Milliyet Gazetesinde kaleme aldığı yazısıyla değerlendirmiştir (Tunaya, 04 Nisan 1970). Yazısında Kurulun anayasal bir organ haline nasıl geldiğini anlatan Tunaya, kullandığı ifadelerle Kurulun “vesayetçi” bir organ olarak tasarlandığını kabul etmektedir. Ordu mensuplarının Kurulda yer almasıyla “Atatürkçü bir baraj” oluşturulduğunu belirten Tunaya’ya göre ordu, kuruldaki asker üyeleriyle “Türk Devrim ilkelerinin siyaset pazarında ufak para gibi harcanmasını önleyebilecekti”.

Tunaya da yazısında Kurulun “istişari” bir organ olduğuna dikkat çekmekte ve basına bildiri açıklamak gibi bir görevinin olmadığını bildirmektedir. Ancak Tunaya’nın temel

rahatsızlığı da öğrenci eylemlerinin hedef alınmış olmasıdır. Tunaya'nın "insanları koruyucusuz bırakmak, silahlanmaya zorlamak" ifadeleri de dikkat çekmektedir. Bu ifadelerle üniversitelerde başlayan ve şiddet eylemlerine dönüşen öğrenci olaylarına "meşruiyet" kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Söz konusu MGK bildirisi Ali Gevgilili'nin koordinatörlüğünde hukukçular; Prof. Dr. Vakur Versan, Prof. Dr. Aytekin Ataay ve Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın katılımıyla gerçekleşen bir forumda da ele alınmıştır (*Milliyet*, 12 Nisan 1970).

Aldıkaçtı MGK'nin Bakanlar Kuruluna yardımcı ve istişari nitelikte bir kuruluş olmasını kabul etmekle birlikte, bildirinın Başbakan tarafından açıklanmış olmasının hukuka aykırı olmadığını ifade etmektedir. Aldıkaçtı'ya göre MGK Bakanlar Kuruluna hitap etmektedir ve Bakanlar Kurulunun başı olan Başbakan da Kurulun üyesidir. Bu sebeple Başbakanın bildiriye okumuş olması Bakanlar Kurulunun da bu bildiriye onayladığı anlamına gelmektedir. Aldıkaçtı ayrıca Millî Güvenlik Kurulunun anayasaya dahil edilmiş sürecini de hatırlatmakta ve "Millî Savunma Yüksek Kurulu"ndan "Millî Güvenlik Kurulu"na geçişle birlikte Kurulun çalışma alanının genişletildiğine işaret etmektedir. "Millî Güvenlik" kavramının subjektif yapısına dikkat çeken Aldıkaçtı, üniversitelerde başlayan öğrenci olaylarının Kurul tarafından "millî güvenlik meselesi" olarak değerlendirilebileceğini ve bu konu hakkında birtakım tedbirler alınmasını isteyebileceğini belirtmektedir. Yine Aldıkaçtı'ya göre Başbakan tarafından okunan bildiriye tepki gösterenler, bildirinın açıklanmasından ziyade, dahil oldukları zümreyi rahatsız eden bildiri içeriğinden dolayı tepki göstermektedirler.

Prof. Dr. Ataay ise MGK'nin icrai yetkileri olmayan "yardımcı" bir kuruluş olduğuna dikkat çekmiş ve MGK'de alınan kararların ancak Bakanlar Kurulunca görüşüldükten sonra kesinlik kazanıp kamuoyuna açıklanabileceğini ifade etmiştir. Ataay bildiriye "vatandaşlarımızın devlete, demokratik rejime güven ve itimat içinde işlerine devam etmeleri tavsiye olunur" ifadelerini hatırlatarak, Kurulun vatandaşa hitap eden, 'ihtar' niteliğinde bir üslup kullandığını, icraya ilişkin bazı tedbirler bildirdiğini kaydederek bu durumun Anayasa ile çeliştiğini ifade etmiştir. Ancak Ataay'ın değerlendirmesinin devamında kullandığı ifadeler, asıl rahatsızlığının bildirinın içeriğine dönük olduğunu göstermektedir. "Millî Güvenlik Kurulunun söz konusu bildiriye yayınlama yetkisine sahip bulunduğu bir an için farz edilse bile olayların gerçek nedenlerine inilmeyerek

yüzeyde kalınmış olması da kınanabilir.” ifadelerini kullanan Ataay, “Bugün Atatürk Türkiye’inde bazı kuvvetlerin, özellikle karşı devrimciler ile tutucu güçler koalisyonunun bildiriye konu teşkil eden olaylara yol açtıkları belirtilebilir, bunların arasındaki ilişki ortaya konulabilir, hiç olmazsa ima edilebilirdi.” değerlendirmesiyle de aslında karşı çıktığı durumun bildirinin içeriği olduğunu ortaya koymaktadır.

Aynı forumda konuşan Prof. Dr. Versan ise Başbakanın ve bazı bakanların Kurulda yer alıyor olmalarının, Kurulun istişari niteliğini değiştirmeyeceğini kaydederek, Kurulun “günlük olaylar için mütalaa veren bir karar organı” olmadığını belirtmiştir.

Kurulun gerekli gördüğü konularda kamuoyuna açıklamalarda bulunabileceğini savunan Aldıkaçtı, MGK’ye 1961 Anayasasında “özel bir yer verildiğine” şu sözlerle dikkat çekmektedir: “İhtilali yapan silahlı kuvvetler mensuplarının burada yer alabilmeleri ve bir Anayasa müessesesi haline getirilebilmeleri amacının Atatürk Devrimlerini ve bir düzeni koruması olma fikri, bu Kurul’a özel bir yer vermektedir.”

Bildiriyi hedef alan çevrelerin asıl rahatsızlığını en net biçimde ortaya koyan ifadeler ise Cumhuriyet yazarı İlhan Selçuk’tan gelmiştir. “Demokrasi düzmece, Bildiri bildirmece” (Selçuk, 01 Nisan 1970) başlıklı yazısında açıkça orduya biçilen “vesayetçi” rolü dile getiren Selçuk, “Türk ordusu günlük politikanın dışında ama Kemalist ideolojinin içindedir” ifadelerini kullanmıştır. Selçuk’un “Ordunun ileri gelen paşalarının, Süleyman Bey başkanlığında ve kabine üyeleriyle toplanıp Anayasaya aykırı bildiri yayınlamaları ve Atatürk gençliğine gözdağı vermek istemeleri, her şey bir yana, paşalar adına talihsiz bir davranıştır.” şeklindeki ifadeleri de yapılan değerlendirmelerin; MGK’nin kamuoyuna bildiri yayınlayıp yayınlamayacağına demokrasi ile ne kadar bağdaştığından çok ordunun da içinde bulunduğu vesayetçi yapılar arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklandığını göstermektedir.

MGK bildirisi üzerinde tartışmalar devam ederken ülkedeki şiddet eylemleri de hız kazanmıştır. 12 Mart 1971 tarihine gelindiğinde ise TSK bir muhtıra yayınlayarak Demirel Hükümetinin istifasını istemiş ve “partiler üstü” bir hükümetin kurulmasını talep etmiştir. Konumuz açısından dikkat çekici olan ise Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının imzalarını taşıyan muhtıra metninin altına, komutanların “Kuvvet Komutanı ve MGK üyesi” sıfatlarıyla imza atmış olmalarıdır. Muhtıra metnini imzalayan

askerlerin bu tavırları, MGK'ye ne denli önem atfettiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi, muhtıraya meşruiyet kazandırma çabası olarak da görülebilir.

Bu dönemde basına yansıyan bazı haberler MGK'nin siyasette ana belirleyici konuma eriştiğini de göstermektedir. Hükümetten beklenen adımların atılması için MGK adeta bir "başvuru merkezi" haline gelmiştir. 3 Eylül 1972 tarihli bir habere göre bağımsız İçel Milletvekili Celal Kargılı memurların maaş farkının yatırılması için MGK Genel Sekreterliğine bir dilekçe yazmış ve bu konu hakkında MGK'nin Bakanlar Kurulu'na tavsiyede bulunmasını istemiştir (*Milliyet*, 03 Eylül 1972). Bir başka dikkat çekici haber ise 6 Mayıs 1973'te Trafik Haftası sebebiyle Türkiye Trafik Kazalarını Önleme Cemiyeti'nin hazırladığı broşür ile alakalıdır. Cemiyet tarafından hazırlanan broşürde "Millî Güvenlik Kurulunun ehliyet alacakların Millî Eğitim Bakanlığı kontrolünde şoför okullarında yetiştirilmesi uyarı ve isteğine uyulmasını" istemiştir (*Milliyet*, 06 Mayıs 1973).

Bu haberler MGK'nin bir tür istişari, yardımcı organ olmaktan çok; icrai bir görünüm kazandığının toplum nezdinde de kanıksandığının göstergeleri olarak kabul edilebilir.

1970'li yılların ikinci yarısından 12 Eylül askeri müdahalesinin gerçekleşeceği 1980 yılına kadar Türkiye'deki şiddet olayları giderek tırmanmış ve MGK de ağırlıklı olarak terör, anarşi, güvenliğin tesisi gibi konular üzerinde durmuştur. Ülkedeki bu olumsuz tablo MGK'nin varlığını giderek daha da fazla hissettirmesini sağlamış ve Kurul sadece Bakanlar Kuruluna değil neredeyse tüm anayasal kuruluşlara tavsiyelerde bulunur hale gelmiştir (Yazıcı, 2012, 150). Örneğin MGK 17 Aralık 1975 tarihli toplantısında yasama alanına ilişkin kararlar almıştır. MGK Genel Sekreterliği tarafından yapılan açıklamada artan anarşi olaylarını önlemede mevcut düzenlemelerin yetersiz kaldığı ima edilmiş ve mevzuat boşluklarının doldurulması için hükümete tavsiyede bulunulduğu (*Milliyet*, 18 Aralık 1975) ifade edilmiştir.

MGK yargı organlarına da çağrıda bulunan bir basın bülteni yayınlamıştır. 28 Nisan 1978 tarihinde toplanan MGK toplantısı sonrası yayınlanan basın bülteninde yargı organlarının şiddet eylemlerini caydırıcı olacak şekilde cezalandırabilmesi için alınacak önlemlerin görüşüldüğü ve bu çerçevede hükümete tavsiyede bulunulduğu açıklanmıştır (*Milliyet*, 29 Nisan 1978).

MGK'nin 25 Temmuz 1979 tarihli toplantısında ise ekonomik konular da ele alınmıştır. Toplantı sonrasında yayınlanan basın bülteninde Kurul'un "hayat pahalılığının önlenmesi için alınan ekonomik önlemler"i görüştüğü belirtilmiştir (*Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1979).

1961 Anayasasının yürürlükte kaldığı dönemde gerçekleşen MGK toplantıları ve sonrasında yapılan açıklamalar göstermektedir ki Kurul aracılığıyla ordunun, seçilmiş sivil siyasetçiler üzerinde vesayet denetimi yapma imkânı kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Muğlak, belirsiz bir kavram olan "millî güvenlik", askerlerin olağan dönemlerde de hayatın tüm alanlarına müdahale edecek kararlar almalarına imkân tanımıştır.

Pekişmiş demokrasilerde savunma, millî güvenlik konuları da dâhil olmak üzere vatandaşları ilgilendiren tüm konular üzerinde, nihai karar verme organı sandıkla iş başına gelen seçilmiş kadrolardadır. Savunmaya ilişkin teknik konularda, askerlerden oluşan bir kuruldan teknik destek alınma yoluna gidilse dahi bu gerçek değişmemektedir. Ancak Türkiye'de 1961 Anayasasının anayasal bir kurum haline getirdiği MGK, anayasa metninde yer aldığı biçiminin aksine, istisari bir kurul olmaktan çok yaptığı *de facto* müdahalelerle bir yandan Bakanlar Kuruluna verdiği tavsiyelerle yürütmeyi şekillendirirken diğer yandan yasama faaliyetlerinden ekonomiye, hatta yargıya kadar birçok alanda siyasetin ana belirleyici gücü olmuştur.

3.2.5. Anayasa Mahkemesi

1961 Anayasasının anayasal sisteme dahil ettiği Anayasa Mahkemesi (AYM), hukuk devleti açısından, biçimsel anlamda, önemli bir adımdır. Ne var ki AYM, 1961 Anayasasının uygulamada kaldığı dönemde verdiği pek çok kararlar, hukuk devletini yerleştirmek, kişi hak ve hürriyetlerini korumak yerine devlet elitlerinin sistem içerisindeki konumlarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. AYM'nin vesayetçi demokrasiye örnek olacak kararlarının incelendiği bu kısımda, anayasa yargısının ne anlama geldiği, Türkiye'deki tarihsel gelişiminin nasıl olduğu da tartışılmaktadır.

3.2.5.1. Anayasa Yargısı Kavramı ve Anayasa Yargısı Modelleri

Anayasaların normatif üstünlüğü anayasaları katılaştırmak yani değiştirilmelerini zorlaştırmak ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek yoluyla sağlanır (Erdoğan, 2015, 84). "Anayasaya riayet sağlayan her türlü yargı işlemi" (Balta, 1961,

547) olarak geniş manada tanımlanabilecek olan anayasa yargısı kavramı başta kanunlar olmak üzere meclis içtüzüğü gibi yasama işlemlerini denetlemek anlamına gelmektedir.

“Hukuk devletinin gelişiminde son ve en önemli aşama” (Özbudun, 2000, 367) olarak değerlendirilebilecek olan anayasa yargısı kavramının temel gayesi, kişi hak ve hürriyetlerini yasama ve yürütme organları karşısında da korumaktır.

Yasama organlarınca çıkarılan kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere dünyada iki farklı model uygulanmaktadır. Bunlardan ilki ABD’de ortaya çıkan ve Anglo-Sakson ülkelerinde görülen ve ülkedeki tüm mahkemelerin anayasaya uygunluk denetimi yapabildiği “yaygınlaştırılmış denetim”dir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da ortaya çıkan diğer modelde ise kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli özel bir mahkeme belirlenmiştir. Bu modele ise “Avrupa modeli anayasa yargısı”, “özel mahkeme sistemi”, “merkezi tipte anayasa yargısı” denmektedir (Hakyemez, 2009, 14; Gözler, 2000, 861-862). Türkiye’de de anayasa yargısı İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1961 Anayasası ile hayata geçmiştir. Türkiye’de benimsenen anayasa yargısı modeli ise Batı Avrupa’daki uygulamalarla benzerdir. Genel mahkemelere yasama organının kararlarını denetleme yetkisi verilmemiş, bu yetkiyle donatılmış anayasal bir organ olarak Anayasa Mahkemesi yeni anayasada yer almış ve 1962 yılında çalışmalarına başlamıştır.

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi iki şekilde sağlanmaktadır. Bunlardan ilki “siyasi denetim” türüdür. Bu denetim türünde kanunlar, yürürlüğe girmeden önce mahkeme niteliğinde olmayan siyasi bir organ tarafından denetlenmektedir. Önleyici denetim şeklinde gerçekleşen siyasi denetim yoluyla daha baştan anayasaya aykırı kanunların çıkması önlenmek istenir (Erdoğan, 2015, 102). Kanunların anayasaya uygunluğunun siyasi denetimine 1876 ve 1924 Anayasalarındaki uygulamaları örnek verebiliriz. 1876 Anayasasının Heyet-i Ayan’a kanun tasarılarının Anayasaya aykırı olup olmadığı hakkında padişaha görüş bildirmek yetkisi tanınması ve 1924 Anayasası döneminde yasama organı olan meclisin kanunlara şerh düşmesi siyasi denetim örnekleridir. İkinci denetim türü ise “hukuki denetim”dir. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek özel bir mahkemenin varlığı yani yargı yoluyla denetimin gerçekleşmesi ise “hukuki denetim” olarak ifade edilmektedir. Hukuki denetim yolunda yürürlüğe girmiş olan anayasaya aykırı bir norm, yargı organının vereceği kararla hukuk

düzeninden çıkarılmaktadır. Bu yönüyle hukuki denetim kural olarak bir düzeltici denetimdir (Özbudun, 2015, 104). Bu iki yöntemden siyasi denetim yolunun çok da işlevsel olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Aldıkaçtı bu duruma şu şekilde dikkat çekmektedir:

“Anayasanın tadili için 2/3 çoğunluk gerektiği halde, Anayasayı ihlal eden kanun toplantıda hazır bulunanların basit çoğunluğu ile kabul olunabilmekte ve Meclisin kanunun anayasayı ihlal etmediği görüşü temel alınmakta idi. Böylece Meclis Anayasayı tadil dahi etmeden istediği kanunları koyabilmiş fert hak ve hürriyetlerini ihlal edebilmiştir.” (Aldıkaçtı, 1970, 307-308).

Yasama organının yaptığı bir işlemi yine yasama kontrolünde olan yapılarca denetlenecek olması denetim mekanizmasının başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmaktadır. 1924 Anayasasının kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme görevini meclise vermiş olması bu durumun örneklerindedir.

3.2.5.2. Anayasa Yargısının Varlık Sebepleri ve Türkiye’deki Tarihi Süreç

Bir ülkede anayasa yargısından bahsedebilmek için bazı varlık şartlarının bulunması gerekmektedir. Bu varlık şartlarının başında ise kanunların anayasaya uygun olması zorunluluğu gelmektedir. Ayrıca kanunlardan daha zor şartlarla değiştirilen yazılı ve katı bir anayasa bulunmalıdır (Gözler, 2000, 863-864). Bu varlık şartları açısından Türkiye’deki anayasal gelişmeler incelendiğinde; yargı sisteminin anayasa yargısının doğuşu için uygun zemine, biçimsel anlamda, sahip olduğu söylenebilir. 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 115. maddesinde anayasanın üstünlüğü açıkça belirtilmiştir. 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise geçici ve kısa bir anayasa olduğu için bu anayasada anayasa yargısı veya anayasanın üstünlüğüne dair izler aramak yerinde olmayacaktır. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki ilk anayasa olan 1924 Anayasası ise 103. maddesi ile kanunların anayasaya aykırı olamayacağını belirterek “anayasanın üstünlüğü” ilkesini benimsemiştir (Gözler, 2000, 864-865).

Anayasa yargısının varlık şartları olarak nitelendirilebilecek unsurların anayasa tarihimizdeki geçmişi eski olsa da Anayasa Mahkemesinin kuruluşunun yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmesi şaşılabilecek bir durum değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi Anayasa Mahkemesi adı altında anayasa yargısının örgütlenmesi Avrupa ülkelerinde de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir.

1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde anayasa yargısının bulunmayışı dönemin şartları düşünüldüğünde normal karşılanmalıdır. Yasama organlarının çıkardığı kanunların “genel iradenin ifadesi” olarak değerlendirildiği bir dönemde dünyanın pek çok ülkesinde anayasa yargısı sistemine yer verilmemiştir. Öte yandan Türkiye’nin tek parti tarafından idare edildiği, kuvvetler birliğini esas alan mutlak yetkili bir meclis anlayışının var olduğu bir siyasal ortamda anayasa yargısının ortaya çıkması beklenemezdi (Özbudun, 2014, 131). Türkiye’de anayasa yargısına duyulan ihtiyaç, çok partili hayata geçişle birlikte hissedilmeye başlanmıştır. 1924 Anayasasının çoğunlukçuluğu esas alan yapısı, TBMM’de sayısal üstünlüğü elde eden partiye keyfi uygulamalarda bulunmanın önünü açmıştır. Meclis’te çoğunluğu elde eden parti grupları Anayasa’ya aykırı kanunları kolayca çıkarabilmişler ve muhalefeti sınırlandırma yoluna gitmişlerdir.

1950 seçimleriyle DP’nin iktidara gelişine kadar tek parti mekanizması yoluyla TBMM’deki çoğunluğu garanti altında olan CHP ve askeri-bürokratik elitler için anayasa yargısının yokluğu bir sorun teşkil etmemiştir. DP’nin yani çevresel güçlerin siyasal iktidarı ele geçirmesiyle birlikte CHP, anayasa yargısı ve yargı bağımsızlığını talep etmeye başlamıştır. 1961 Anayasasında hayat bulacak olan anayasa yargısı ve Anayasa Mahkemesi, CHP’nin 1957 seçimlerinden önce yayımladığı seçim beyannamesinde ve 1959’daki 14. Büyük Kurultayı’nda kabul ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi”nde yer almıştır. Ancak bu taleplere, bu kez de mecliste çoğunluğu elinde bulunduran DP karşı çıkmıştır (Özbudun, 2014, 121).

İkinci Dünya Savaşından sonra insan haklarını koruma gereği bilincinin güçlenmesi ile anayasa yargısının temel işlevi yasamaya karşı özgürlükleri koruma olarak belirlemiştir (Kaboğlu, 2000, 138). Anayasa Mahkemelerinin en önemli işlevi kişi hak ve özgürlüklerini korumak ve devlet-birey ilişkilerinin dayandığı ilkeleri netleştirmektir (Erdoğan, 2015, 114). Özbudun ise Türkiye’deki anayasa yargısı sisteminin ortaya çıkış gayesinin bambaşka olduğunu ifade etmektedir. Ran Hirschl tarafından geliştirilen “hegomanyacı koruma” adlı tezden hareketle değerlendirmelerde bulunan Özbudun’un görüşleri dikkat çekicidir. Özbudun’a göre Türkiye’de anayasa yargısının benimsenme sebebi sistem içerisindeki konumlarını kaybetme tehlikesi yaşayan elitlerin, anayasal güvenceler ile konumlarını koruma ve sağlamlaştırma istekleridir. Seçmen desteğini sağlayamayacağını gören bu elitler, çıkarlarının korunmasını daha kolay

etkileyebilecekleri, hatta kontrol altına alabilecekleri, Anayasa Mahkemesi'ne bırakmayı tercih etmişlerdir (Özbudun, 2014, 119).

1961 Anayasasının hazırlandığı kurucu meclisteki CHP hakimiyeti ile yukarıda dikkat çekilen 27 Mayıs'tan hemen önceki dönemde gündeme getirilen Anayasa Mahkemesi kurulması talepleri Hirschl'in "hegomanyacı koruma" tezinin Türkiye'deki anayasa yargı sisteminin ortaya çıkışını açıklamadaki gücünü ortaya koymaktadır. Nitekim aşağıda örnekleri verilecek olan Anayasa Mahkemesi kararları da bu tezin önemli birer kanıtı olarak değerlendirilmektedirler.

3.2.5.3. Anayasa Mahkemesinin 1961 Anayasasında Düzenlenişi

1961 Anayasasının DP iktidarı döneminde yaşananlara bir tepki olarak doğduğunu gösteren en önemli düzenlemelerden birisi de Anayasa Mahkemesi'ni kurmasıdır.

Temsilciler Meclisi'ne sunulan anayasa komisyonu raporunun hemen başında "yeni bir anayasa yapılmasını gerektiren sebepler" sıralanırken bu çok açık şekilde görülmektedir. Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi neticesinde mecliste çok güçlü temsile sahip olan DP'nin ülkede "tam bir tahakküm" kurduğu belirtilmiş, bu durumun önlenememesinin sebebi olarak da meclisin yargısal denetimden yoksun oluşu gösterilmiştir (TCTMAK, 1961, 2).

Ankara ve İstanbul Tasarılarının her ikisinde de Anayasa Mahkemesi yer almıştır. İstanbul Tasarısı AYM'nin on beş üyeden oluşacağını belirtmiştir. Bu üyelerden ikisi Cumhurbaşkanı tarafından atanırken, dördü üniversite öğretim üyelerinden, dokuzu yüksek mahkemelerin kendi üyeleri arasından yapacakları seçimle belirlenecektir.

Tasarıda AYM'ye oldukça geniş bir rol çizildiği görülmektedir. Bu, AYM'nin yetkilerinin sıralandığı maddeden anlaşılmaktadır. Kanunları, meclis iç tüzüklerini ve meclisin verdiği her türlü kararların anayasaya uygunluğunu denetlemenin yanı sıra AYM'ye verilen görevler arasında "Yüce Divan" sıfatıyla anayasa maddesinde sayılan kişileri ilgili suçlarından dolayı yargılamak; yasama, yürütme ve yargı organları arasında çıkacak anlaşmazlıklara çözüme bağlamak; yasama meclisleri ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin seçim tutanaklarındaki kanuna aykırılık iddialarını karara bağlamak da vardır.

Tasarıda, mahkemeye iptal başvurusunda bulunabilecekler oldukça geniş tutulmuştur. Bunlar; Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulunun yanı sıra son genel seçimde en az yüzde on oy almış siyasi partiler ile mecliste temsilcisi bulunan siyasi partiler veya bunların meclis grupları, yasama meclislerinden birinin üye tam sayısının dörtte biri oranındaki üyeleri ile kendi varlık ve görev alanlarını ilgilendiren konularda TBMM üyeleri olarak sıralanmıştır.

Tasarıya göre mahkemelerin de iptal davası açabilmesi mümkündür. Bir davaya bakmakta olan mahkeme, ilgili davada uygulanacak kanunun anayasaya aykırı olduğunu görürse veya davanın taraflarından birinin bunu ileri sürmesi durumunda da mahkeme bu iddiayı ciddi ve haklı bulursa, AYM'ye yapılacak iptal başvurusunun karara bağlanmasına kadar davayı geri bırakacaktır.

İstanbul Tasarısının aksine, Ankara Tasarısındaki AYM'ye ilişkin düzenlemeler daha kısadır. Tasarıda dikkat çeken özellik ise AYM başkan ve üyelerinin belirlenmesi için "Anayasa Mahkemesi Özel Seçim Kurulu" oluşturulmasıdır. Cumhurbaşkanının başkanlık edeceği bu kurul, yüksek mahkeme başkan ve üyelerinden, üniversiteler arası kurul tarafından profesörler arasından seçilecek on kişi ile; Barolar Birliği'nin en az yirmi yıl tecrübesi bulunan avukatlar arasından seçeceği on iki kişiden oluşmaktadır. AYM başkan ve üyelerini seçecek kurula ilişkin düzenlemeye açıkça yer veren tasarıda, AYM'nin kaç üyeden oluşacağı anayasa hükmü ile belirlenmemiştir. Tasarı, mahkemenin kaç üyesi olacağını "on beşten az olmamak üzere" kaydıyla kanunla düzenleneceğini belirtmiştir.

AYM'nin görevleri ise kanunların ve meclisten çıkan kararların anayasaya aykırılığını denetlemek, ilgili maddede belirtilen isimleri yargılamak, adli, idari ve askeri yargı arasındaki görev ve hüküm uyumsuzluklarını çözmek olarak sıralanmıştır.

AYM'ye iptal başvurusunda bulunabilecekler ise oldukça sınırlı sayıdadır. Başvuru hakkı, hükümete ve siyasi partileri ilgilendiren konularda siyasi partilere tanınmıştır.

Mahkemelerin AYM'ye başvurusunda ise, İstanbul Tasarısından farklı olacak şekilde, davaya bakan mahkemenin, davada uygulanacak hükümde aykırılık görmesi durumunda doğrudan AYM'ye başvurmasına olanak tanınmamıştır. Mahkeme önce üst yargı organına başvuracak, üst yargı organı da alt mahkeme ile aynı kanaatte olursa, konunun çözümü için AYM'ye başvuracaktır.

Her iki tasarıda da en dikkat çekici özellik, AYM'ye üye seçimi için yasama organına olanak tanımamış olmalarıdır. Bunda siyasi iktidarlara, meclis çoğunluğuna duyulan güvensizliğin etkili olduğu ortadadır. Örneğin Ankara Tasarısı; AYM'yi düzenleyen maddesi için yazdığı gerekçede, bir yandan AYM üyelerinin seçiminde siyasi organlara da hak tanımının demokratik ülkelerde uygulanan bir yöntem olduğunu, diğer taraftan ise böyle bir yöntemin Türkiye'de "mahzurlu" olacağını belirtmiştir (AÜSBF, 1960, 86). Tasarının AYM üyelerinin seçimi için yüksek yargı organlarının başkan ve üyelerinden, üniversite hocalarından ve tecrübeli avukatlardan oluşacak bir "özel seçim kurulu" oluşturması, bunun karşısında yasama organınca seçim yapılmasını "mahzurlu" görmesi, halkın oyu ile oluşmuş yasama organının "yanlış yapabileceği"ne, "doğru kararın ancak uzmanlarca verilebileceği"ne işaret ederek anayasanın hazırlık sürecinde hâkim olan vesayetçi düşüncüyü göstermesi bakımından önemlidir.

3.2.5.4. Kurucu Meclisteki Görüşmeler

Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı anayasa tasarısında yer alan AYM'ye ilişkin düzenlemeler, Temsilciler Meclisi'nde ve MBK'de çok büyük değişikliklere uğramadan kabul edilmiştir. Yapılan görüşmelerdeki öneriler detay denebilecek düzeyde kalmıştır.

Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmelerde dikkat çeken bir öneri olarak Sadettin Tokbey'in sözlerine yer vermek, Kurucu Meclis üyelerinde hâkim olan "çoğunluk korkusu"nu ve yasama meclisine duyulan güvensizliği göstermesi açısından belirtilmelidir.

Komisyonun hazırladığı anayasa tasarısında AYM'nin üye sayısı on beş asıl, beş yedek üyeden oluşacak biçimde belirtilmiştir. İstanbul ve Ankara tasarılarının aksine, komisyonun hazırladığı tasarıda yasama meclislerine AYM'ye üye seçme hakkı tanınmıştır. Buna göre Millet Meclisi üç, Cumhuriyet Meclisi de iki üye seçecektir. Tokbey'in itirazı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tokbey'e göre yasama organından üye seçim yetkisi "mutlaka" alınmalıdır. Tokbey başka ülkeler için böyle bir usulün benimsenebileceğini, fakat "Türkiye'nin realitesi"nin buna müsait olmadığını iddia etmektedir. Ona göre millet yasama organının tasarruflarından çok çekmiştir, AYM de buna son vermek için kurulduğuna göre yasamadan AYM'ye üye seçilmemelidir (TMTD, C.4, B.53, O.1, 25 Nisan 1961, 193).

Tokbey'e komisyon sözcüsü Nurettin Ardıçoğlu cevap vermiş, bu konunun çok tartışıldığını, dünyanın pek çok ülkesinde yasama organlarının AYM'ye üye seçtiklerini, bu açıdan Türkiye'de ön görülen sayının başka ülkelere göre çok düşük seviyede kaldığını ifade etmiştir (TMTD, C.4, B.53, O.1, 25 Nisan 1961, 195). Tokbey'in önerisi kabul edilmemiş ve yasama meclislerine AYM'ye üye seçme hakkı veren düzenleme anayasada korunmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi AYM kurulmasına ilişkin, darbe öncesi dönemden başlamak üzere, çok yüksek bir beklenti olduğu için Kurucu Meclis görüşmelerinde büyük tartışmalar yaşanmadan AYM'nin kurulması kabul edilmiştir.

Anayasanın Kurucu Meclis'te kabul edilmiş haline göre AYM on beş asıl beş yedek üyeden oluşmaktadır. Bu üyelere ikisini Cumhurbaşkanı, üçünü Millet Meclisi, ikisini ise Cumhuriyet Senatosu seçecektir. Kalan sekiz üye ise yüksek mahkemeler tarafından (Yargıtay 4 üye, Danıştay 3 üye, Sayıştay 1 üye) seçilecektir. Yedek üyeler ise Yargıtay'ın 2 üye, Danıştay'ın 1 üye, Millet Meclisi'nin 1 üye ve Cumhuriyet Senatosu'nun 1 üye seçmesi ile belirlenecektir.

AYM'nin görev ve yetkileri ise kanunların ve TBMM içtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetlemek; anayasa maddesinde sayılan kişileri görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılamak olarak belirlenmiştir. 1971'de yapılan değişikle, AYM'nin görevleri arasına anayasa değişikliklerinin anayasaya uygunluğunun şekil bakımından denetlenmesi de dahil edilmiştir.

AYM'ye iptal davası açabilme hakkı ise çok geniş bir kesime tanınmıştır. Cumhurbaşkanı, mecliste grubu bulunan siyasi partiler, yasama meclislerinin üye tam sayısının 1/6 oranındaki üyeleri, son seçimden en az yüzde oy almış siyasi partiler ile kendi varlık ve görev alanları ile ilgili olmak şartıyla üniversiteler, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ile Yüksek Hakimler Kurulu da iptal davası açabilecektir. 1971 yılında maddede yapılacak değişikliğe kadar, iptal başvurusunda bulunacaklar arasında TBMM'de temsilcisi bulunan siyasi partiler de sayılmıştır.

İptal davası açma hakkı mahkemelere de tanınmıştır. Anayasaya göre mahkemeler, bakmakta oldukları davada uygulanacak yasa hükmünün anayasaya aykırı olduğunu görürse ya da taraflardan birisi aykırılık iddiasını ileri sürer ve mahkeme de bu iddiayı

ciddi bulursa, AYM'nin aykırılık iddiası taşıyan hükme ilişkin vereceği karara kadar davayı geri bırakır.

3.2.5.5. Anayasa Mahkemesi Kararlarının Vesayetçi Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda genel hatları belirtilen tartışmalara örnek olabilecek AYM kararları¹⁹ değerlendirilmiştir. Türk anayasa yargısının en fazla eleştirilmesine neden olan ve yine demokratik hukuk devletinde anayasa yargısının konumu ile bağdaşmayan aktivist tavrı, AYM'nin yerindelik denetimine kaydığı kararları ile örneklendirilmiştir. Bu kapsamda incelenen kararlar ise “anayasa değişikliklerinin esas açısından denetimi sorunu” ve “Anayasa Mahkemesinin yerindelik denetimi yasağını ihlal ettiği kararlar” olarak kategorileştirilmiştir.

1) Anayasa Değişikliklerinin Esas Açısından Denetimi Sorunu: 1961 Anayasasının ilk halinde AYM'nin anayasa değişikliklerini denetleme yetkisine sahip olduğuna dair bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak mahkeme, böyle bir yetkiye sahip olduğuna karar vermiş ve bazı anayasa değişikliklerini Anayasaya aykırı görerek iptal etmiştir. AYM'nin bu kararlarını 1971 yılında yapılan ve mahkemenin anayasa değişikliklerini denetleme yetkisinin sınırlarını çizen değişikliği esas alarak, “1971 öncesi” ve “1971 sonrası” şeklinde dönemlere ayırarak incelemek uygun olacaktır.

1971 öncesi dönemde, yani 1961 Anayasasının ilk halinde, AYM'nin görev ve yetkilerine ilişkin düzenlemenin yer aldığı 147. maddede AYM'nin kanunları ve TBMM içtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetleyeceği belirtilmektedir. Anayasa koyucu AYM'nin denetleme alanına “anayasa değişiklikleri”ni dahil etmemiştir. Ancak bu dönemde AYM, anayasa değişiklikleri konusunda iki karar vermiş ve kendisini anayasa değişikliklerini denetleme noktasında yetkili görmüştür. Bu kararları sırasıyla incelemek AYM'de hâkim olan zihni çerçeveyi görmek açısından yerinde olacaktır.

1961 Anayasasının 68. maddesinde yapılan değişikliğin iptali istemi ile Türkiye İşçi Partisi (TİP) iptal davası açmıştır. AYM, anayasa değişikliğine ilişkin bir iptal

¹⁹ AYM'nin tüm kararlarına <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> adresinden erişim imkânı bulunduğundan, bu çalışmada sadece değerlendirilen kararı tanıttık Karar Sayısı ve Karar Tarihi'ne yer verilmiştir. Kararın yayımlandığı Resmî Gazete ya da AYM Kararları Dergisine atıf yapılmamıştır.

başvurusuyla ilk kez karşılaştığından, öncelikle anayasa değişikliklerini esas ve şekil yönünden denetleyip denetleyemeyeceğini tartışmıştır.

AYM, anayasada değişiklik yapan düzenlemenin de “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının (...) maddesinin değiştirilmesi (...) hakkındaki Kanun” başlığını taşıdığına dikkat çekerek, anayasa değişikliklerinin de kanunla yapıldığını vurgulamış ve AYM’nin de kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme görevinden hareketle, anayasa değişikliklerinin de anayasaya uygunluğunu denetleyebileceği sonucuna varmıştır.

AYM, anayasa değişikliklerini şekil yönünden denetleyebileceği kararına da varmıştır. AYM’ye göre bu denetim, anayasa değişiklikleri için anayasanın 155. maddesinde öngörülen usul ve şartların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin incelenmesidir.

AYM’nin öğretilerde tartışma yaratan ve yerindelik denetimi yaptığı için eleştirilen görüşü ise kendisini anayasa değişikliklerini esas yönünden de denetlemeye yetkili görmesi olmuştur. Mahkeme bu yetkiyi, devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirten ve bunun değiştirilmesine yasak koyan anayasanın 9. maddesine ilişkin yaptığı yorumdan türetmiştir. Mahkemeye göre değişmezlik ilkesi sadece 9. maddedeki “Cumhuriyet” sözcüğü ile sınırlı değildir. Anayasanın birinci, ikinci maddelerinde sayılan devletin şekli ve nitelikleriyle başlangıç kısmında yer alan temel ilkeleri de kapsamaktadır. Bunların tamamı ise devlet sistemini, Cumhuriyet rejimini oluşturmaktadır. Bu sebeple, bu ilkeleri tamamen ya da kısmen değiştirmeye, kaldırmaya dönük herhangi bir kanun kabul edilemez. Aynı şekilde bu esaslara aykırı düşecek bir kanun da kabul edilemez.

Söz konusu anayasa değişikliği hakkındaki kanun AYM tarafından şekil bakımından anayasaya aykırı bulunmuş ve 7’ye karşı 8 oyla iptal edilmiştir (AYM, 16 Haziran 1970). Her ne kadar çıkan sonuç şekil bakımından iptal şeklinde olsa da AYM’nin anayasa değişikliklerini esas bakımından da kendisini denetlemeye yetkili görmesi dikkat çekicidir.

Anayasanın 147. maddesinde anayasa değişikliklerinin denetimine ilişkin bir düzenlemenin yer alması AYM’ye bir hareket serbestisi tanımıştır. Burada üzerinde durulması gereken esas nokta, AYM’nin esas denetimi yapmasından önce esas denetimine gerekçe olarak sunduğu argümanlardır. AYM, anayasa değişikliklerini esas bakımından denetleyeceği kararına “Cumhuriyet” kelimesine yüklediği geniş anlamdan hareketle varmıştır. Bu görüşe ilişkin ilk eleştiri, karara muhalif kalan mahkeme üyesi

Celalettin Kuralmen'den gelmiştir. Kurelman itiraz konusu olan anayasa değişikliğinin seçimlere ilişkin bir düzenleme olduğundan hareketle itiraz konusu değişikliğin “devletin şekli” veya “cumhuriyet” kavramlarıyla bir alakasının olmadığına vurgu yapmıştır. Kurelman anayasada ifade edilen değişmezlik ilkesinin sadece 9. maddedeki devletin şeklinin cumhuriyet hakkında konulduğunu, anayasanın başka hiçbir maddesi için bu ilkenin ileri sürülemeyeceğini belirtmiştir.

AYM'nin “cumhuriyet” kavramını nitelikleri itibariyle tanımlaması, kavramın anlamının genişlemesine sebep olmuştur. Eroğul anayasa değişikliklerine ilişkin yaptığı kapsamlı çalışmasında bu durumu eleştirmiştir. Eroğul'a göre Cumhuriyet'i anayasada sayılan “devletin nitelikleri” ile tanımlamak mümkün değildir. Bu gereksiz bir zorlamadır. Cumhuriyet'ten anlaşılması gereken, yönetimin belli bir aileye/hanedana irsî olarak geçişini yasaklayan devlet şeklidir (Eroğul, 1974, 168).

Benzer bir eleştiri de Özbudun tarafından dile getirilmiştir. Değiştirilemezlik ilkesi sadece anayasanın 9. maddesi ile sınırlıdır. Anayasa koyucunun öngörmediği biçimde, AYM'nin yorum yoluyla, değiştirme yasağının kapsamını genişletmesi mümkün değildir (Özbudun, 2000, 389).

Mahkemenin verdiği kararı eleştiren bir başka isim de Mümtaz Soysal'dır. Soysal kararı eleştirdiği değerlendirmesinde AYM'nin kendine anayasaca tanınan sınırı aştığına dikkat çekmiş ve “yargıçlar devleti” tehlikesine vurgu yapmıştır (Soysal, 1977, 219).

Mahkemenin verdiği kararı, yani cumhuriyetin sadece irsi monarşinin tersi olarak yorumlanamayacağı, nitelikleriyle birlikte geniş anlamda düşünülmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur. Örneğin Yıldızhan Yayla yaptığı değerlendirmede “cumhuriyet” kavramının, hukuk devleti, laiklik ve Millî devlet ilkelerinden ayrı düşünülmemeyeceğini savunmaktadır. Yayla, zorlama bir yorumla, bu ilkelerin herhangi bir cumhuriyet için olmasa bile Türkiye Cumhuriyeti için zorunlu unsurlar olduğunu ifade etmiştir (Yayla, 1979, 1012-1014).

Rona Serozan da Anayasanın 2. maddesinde yer alan niteliklerin “cumhuriyet” kavramından ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır. Serozan'a göre aksi bir değerlendirme, Cumhuriyet'in içeriğini boşaltacak, “içeriksiz bir biçim”e dönüştürecektir (Serozan, 1971, 135).

Öğretide yapılan bu tartışmalar değerlendirildiğinde; AYM'nin cumhuriyet kavramını geniş yorumlayan anlayışını savunan görüşlere katılmak mümkün görünmemektedir. Anayasanın 2. maddesinde yer alan laiklik, millî devlet, sosyal devlet ve hukuk devleti ile başlangıç kısmına yapılan göndermenin “cumhuriyet” kavramının içinde değerlendirilmesi, anayasa yargıçlarına geniş bir yorum yetkisi tanımaktadır. Anayasa yargısı “cumhuriyet” kavramını bu denli geniş yorumladığında istediği anayasa değişikliğini iptal etme hakkını kendinde görebilecektir. Çünkü mahkemenin önüne gelecek tüm davaların anayasanın ikinci maddesinde sayılan niteliklerle ve başlangıç kısmında zikredilen soyut kavramlarla bir ilişkisi kurulabilir.

Mahkeme bu kararı ile, eğer denetlediği anayasa değişikliklerini şekil açısından iptal etmeseydi, esas açısından denetleme yoluna başvuracağını açıkça beyan etmiş, esas açısından denetimin çerçevesini de bu kararında çizmeye çalışmıştır. Anayasa Mahkemesi'ne göre Anayasada belirtilen “cumhuriyet” sözcüğünün ilkeleri ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir ve cumhuriyetin temel ilkelerini doğrudan ya da dolaylı olarak değiştirmeyi amaçlayan Anayasa değişikliği anayasaya aykırı olacaktır.

1961 Anayasasının 73. maddesini değiştiren anayasa değişikliği kanunu için açılan iptal davasında AYM bu kez şekil bakımından denetimi dahi tartışmamış, doğrudan esas bakımından denetime yetkili olduğuna hükmetmiştir (AYM, 13 Nisan 1971).

Mahkemenin bu kararında üzerinde durulması gereken önemli nokta ise anayasa değişikliklerini esas bakımından incelemek için ürettiği yeni ölçü normdur. Kararda yer verilen, “Anayasa düzeninin öyle temel kuruluşları, hak ve ödev kuralları vardır ki, bunların, çağdaş uygarlığın gereklerine aykırı hükümlere bağlanması düzenin bütününe sarsabilir.” ifadesiyle mahkeme, anayasa değişikliklerinin anayasada yer almayan, sınırları belirsiz “çağdaş uygarlığın gerekleri”ne de uygun olmasını istemektedir. Anayasa metninde yer almayan bir ifadeyi anayasa değişikliklerine ölçü norm olarak belirleyen mahkeme, anayasada kendisi için çizilen yetki sınırlarının dışına fazlasıyla çıkmıştır.

1971 yılında AYM'nin denetim yetkisini düzenleyen 147. maddesinde değişiklik yapılmış ve AYM'nin anayasa değişikliklerini değiştirme yetkisine sahip olup olmadığı netleştirilerek, mahkemenin anayasa değişiklikleri açısından denetim yetkisi, şekil şartları ile sınırlandırılmıştır. Anayasayı değiştirme yetkisini elinde bulunduran tali kurucu

iktidar, yani meclis, mahkemeyi anayasa değişikliklerini esas bakımından denetleme noktasında açıkça yasaklamıştır. Ancak mahkeme bu dönemde verdiği çok sayıda karar ile açıkça bu kuralı ihlal etmiş ve anayasa değişikliklerini esas bakımından denetlemeye devam etmiştir.

1971 değişikliklerinden sonra mahkemenin önüne gelen anayasa değişiklikleriyle ilgili verdiği ilk kararda (AYM, 15 Nisan 1975) şekil bakımından denetimin kapsamını, “Cumhuriyet”e yüklediği anlamdan hareketle çok geniş tutmuştur. Mahkeme daha önceki verdiği kararlarda olduğu gibi bu kararında da Cumhuriyet’ten anlaşılması gerekenin anayasanın ilk iki maddesinde sayılan “devletin nitelikleri” ile anayasanın başlangıç kısmında belirtilen ilkeler olduğu görüşünü tekrarlamıştır. İlginç olan, Mahkemenin anayasa değişikliğinin şartlarını belirleyen anayasa maddesi olarak sadece 155. maddeyi görmemesidir. Mahkemeye göre Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirten 9. madde aynı zamanda bir şekil kuralıdır. Mahkeme bu bakış açısıyla, anayasa koyucu yasaklamasına rağmen, anayasa değişikliklerini de şekil bakımından denetlemiştir.

Anayasa Mahkemesinin bu dönemde de değişmezlik yasağını geniş biçimde yorumladığı kararları mevcuttur. Bu kararlarda dikkat çeken nokta ise mahkemenin cumhuriyetin temel niteliklerine ilişkin aykırılıkları incelediği bölümlere verdiği başlıklardır. “Şekil Bakımından” başlığı altında değerlendirilmesi gereken kısımlara mahkeme, “Anayasanın 9. Maddesindeki Şekil Koşuluna Aykırılık Sorunu” başlığını atmıştır (AYM, 15 Nisan 1975; AYM, 23 Mart 1976). Mahkeme başka kararlarında ise oldukça ilginç bir başlık kullanarak “Esasın Biçim Yönünden İncelenmesi” ifadesine yer vermiştir (AYM, 12 Ekim 1976; AYM, 27 Ocak 1977). Anayasa Mahkemesinin asıl niyetini ortaya koyduğu kararı ise 27 Eylül 1977 tarihlidir. Mahkeme bu kararında açıkça “Esasın İncelenmesi” başlığını kullanmıştır (AYM, 27 Eylül 1977).

1971’de yapılan anayasa değişikliği mahkemenin anayasa değişikliklerini esas bakımından denetleyemeyeceğine, denetimin şekil bakımından yapılabileceğine açıkça yer vermiş olsa da mahkeme anayasa değişikliklerini esas bakımından denetleme hakkını kendinde bulmuştur. Anayasaya uygunluğu denetlemek ve sağlamakla görevli olan mahkemenin anayasadaki açık kuralı bizzat ihlal etmesi oldukça dikkat çekicidir. Mahkeme bu tavrıyla milletin oyuyla seçilmiş olan yasama organının yaptığı anayasa

değişikliğini tanımadığını ortaya koymuş ve bir anlamda kendisini, yarattığı fiili durum ile tali kurucu iktidar olarak görmeye başlamıştır.

2) Anayasa Mahkemesinin Yerindelik Denetimi Yasağını İhlal Ettiği Kararlar: AYM'nin gerçekleştirdiği denetimde hukuka uygunluğun ötesine geçip, yerindelik denetimine kayması durumunda, verdiği kararlar tartışmalı hale gelmekte ve denetimin meşruiyeti sorgulanmaktadır.

AYM, kanunların anayasaya uygunluğunu esas bakımından denetlerken, kanunun anayasa hükümleri ile çatışıp çatışmadığına bakmaktadır. Bir kanunun anayasaya aykırılığının söz konusu olabilmesi için, onun bir “anayasa meselesi” olması gerekmektedir. Buradan anlaşılması gereken; hakkında anayasada hüküm bulunmayan konular anayasa meselesi oluşturmayacak ve bu konuda kanunların anayasaya aykırılığı iddia edilemeyecektir (Özbudun, 2000, 387-388). Mahkemenin seçim sisteminde değişiklik öngören kanun hakkında verdiği kararı burada örnek olarak gösterebiliriz. 1961 Anayasası ülkede uygulanacak seçim sistemine ilişkin açık bir hüküm taşımasına rağmen AYM yasama organının getirdiği yeni seçim sistemi modelini iptal etmiştir. İlgili kanun ile yasama organı barajlı d'Hondt usulünü öngören seçim sistemini yasalaştırmıştır.²⁰

Belli bir seçim çevresinde milletvekili çıkarmayı önceki duruma göre zorlaştıran ve o çevrede belli bir oranda oy alan parti ya da bağımsız adaylara milletvekili çıkarma ya da milletvekili olma imkânı veren bu düzenleme ile ilgili olarak yapılan başvuru üzerine AYM söz konusu kanunu iptal etmiştir (AYM, 03 Mayıs 1968).

Mahkeme, verdiği kararda, anayasanın belirli bir seçim sistemine maddeleri arasında yer vermemiş olmasına rağmen iptal kararı almış olmasını anayasanın 55. maddesinde seçimlere ilişkin sayılan “serbest eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esasları”na dayandırmaktadır. Mahkemeye göre bu ilkeler anayasanın getirdiği özel kurallardır ve kanun koyucu seçimlerle ilgili düzenlemelerinde bu ilkelere uymak mecburiyetindedir. Aksi bir durum anayasaya aykırılık oluşturacaktır.

Ayrıca AYM 1961 Anayasasından önceki döneme göndermede bulunarak, temel refleksinin 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin kurduğu düzeni korumak olduğunu itiraf

²⁰ Kanun metni için bk. (1030 Sayılı Kanun, 1968)

etmiş olmaktadır. Mahkeme kararındaki 1957 seçimlerine dönük gönderme, “1957 seçimlerinde, (...) yurt çapında seçmen azınlığının oylarını toplayabilmiş bir siyasî parti, seçim düzeninin sonucu olarak Millet Meclisindeki koltukların çoğunu elde etmiş, böylece aslında azınlıkta kaldığı halde Mecliste sağlayabildiği çoğunluğa dayanarak ülkenin yönetimini elinde tutmuştur.” ifadeleriyle yer almıştır.

Mahkeme kararında verilen örnekteki 1957 seçimleri ile iptali istenen hükmün öngördüğü barajlı d'Hondt seçim sistemini mukayese etmek doğru ve tutarlı bir yaklaşım değildir. İptali istenen seçim sistemi nispi temsil sistemi iken; 1957'de uygulanan seçim sistemi ise listeli tek turlu çoğunluk sistemidir. AYM'nin verdiği kararda bir seçim çevresindeki engel sayısını az bir farkla aşabilmiş bir siyasal partinin, o çevrede seçime giren öteki partilerin, engelin altında kalmaları halinde, çevrenin çıkaracağı bütün milletvekillerini elde etmesine yol açabileceğini ilişkin tespiti aslında oldukça ender karşılanabilecek bir durumdur ve bu durumun ülke geneline uyarlanması da doğru değildir. Karara karşı çıkan AYM üyeleri de yazdıkları karşı oy gerekçesinde bu duruma dikkat çekmişler ve mahkemenin kanunun iptali için sunduğu değerlendirmeyi inandırıcı bulmamışlardır.

AYM iptal ettiği hükmün 1961 Anayasasının 2. maddesinde yer alan demokratik devlet ilkesiyle çeliştiğini de iddia etmiştir. Mahkemeye göre getirilen yeni seçim sistemi ile “seçmen azınlığına dayanan temsilcilerin Mecliste çoğunluk sağlayarak yurt yönetiminin başına geçmeleri” mümkün olabilecektir. Bu durum ise demokrasinin öngördüğü “halkın çoğunluğunu temsil edenlerin, yönetimin başında bulunmaları” gerekliliğiyle çelişmektedir. Her ne kadar mahkeme çoğunluk ilkesine gönderme yaparak demokratik bir tavır içerisinde olduğunu dile getiriyor olsa da yukarıda da ifade edildiği gibi sınırlı bir ölçekten hareketle yaptığı değerlendirmeyi ülkenin tamamına uygulayarak seçim sistemini iptal etmesi açıkça yerindelik denetimidir ve anayasanın öngörmediği bir yetki kullanımudur. Öte yandan demokratik devlet ilkesinin halkın halk tarafından temsilcileri aracılığıyla yönetilmesi anlamına geldiğini belirten mahkemenin, halkın temsilcilerinin belirlediği seçim sistemini iptal etmesi de mahkemenin çelişkili tutumunun bir göstergesidir.

AYM'nin temsilde mutlak adaleti sağlayan bir seçim sistemi arayışında olduğu ve yasama organının yaptığı düzenlemeyi iptal etmekle kalmayıp seçim sistemi önerisinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Oysa mahkemenin anayasada hüküm altına alınmamış

olan seçim sistemi konusunda kanun koyucunun takdir yetkisine müdahale etmemesi gerekmektedir. Mahkeme verdiği karar ile yasamada çoğunluğu elinde bulunduran partinin seçim sistemi gibi bir düzenlemeyi yapmasına izin vermemiştir. Mahkeme bu tavrıyla, toplum için “iyi” olacak seçim sisteminin, seçmen iradesi ile belirlenmiş sivil siyasetçiler yerine sınırlarını ve ölçüsünü kendisinin çizdiği şekilde belirlenebileceğini ima etmiştir. Mahkemenin bu tavrı, vesayetçi demokrasi uygulamaları açısından açık bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Anayasal sistem içerisindeki konumu gereği AYM'nin verdiği kararların siyasal etkiler yaratabileceği ortadadır. Hakyemez'in de belirttiği gibi “(...) bu biçimdeki kararlar anayasa yargısının hukuk ile siyasetin kesiştiği bir eşikte görev yapmasından kaynaklanmaktadır” (Hakyemez, 2009, 49). Demokratik bir hukuk devletinde, anayasa yargısında öngörülen sınırın dışına çıkmadan verilen kararların yaratacağı siyasal etkiler sıkıntı yaratmayacaktır. Ancak mahkemenin kendisine yüklenen işlevin ötesine geçerek vermiş olduğu kararlardaki siyasal etki ve sonuçlar demokratik hukuk devletinde tasvip edilemeyecektir.

Üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi de AYM'nin sistem içerisindeki konumudur. Mahkemenin, kanunların anayasaya uygunluğunu denetlerken verdiği kararların siyasal etki doğurması, AYM'nin sadece bir yargı organı mı yoksa siyasal bir organ mı olduğunu açıklamayı gerektirmektedir. AYM'nin anayasada düzenlendiği bölüm (yargı) ve sahip olduğu yetkiler düşünüldüğünde bir yargı organı olduğu ancak verdiği kararların doğurduğu sonuçlar itibarıyla de diğer mahkemelerden farklı bir işlevinin olduğu ortadadır. Verdiği kararlar ile siyaseti açıkça etkileyebilen AYM'nin, anayasanın kendisine tanıdığı sınırlar içerisinde kaldığı müddetçe verdiği kararlar, yargının siyasete müdahalesinden ziyade “siyasetin hukukileştirilmesi” sonucunu doğuran bir denetim olarak yorumlanabilecektir (Feyzioğlu, 1951, 345). Bu açıdan değerlendirildiğinde mahkemenin, siyasal alana ilişkin kuralları incelemesi ve kararlar alması sebebiyle, terimin dar anlamında “mahkeme”nin boyutlarını aşan, siyasal özellik de taşıyan kuruluş (Erdoğan, 2015, 89) olduğu görülmektedir. AYM'nin ve dolayısıyla anayasa yargıçlarının karar verirken “demokratik çoğunluğun tercihleri yerine kendi siyasi-ideolojik tercihlerini geçirme” (Erdoğan, 2015, 100) yönündeki tavırları ise yargısal aktivizm olarak değerlendirilecek ve mahkemeyi yargı organı olmaktan

ıkararak siyasal bir devlet organı haline dönüştürecektir. Türk Anayasa Mahkemesi de aldığı kararlar ile yargı organı olmaktan ziyade siyasal bir organ görünümü vermiştir.

SONUÇ

Demokrasinin en temel prensibi, bir ülkede iktidarı elinde tutacak olanların halkın tercihlerine göre belirlenmesidir. Kararların alınmasında nihai sözü söyleyecek olan kişi ya da kurumlar; seçmenlerin serbest, belli aralıklarla tekrar edilen ve yargı denetiminde gerçekleştirilen adil seçimlerde kullandıkları oylar neticesinde belirlenmelidir. Buna ilave olarak, seçmenlerin oyu ile seçilmiş ve siyasi iktidarı kullanmaya başlayan temsilciler, siyasi iktidarı kullanma yetkilerini, fiili bile olsa, seçilmemiş organların etkisine maruz kalmadan kullanabilmelidir. Buradaki vurgu, seçmenlerin genel oyları ile belirlenmemiş, siyasi hesap verme mekanizmalarına dahil olmayan birtakım bürokratik mekanizmaların karar alma süreçlerinde son sözü söyleyemeyecek olmalarınadır. Uzmanlık alanlarına göre devlet mekanizmasının içerisinde yer alan ama seçimle belirlenmemiş olan aktörler de bulunmaktadır. Bu aktörler politikaların belirlenmesi sürecinde görüş ve önerileriyle yer alırlar. Kritik nokta bu aktörlerin sivil seçilmiş siyasetçilerin denetimine tabi olmaları zorunluluğudur.

Elbette bir ülkede sadece seçim mekanizmasının işletiliyor olması o ülkeyi gerçek manada demokratik olarak değerlendirmemize yetmeyecektir. Bir yönetim; yargı bağımsızlığı, hukuk devleti, iktidarın sınırlandırılması, özgür medya, yöneticilerin hesap verebilirliği gibi süreçler de var olduğunda demokratik kabul edilebilecektir. Dikkat çekilmek istenen nokta, son karar vericilerin seçilmiş sivil siyasetçiler olması gerekliliğidir. Bu şartın, diğer demokratik ilkelerin hayat bulabilmesi için bir ön şart olduğu vurgulanmaktadır.

Ayrıca bir ülkede demokrasinin yerleşmesi için hem iktidarın hem de iktidar dışındaki güçlerin, çatışmaların çözümünde, demokratik sürecin gerektirdiği ilkelere tabi olmayı kabul etmeleri ve bunu alışkanlık haline getirmiş olmaları gerekmektedir. Demokrasi, çatışmaların ve sorunların çözümünde demokratik mekanizmaları kullanmak yaygınlaştığı ölçüde pekişecektir.

Siyasi iktidarın kullanımının tek başına sivil, seçilmiş siyasetçileri bırakılmadığı, genel oyla belirlenmemiş kişi ya da kurumların belirleyici güç olduğu durumlarda ise vesayetçi demokrasi uygulamaları belirmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki vesayetçi demokrasilerde biçimsel olarak demokratik kurumların pek çoğu görünürde yer

almaktadır. Çok partili bir siyasal hayat vardır, seçimler de belirli aralıklarla tekrarlanmaktadır. Ancak karar alma süreci tek başına siyasetçilere bırakılmamaktadır.

Vesayetçi demokraside, halkı ilgilendiren kararların alınmasında, toplumun ortak yararı için en iyinin ne olduğunun belirlenmesinde, kendi üstün yargılarını belirleyici gören ve seçmenin rızasına dayanmadan yönetme hakkına sahip olduğunu düşünen elitler bulunmaktadır.

Bu elitler halkın belirlediği siyasetçileri, parlamentoları yetersiz bulmaktır. Bu, vesayetçi demokrasiyi besleyen düşünsel özelliklerin bir sonucudur. Buna göre sıradan insanlar ülkeyi ilgilendirecek kararların alınmasında yetersiz görülmektedir. Halkın çok büyük bir bölümünde bu açıdan bir “kapasite sorunu” olduğu düşünülmektedir. Bu şekilde toplumun yönetimine ilişkin meselelerde sıradan insanın “yetersiz” görülmesi, toplum adına “ortak iyiyi” tespit edecek, ülkeyi yönetme konusunda “özel bilgiye sahip” kişilerin varlığını zorunlu kılmaktadır. Ülkeyi yönetme konusunda kendilerini uzman olarak gören bu kişiler toplum üzerinde “koruyucu”, “vasi” rolünü üstlenerek onlar adına, pek çok zaman onlara rağmen, kararlar almaktadır.

Vesayetçi demokrasi, demokrasinin temel iki değeriyle, siyasal eşitlik ve siyasal özgürlükle de tezatlık oluşturmaktadır. Siyasi iktidarı kullanım hakkı açısından, bir ülkenin vatandaşları arasında ayırım gözetmek, bu hakkı sınırlı sayıdaki bir gruba tanımak, siyasal eşitliğin açıkça reddedilmesidir. Benzer şekilde vatandaşlara seçme seçilme hakkı tanınmış olmasına rağmen seçmen iradesinin tezahürü olan sivil hükümetler yerine gücünü seçmen iradesinden almayan organların halkın yerine ve onlar adına irade açıklaması da siyasal özgürlüğün hiçe sayılmasıdır.

Konuya Türkiye perspektifinden yaklaşan bu tez çalışmasında, incelemeye alınan dönem itibariyle; halk iradesinin hiçe sayıldığı, halkın kendisini ilgilendiren kararları alma konusunda ehil olmadığı, toplumun menfaatine olan kararların ancak bu kararları alma konusunda yetenekli olduğu düşünülen “vasi” niteliğindeki organlarca alınabileceği düşüncesine dayanan elitist, demokratik kurumların şeklen yer aldığı vesayetçi demokrasinin var olduğu değerlendirilmiştir.

Türkiye’de hâkim siyasal kültürün özelliklerinin de vesayetçi demokrasiyi destekler nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; ülkede geçmişi Osmanlı dönemine kadar

giden pek çok tarihsel tecrübenin, erken Cumhuriyet döneminde de süreklilik gösterdiği ve 1961 Anayasasının içeriğini de şekillendirdiği değerlendirilmiştir.

Türk siyasetini birbirine rakip ve çatışma içerisinde bulunan iki grubun uygulamalarının şekillendirdiği düşüncesine dayanan “merkez-çevre çözümlemesi”, bu tez çalışmasında “devletçi elitler-siyasal elitler” kavramsallaştırmasıyla kullanılmıştır. Bunun sebebi çalışmanın odaklandığı 1961 Anayasasının içeriğinin şekillenmesinde, çok partili hayata geçildikten sonra yaşanan tartışmaların etkili olduğu tespittir. Tek parti iktidarının hüküm sürdüğü 1923-1946 arası dönemde “çevre” siyaset alanının tamamen dışına itilmiştir. Bu dönemde “çevre”nin ülkenin yönetimine ilişkin kararların alınmasında hiçbir etkisi bulunmamaktadır. DP’nin kurulması ve 1950’de tek başına iktidara gelmesi, siyaset alanının çehresini tamamen değiştirmiştir. DP’nin 1950-1960 arası dönemde siyasi iktidarı tek başına kullanması, siyasi kararların alınmasında tek belirleyici olması, ülkede yeni bir yönetici elitin oluşmasını sağlamıştır. Bu sebeplerle, seçmen desteği sağlayarak devlet yönetimini eline alan bu yeni yönetici elit için “siyasal elitler” kavramı kullanılmıştır. Tek parti iktidarı döneminde tam bir kaynaşmışlık içerisinde bulunan sivil-asker bürokrasi ve onların destekçileri içinse “devletçi elitler” nitelemesi yapılmıştır. Çok partili hayat öncesi, siyasi rekabet ortamının oluşmasına izin verilmeyerek, seçimlere tek bir partinin katıldığı ve bu partinin de sivil-asker bürokrasinin bir tezahürü olduğu hatırlandığında, devletçi elitlerin siyasi iktidarı kullanabilmelerini sağlayan unsurun seçmen iradesi değil, sistem içerisindeki geleneksel güçlerinin olduğu görülmüştür. Çok partili hayat döneminde, devletçi elitlerin temel rahatsızlığı da bu gücü kaybetmeye başlamış olmalarıdır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devamlılık gösteren modernleşme hareketinin yönteminin de ülkedeki vesayetçi anlayışı desteklediği görülmüştür. Batı’daki sürecin aksine; tepeden inmece, müdahaleci, yukarıdan aşağıya şekilde gerçekleştirilen ve devleti önceleyen modernleşme adımları devletçi elitin kontrolünde ve istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Vesayetçi demokrasinin düşünsel özelliklerinde sıralanan halktaki “kapasite sorunu” olduğuna dair inanç, tepeden inmece modernleşme yönteminde kendini açıkça göstermektedir. Buna göre halk, modernleşmenin temel hedefi olan “çağdaş uygarlık” seviyesine tek başına ulaşabilme yeteneğinden ve kapasitesinden yoksundur. Bu sebeple halk, kendilerine “modernlik” durumu atfetmiş olan devletçi elitler tarafından

aydınlatılmalı, modernleştirilmelidir. Modernleşme sürecinde devletçi elitlerin, açıkça “vasi” rolü oynadıkları görülmektedir.

Türkiye’de iktidar-muhalefet ilişkilerinin sorunlu ilişkisi de vesayetçi demokrasiyi beslemiştir. İktidarlar, kendileri dışındaki tüm güç odaklarını yok edilmesi gereken, zararlı bir unsur olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Bu hem tek parti iktidarı döneminde CHP tarafından hem de çok partili hayat döneminde DP tarafından sürdürülen bir bakış açısı olmuştur. Kendi güçlerinin sınırlandırılmasına asla müsamaha göstermeyen iktidarlar, kendilerine yöneltilen her eleştiriye meşruiyetlerinin sorgulanması olarak değerlendirmiş ve muhalefeti susturma, yok etme yoluna gitmişlerdir. Bu noktada sadece iktidarın muhalefetle olan değil, muhalefetin de iktidarla olan ilişkileri sorunludur. Muhalefet, iktidarı ülkenin temel politikalarını belirlemede etkin biçimde harekete geçirme amacından daha çok, iktidara direnmeyi bir yöntem olarak seçmiştir. Sorunları demokratik mekanizmaları işleterek çözüme alışkanlığından yoksun, hoşgörüden ve uzlaşmadan uzak bu ilişki, demokrasi dışı müdahaleler için bahane olacak ortamı hazırlamıştır.

Devletçi elitlerin öncü gücü olan ordu, bu çatışmacı ortamı müdahale için “haklı” bir gerekçe olarak görmüş ve siyasal elitleri devre dışı bırakmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden süreçte, siyasi kültürümüze yerleşmiş muhalefete karşı olumsuz ve hoşgörüden uzak tavır, halkın ülke yönetimi konusunda doğru tercihler yapamayacağına dair inanç ile siyasal iktidarı seçimlerle ele alan siyasal elitler ve gücünü sistem içerisinde sahip olduğu pozisyonlara borçlu olan devletçi elit arasında yaşanan gerilimleri uzlaşma çerçevesinde çözecek, kutuplaşmayı dizginleyecek bir denge oluşturulamamış olması etkili olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile yeni anayasa yapım süreci başlamış ve kurucu iktidar rolünü büyük ölçüde devletçi elitler üstlenmiştir. 1961 Anayasasının vesayetçi niteliğini, anayasayı oluşturmakla görevli kurucu meclisin yapısında görmek mümkündür. Anayasaların demokratikliğini gösteren ölçütlerden birisinin de anayasayı hazırlayan kurucu meclisin temsil gücüdür. 1961 Anayasasını hazırlayan kurucu meclisin yapısı incelendiğinde ise büyük bir temsil sorunu olduğu görülmüştür. Temsilciler Meclisi ve askeri darbeyi gerçekleştiren askerlerden oluşan MBK şeklinde ikili bir yapıya sahip olan meclis, tamamen devletçi elitlerin kontrolindedir. MBK’nin temsil ile bir ilişkisinin

olmadığı ortadadır. Temsilciler Meclisi ise korporatist bir felsefeyle meslek örgütlerinin, bürokratik baskı gruplarının genel oya dayanmayan, iki dereceli bir seçim usulü ile belirlediği üyelerden oluşmuştur. Mecliste bulunan siyasi partiler ise sadece CHP ve CKMP'dir. Bu partilerin de temsilcileri doğrudan seçmenler tarafından değil, partilerin yetkili organlarınca belirlenmiştir. Darbeyle yönetimden el çektirilen DP tabanının mecliste yer almasına izin verilmemiştir. Tüm bunlar 1961 Anayasasının meşruiyet sorunu ile doğmasına sebep olmuştur. Nitekim anayasanın kabulü için yapılan halkoylamasından çıkan yüzde kırka yakın "hayır" oyu bunun delili olarak görülmelidir.

1961 Anayasasındaki yeni egemenlik anlayışı da anayasaya vesayetçi nitelik kazandıran özelliklerinden birisi olarak değerlendirilmiştir. 1924 Anayasasının aksine, egemenliğin kullanımında tek ve yetkili organın meclis olduğu ilkesinden vazgeçilmiştir. Yeni sistemde millet egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanabilecektir. Bu, üyeleri seçimle belirlenmiş meclis ile halk iradesi arasındaki tam vekalet ilişkisini kesen, genel oydan çıkmamış "yetkili organlar"ı egemenliğe ortak eden bir anlayışın sonucu olarak görülmüştür. Ayrıca egemenliğin bu yeni formülasyonunda, 1950-1960 arasında devletçi elitler ile siyasal elitler arasında yaşanan çatışmanın ve gücü gerileyen devletçi elitlerin, parlamento çoğunluğunu siyasal elitlere kaybetmeleri durumunda dahi anayasal sistem içerisindeki "yetkili organlar" ile güçlerini koruma amacının etkili olduğu değerlendirilmiştir. Böylece, devletçi elitleri temsilen anayasaya yerleştirilen mekanizmaların sistem içerisindeki siyasal nüfuzları artırılmıştır.

1961 Anayasasında yer alan Cumhuriyet Senatosu, Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu ve Anayasa Mahkemesinin aldıkları kararlar ve uygulamalarıyla vesayetçi demokrasinin ülkede kurumsallaşmasına katkı sağlayan vesayet organları oldukları sonucuna varılmıştır. Bu vesayet organlarından Cumhuriyet Senatosu, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu'nun vesayetçi işlevlerinin, en baştan ve açık bir şekilde anayasa metninde yer aldığı görülmüştür. Cumhurbaşkanı ve Anayasa Mahkemesinin ise anayasa metnindeki yer alış şekillerinden daha çok, uygulamadaki faaliyetleriyle vesayetçi demokrasiye katkı sağladıkları sonucuna varılmıştır.

1961 Anayasasının çift meclis tasarımı demokratik açıdan sorunludur. İkinci Meclis konumundaki Cumhuriyet Senatosu'nda; genel oydan çıkmayan, ömür boyu üyelikleri

garanti edilen, askeri darbe gerçekleştirerek sivil hükümete müdahalede bulunmuş MBK üyelerinin tabii senatör olarak yer almaları ve Cumhurbaşkanı tarafından atama yoluyla belirlenmiş kontenjan senatörlerinin varlığı, vesayeti kurumsallaştıran bir özelliktir. Yine Cumhuriyet Senatosu seçimleriyle, milletvekilleri genel seçimlerinin birbirinden ayrıştırılmasıyla, genel seçimler sonucunda Millet Meclisi'nde devletçi elitler açısından "istenmeyen" bir çoğunluk oluşması durumunda, çoğunluğu elinde bulunduran partinin tasarruflarının, Cumhuriyet Senatosu üyelerince frenlenmesinin amaçlandığı görülmüştür.

Askeri bürokrasiyi oluşturan Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulunun anayasadaki konumu da demokrasi açısından sorunludur. Askeri bürokrasiye 1961 Anayasasının "Yürütme" başlıklı bölümünde "Bakanlar Kurulu" başlığı altında, Bakanlar Kurulu ile eş seviyede yer verilmiştir. Bu, seçmenler tarafından belirlenmemiş ve siyasal hesap verme sorumluluğu bulunmayan askeri bürokrasinin, seçmen iradesiyle belirlenmiş sivil siyasetçilerin iradesine ortak edildiklerini gösteren bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir. Yine Genelkurmay Başkanının Milli Savunma Bakanına bağlı kılınmak yerine doğrudan Başbakanı karşı sorumlu tutulması ile Milli Güvenlik Kurulunun aldığı kararlarla hükümete "görüş bildirme" ile başlayan ve "tavsiye etme" ile devam eden sistem içerisindeki varlığı, askeri bürokrasinin sivil siyasi iradenin karar alma kudretine ortak edilmesini gösteren bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir. MGK'nin anayasanın uygulamada kaldığı dönemde yaptığı açıklamalar ve yayınladığı bildirilerin incelenmesiyle de MGK'nin bu dönemde ülke savunmasının ötesinde, ulaştırma ve altyapı, ekonomi, eğitim, yasama ve yargı faaliyetleri olmak üzere pek çok konuda "tavsiye"de bulunduğu tespit edilmiş, siyasi iktidar üzerinde etki yaratan bu bildirilerin vesayetçi demokrasi uygulamalarına örnek olduğu sonucuna varılmıştır.

1961 Anayasasının hazırlanış sürecinde Cumhurbaşkanı makamı üzerinde en çok durulan konu tarafsızlığı olmuştur. Anayasada buna ilişkin düzenleme de yer almıştır. Ne var ki uygulamada Cumhurbaşkanı devletçi elitlerin kontrolündeki bir makama dönüştürülmüştür. Askeri yönetimin ardından gerçekleştirilen 1961 genel seçimlerinden MBK'nin beklentisi doğrultusunda bir sonuç çıkmamış, yönetimden el çektirilen DP'nin tabanı üzerinde yükselen partilerin aldıkları oyların toplamı yüzde atmış beşi bulmuştur. Devletçi elitlerin etkin gücü olan ordu, bu durum karşısında varlığını hissettirmiş ve MBK'nin başkanı Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olmasını sağlamıştır. Bir sonraki

Cumhurbaşkanı seçiminde de durum değişmemiştir. 1966'daki seçimde, dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Cumhuriyet Senatosu'na kontenjan senatörü olarak atanması sağlanmış ve Sunay Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1973'te de yine ordunun tepki göstermeyeceği bir isim olması sebebiyle, kontenjan senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu'nda yer alan emekli asker Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçim sürecinde yaşanan gelişmeler, devletçi elitlerin seçim sürecine dahil olduklarını ve ordu aracılığıyla sonucu tayin ettiklerini göstermektedir. Siyasal elitlerin de seçim süreçlerinde gösterdikleri tavır dikkat çekicidir. Siyasal elitler, mecliste çoğunlukları bulunmasına rağmen, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve sonrasında yaşanan olumsuz hadiselerin etkisiyle, ordunun onaylayacağı ya da en azından tepki göstermeyeceği isimleri Cumhurbaşkanı seçimlerinde desteklemek zorunda kalmışlardır. Tüm bu yaşananlar, Cumhurbaşkanı makamının da vesayetçi demokrasinin kurumsallaşmasını sağlayan bir organ olduğunu göstermektedir.

1961 Anayasasının en büyük yeniliklerinden birisi, hukuk devletinin önemli göstergelerinden olan, kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesi kurmuş olmasıdır. Anayasanın, AYM'yi düzenleyen maddesi kurucu mecliste çok büyük tartışmalar yaşanmadan kabul edilmiştir. Bunda, 1950-1960 arası dönemde yaşananlar ile devletçi elitlerin AYM kurulmasına dönük motivasyonlarının yüksekliği etkili olmuştur. Temel hak ve özgürlükleri devlet gücü karşısında güvence altına almak ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek gibi asli vazifeleri olan AYM, verdiği kararlarla devletçi elitlerin sistem içerisindeki pozisyonunu koruyan ve meclis çoğunluğunun iradesini frenleyen bir kimliğe bürünmüştür. AYM, pek çok kez, anayasanın değiştirilemezlik yasağı kapsamına aldığı "cumhuriyet"i devletin nitelikleriyle yorumlama yoluna gitmiş ve anayasanın kendisine çizdiği sınırın dışına çıkan kararlar almıştır.

1961 Anayasası yapım sürecindeki eksikliklerden başlamak üzere pek çok düzenlemesiyle demokratik açıdan kusurludur. Askeri darbe sonrasında hazırlanan bir anayasa olması, üzerindeki anti-demokratik gölgenin uygulamada kaldığı tüm süre boyunca hissedilmesini sağlamıştır. Meşruiyet sorunuyla doğan anayasa, bünyesinde yer verdiği vesayet organları ve bu organların aldıkları kararlar ve uygulamalarıyla toplum sözleşmesi olmaktan çok; devletçi elitlerin sistem içerisindeki konumunu koruyan, anayasal sistemi devletçi elitler lehine tasarlayan "vesayetçi bir belge" olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Ahmad, Feroz - Turgay Ahmad, Bedia. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Akgün, Birol - Özşahin, M. Cüneyt. *Türkiye’de Demokratik Konsolidasyon ve Liberal Siyasal Kültür: Teorik Bir İnceleme*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 2013.
- Akgüner, Tayfun. *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurumu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1983.
- Akın, Rıdvan. *Gazi’den Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 1923-2007*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Akşın, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, 2008.
- Akyol, Taha. *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*. İstanbul: Doğan Kitap, 6. Basım, 2012.
- Akyol, Taha. *Kuvvetler Ayrılığı Olmayınca Otoriter Demokrasi 1946-1960*. İstanbul: Doğan Kitap, 2021.
- Akyol, Taha. *Türkiye’nin Hukuk Serüveni: Fıkıhtan Hukuka ve Demokrasiye Geçiş Sorunları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2. Basım, 2015.
- Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası (Ders Notları)*. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970.
- Almond, Gabriel - Verba, Sidney. *The Civic Culture; Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Arcayürek, Cüneyt. *Çankaya Gelenler Gidenler*. İstanbul: Detay Yayıncılık, 2007.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 17. Basım, 2014.
- Arsel, İlhan. “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/3 (1955), 59-99.
- AÜSBF, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. *Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü’nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü*. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1960.
- Avcı, Mücahit. *İç ve Dış Etkenler Açısından Türkiye’de 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri Sonrası Demokrasiye Geçiş Süreçlerinin Analizi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

- Aybay, Rona. “Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 33/1 (1978), 59-82.
- Aydın, Suavi - Taşkın, Yüksel. *1960'tan Günümüze Türkiye Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Basım, 2020.
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1966/191 (04 Nisan 1966).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1966/19>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1968/13 (03 Mayıs 1968).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1968/13>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1968/41 (10 Ekim 1968).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1968/41>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1970/31 (16 Haziran 1970).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1970/31>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1971/37 (13 Nisan 1971).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1971/37>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1971/46 (27 Nisan 1971).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1971/46>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1975/87 (15 Nisan 1975).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1975/87>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1976/19 (23 Mart 1976).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1976/19>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1976/47 (12 Ekim 1976).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1976/47>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1977/4 (27 Ocak 1977).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1977/4>
- AYM, Anayasa Mahkemesi. K. 1977/117 (27 Eylül 1977).
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1977/117>
- Balta, Tahsin Bekir. “Türkiye’de Anayasa Yargısı (1)”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18/1 (1961), 547-565.
- Barry, Norman P. *Modern Siyaset Teorisi*. çev. Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin. Ankara: Liberte, 3. Basım, 2012.
- Başgil, Ali Fuat. “Demokrasilerin Tehlikesi ve Çifte Meclis Usulü”. *Hür Fikirler Mecmuası* 1/2 (1948), 75-78.

- Baykız, Mehmet Ulaş. *Türkiye’de Vesayet Demokrasisine Bir Örnek: 27 Mayıs 1960 Darbesi*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bayram, Ahmet Kemal. “Türkiye’de Askeri Darbeler, Kemalizm ve Demokrasi”. *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*. ed. Davut Dursun. 207-231. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Beetham, David. *Demokrasi ve İnsan Hakları*. çev. Bilal Canatan. Ankara: Liberte Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Beriş, Hamit Emrah. *Milli İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe - 27 Mayıs 1960*. Ankara: TBMM Yayınları, 2022.
- Bilgin, Vedat. “Türkiye’de Anti Demokratik Geleneğin Gücü Nereden Geliyor?” *Yeni Türkiye* 17 (1997), 26-28.
- Bilici, İlhan. *Vesayetçi demokrasi kavramı bağlamında Yön Dergisi’nin nitel bir analizi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Birand, Mehmet Ali vd. *Demirkırat*. İstanbul: Can Yayınları, 2016.
- Bottomore, Tom. *Seçkinler ve Toplum*. çev. Erol Mutlu. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Bülbül, Kudret. *Siyaset Bilimi: Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*. Ankara: Liberte Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Cizre, Ümit. *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Çaha, Ömer. “Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”. *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. ed. Nuri Bilgin. 257-263. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Çaylak, Adem. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri”. *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*. ed. Adem Çaylak vd. Ankara: Savaş Yayınevi, 2. Basım, 2010.
- Çaylak, Adem - Nişancı, Şükrü. “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş Mi Siyasal Rejimin Restorasyonu Mu?” *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*. ed. Adem Çaylak vd. 303-343. Ankara: Savaş Yayınevi, 2. Basım, 2010.
- Dahl, Robert A. *Demokrasi Üzerine*. çev. Betül Kadioğlu. Ankara: Phoenix, 2. Basım, 2010.
- Dahl, Robert A. *Demokrasi ve Eleştirileri*. çev. Levent Köker. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.

- Dahl, Robert A. *Siyasi Eşitlik Üzerine*. çev. A. Emre Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 2018.
- Danış, Ömer Faruk. *27 Mayıs 1960 Darbesinin Seçkin Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirel, Süleyman. “Köşk satrancı en tehlikeli oyun” (Görüşmeci: Yavuz Donat, Görüşme Transkripsiyonu, Görüşme 19 Ocak 2000). <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/01/19/g13.html>
- Demirel, Tanel. “Demokrat Parti İktidarı ve Ordu”. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. haz. Kaynar, Mete Kaan. haz. Kaynar, Mete Kaan. 267-284. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Demirel, Tanel. *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Diamond, Larry. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Londra: The Johns Hopkins University Press, 1999.
- Doğan, İlyas. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ankara: Astana Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Doğaner, Yasemin. “Vatan Cephesi”. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. haz. Kaynar, Mete Kaan. haz. Kaynar, Mete Kaan. 177-191. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Duran, Lütfi. *İdare Hukuku Ders Notları*. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.
- Duran, Lütfi. “Milli Güvenlik Kurulu'nun Bildirisi”. *Cumhuriyet* (08 Nisan 1970).
- Dursun, Davut. *27 Mayıs Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları, 2001.
- Dursun, Davut. *Demokratikleşemeyen Türkiye*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Dursun, Davut. *Ertesi Gün Demokrasi Krizinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs – 12 Mart – 12 Eylül*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Dursun, Davut. “Siyasal Sistem ve İdare”. *Türkiye'de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. ed. Davut Dursun - Hamza Al. 13-28. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1988.
- Dursun, Davut. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta, 7. Basım, 2014.
- Dursun, Davut. “Türk Demokrasisinin Demokratikleşme İhtiyacı”. *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*. ed. Davut Dursun. 289-297. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

- Dursun, Davut. *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Beta, 2018.
- Dursun, Davut - Yurttaş Özcan, Fatma. "Türkiye'de Demokrasiye Geçişlerde Askerin Elde Ettiği Çıkış Garantisi Olarak Milli Güvenlik Kurulu". *Muhafazakar Düşünce* 9-10 (2006), 223-246.
- Duverger, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Varlık Yayınları, 2011.
- Duverger, Maurice. *Siyasi Rejimler*. çev. Yaşar Gürbüz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- Embel, Ersin. "Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 4/1 (2016), 153-171.
- Erdem, Çiğdem. "Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15/1 (2013), 1-22.
- Erdoğan, Mustafa. *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 12. Basım, 2015.
- Erdoğan, Mustafa. *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.
- Erdoğan, Mustafa. "Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 45/1 (1990), 309-334.
- Erdoğan, Mustafa. *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Hukuk Yayınları, 2016.
- Erdoğan, Mustafa. "Türkiye'de Siyasal Sistem ve Demokrasi". *Yeni Türkiye* 17 (1997), 49-64.
- Erim, Nihat. "Anayasa Meselemize Dair (3)". *Siyasi İlimler Mecmuası* 199 (1947), 295-301.
- Erkanlı, Orhan. *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası, 3. Basım, 1973.
- Eroğul, Cem. *Anayasası Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap, 3. Basım, 2019.
- Eryılmaz, Bilal. "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri". *Türkiye'de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. ed. Davut Dursun - Hamza Al. 153-166. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1998.
- Esen, Bülent Nuri. "Büyük Hastalık". *Cumhuriyet* (06 Nisan 1970).

- Eser, H. Bahadır vd. “Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayetin Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2012), 69-97.
- Ete, Hatem. “Tutulary Regime of Single-Party Period: Segue or Impediment to Democracy?” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 10/17 (2019), 1963-1992.
- Feridun, Server. *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. İstanbul: Aydın Güler Kitabevi, 1962.
- Feyzioğlu, Turhan. *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1951.
- Findley. *Modern Türkiye Tarihi*. çev. Ayas Güneş. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Gençkaya, Ömer Faruk. “Türk Siyasal Sisteminde Kurucu Meclis”. *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*. ed. Suna Kili. 15-32. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Giritli, İsmet. “Tek meclis mi, Çift Meclis mi?” *Siyasi İlimler Mecmuası* 272 (1953), 232-235.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta, 15. Basım, 2015.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi, 2000.
- Güneş, Mehmet. *Bir Siyasal Rejim ve Demokrasi Uygulaması Olarak: Vesayetçi Demokrasi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 17. Basım, 2006.
- Hakyemez, Yusuf Şevki. *Hukuk ve Siyaset Ekseninde Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve İnsan Hakları Anlayışı*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2009.
- Hale, William. *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Hanioğlu, M. Şükrü. “Asırlık düşünsel vesayet”. *Sabah* (20 Temmuz 2014). <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/07/20/asirlik-dusunsel-vesayet>
- Hanioğlu, M. Şükrü. “Bir muhalefet söylemi olarak ‘demokrasi’”. *Sabah* (30 Nisan 2017). <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2017/04/30/bir-muhalefet-soylemi-olarak-demokrasi>
- Hartwell, R.M. “Bir Liberalin Eğitimi”. çev. Sema Coşaroğlu. *Siyasal ve Sosyal Teori*. ed. Atilla Yayla. 301-308. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2. Basım, 1999.

- Heper, Metin. “Türkiye’de Devlet, Demokrasi Geleneği ve Silahlı Kuvvetler”. *Türkiye’de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. ed. Davut Dursun - Hamza Al. 209-233. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1998.
- Heper, Metin. *Türkiye’de Devlet Geleneği*. çev. Nalan Soyarık. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. çev. Bekir Berat Özipek vd. Ankara: Adres Yayınları, 14. Basım, 2014.
- Heywood, Andrew. *Siyaset Teorisine Giriş*. çev. Hızır Murat Köse. Ankara: Adres Yayınları, 6. Basım, 2014.
- Hocaoğlu, Durmuş. “Türkiye ve Demokrasi”. *Yeni Türkiye* 17 (1997), 29-40.
- Huntington, Samuel P. *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. çev. Ergun Özbudun. Ankara: Yetkin Yayınları, 1996.
- İnalcık, Halil. *İmparatorluktan Cumhuriyete*. İstanbul: Kronik Kitap, 8. Basım, 2021.
- İnsel, Ahmet. “Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. ed. Ahmet İnsel - Ali Bayramoğlu. 41-57. İstanbul: Birikim Kitapları, 6. Basım, 2017.
- İnsel, Ahmet - Ali Bayramoğlu (ed.). *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Kaboğlu, İbrahim. *Anayasa Yargısı Avrupa Modeli ve Türkiye*. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Kahraman, Hasan Bülent. *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I - Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Kalaycıoğlu, Ersin. “27 Mayıs 1960 İhtilaline Giden Yol: Nedenler ve Açıklamalar”. *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*. ed. Suna Kili. 33-48. İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Kalaycıoğlu, Ersin. “Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu”. *Ergun Özbudun’a Armağan*. ed. Serap Yazıcı vd. 247-277. Ankara: Yetkin Yayınları, 2008.
- Kalaycıoğlu, Ersin. “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”. *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*. 43-69. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1995.
- Kapani, Münci. *Politika Bilmine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 36. Basım, 2014.
- Karaosmanoğlu, Ali L. “Siyaset ve Ordu”. *Türkiye’de Siyasal Yaşam: Dün, Bugün, Yarın*. haz. Kabasakal, Mehmet. haz. Kabasakal, Mehmet. 127-153. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

- Karatepe, Şükrü. *Darbeler ve Anayasalar*. Ankara: A Kitap, 5. Basım, 2017.
- Karpat, Kemal H. “1960 Sonrası Siyasal Sistem ve Sosyal Gruplar”. çev. Güneş Ayas. *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. haz. Güneş Ayas. haz. Güneş Ayas. 159-225. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş, 2. Basım, 2015.
- Karpat, Kemal H. “Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1960-1964: Bir Darbenin Analizi”. çev. Onur Güneş Ayas. *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*. ed. Zeynep Berktaş. 130-173. İstanbul: Timaş Yayınları, 9. Basım, 2020.
- Kayalı, Kurtuluş. *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs - 12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Kaynar, Mete Kaan. “Türkiye’nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar”. *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. haz. Kaynar, Mete Kaan. haz. Kaynar, Mete Kaan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Keskin, Yusuf Ziya. *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası’nın Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Kıvanç, Sinan. *27 Mayıs 1960 Darbesi ve Vesayet Kurumsallaşması*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- KMTD, T.C. Kurucu Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.2, B.14, O.1, 26 Mayıs 1961.
- Koçak, Cemil. “Siyasal Tarih (1923-1950)”. *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. ed. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 12. Basım, 2013.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. 6 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 19. Basım, 1999.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 18. Basım, 2014.
- Köker, Levent. “Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi: Türkiye’de Yeni-Muhafazakar Kültür Politikasının Eleştirisi”. *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*. 71-89. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1995.
- Küçük, Vural. “Anayasa Anketi ve Aydınlarımız (1): Ord. Prof. Sıddık S. Onar Ne Diyor?” *Siyasi İlimler Mecmuası* 264 (1953), 627-632.

- Küçüka, Vural. "Anayasa Anketi ve Aydınlarımız (3): Prof. Hüseyin Nail Kubalı Ne Diyor?" *Siyasi İlimler Mecmuası* 266 (1953), 79-87.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 4. Basım, 2010.
- Linz, Juan J. - Stepan, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Lipson, Leslie. "Demokrasinin Felsefesi". çev. Mustafa Erdoğan. *Siyasal ve Sosyal Teori*. ed. Atilla Yayla. 17-23. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2. Basım, 1999.
- Lipson, Leslie. *Demokratik Uygarlık*. çev. Haldun Güllalp - Türker Alkan. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- Lipson, Leslie. *Siyasetin Temel Sorunları*. çev. Fügen Yavuz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Macpherson, C.B. *Demokrasinin Gerçek Dünyası*. çev. Levent Köker. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984.
- Mardin, Şerif. "Türk Siyasetini Açıklayacak Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri". *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. haz. Türköne, Mümtaz'er - Önder, Tuncay. haz. Türköne, Mümtaz'er - Önder, Tuncay. 34-76. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2000.
- Mardin, Şerif. "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol". çev. Mehmet Özden. *Türk Modernleşmesi*. haz. Türköne, Mümtaz'er - Önder, Tuncay. haz. Türköne, Mümtaz'er - Önder, Tuncay. 175-191. İstanbul: İletişim Yayınları, 20. Basım, 2011.
- MBKGKTT, Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları. Ankara: TBMM, C.6, B.83, O.1, 11.05.1961.
- MBKGKTT, Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları. Ankara: TBMM, C.6, B.87, O.1, 17 Mayıs 1961.
- MBKGKTT, Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları. Ankara: TBMM, C.6, B.87, O.2, 17 Mayıs 1961.
- MBKGKTT, Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları. Ankara: TBMM, C.6, B.87, O.3, 17 Mayıs 1961.
- MBKGKTT, Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları. Ankara: TBMM, C.6, B.85, O.1, 14 Mayıs 1961.
- Mills, C. Wright. *İktidar Seçkinleri*. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019.

- MMTD, Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.8, B.133, O.3, 19 Ekim 1962.
- Mumcuoğlu, Maksut. *Çağdaş Demokrasi Kuramlarında Katılma ve Türkiye’de Katılmanın Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1982.
- O’Donnell, Guillermo. “Transitions, Continuities, Paradoxes”. *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*. ed. Scott Mainwaring vd. 16-56. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1992.
- Oktay, Cemil. “Çağdaşlık Sikkесinin Yazı ve Tuğrası: Bürokrasi ve Demokrasi”. *Türkiye’de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. ed. Davut Dursun - Hamza Al. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1998.
- Oktay, Cemil. “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Anlamı ve Türkiye Örneği”. *Türkiye’de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. ed. Davut Dursun - Hamza Al. 184-207. İstanbul: İlke Yayıncılık, 1998.
- Ortaylı, İlber. *Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Önder, Özgür. *Türkiye’de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960-1980)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Örs, Birsен. *Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Özbudun, Ergun. *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Özbudun, Ergun. *Anayasalcılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Özbudun, Ergun. *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1986.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.
- Özbudun, Ergun. *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Özbudun, Ergun. “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür”. *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür*. 1-42. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1995.
- Özbudun, Ergun - Gençkaya, Ömer Faruk. *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

- Özcan, Gencer. “Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi”. *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. ed. Evren Balta Peker - İsmet Akça. 307-351. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Özdağ, Ümit. *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Kripto Kitaplar, 2017.
- Özdağ, Ümit. *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları, 2004.
- Özdemir, C. Oral. “Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu”. *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. haz. Kaynar, Mete Kaan. haz. Kaynar, Mete Kaan. 235-247. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Özdemir, Hikmet. *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Özdemir, Hikmet. *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü: Türkiye Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Özdemir, Hikmet. “Siyasal Tarih (1960-1980)”. *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. ed. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 12. Basım, 2013.
- Özpek, Burak Bilgehan. “Vesayet Nedir, Nasıl Kurulur, Niçin Çöker?” *Daktilo 1984*. Erişim 28 Mayıs 2021. <https://daktilo1984.com/yazilar/vesayet-nedir-nasil-kurulur-nasil-coker/>
- Pantül, Mehmet - Yalçın, Bekir Sıtkı. *Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler*. Ankara: Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları, 1982.
- Parla, Taha. “Anayasalar ve Kurucu Meclisler Üzerine Bazı Karşılaştırmalı Notlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 38/3-4 (1984).
- Parla, Taha. *Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*. İstanbul: Metis Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Parla, Taha. *Türkiye’nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*. İstanbul: Deniz Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Basım, 2008.
- Popper, Karl R. “Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış”. çev. İhsan Duran Dağı. *Sosyal ve Siyasal Teori*. ed. Atilla Yayla. 25-32. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2. Basım, 1999.
- Przeworski, Adam. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

- Roskin, Michael G. vd. *Siyaset Bilimi: Bir Giriş*. çev. Atilla Yayla. Ankara: Adres Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Sartori, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. çev. Mehmet Turhan - Tunçer Karamustafaoğlu. Bursa: Sentez Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Satır, Kadriye Ümran. *Politik Anayasacılık Ekseninde 1961 Anayasası’nın Mahiyeti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Savcı, Bahri. “Milli Güvenlik Kurulu’nun Açıklaması”. *Cumhuriyet* (03 Nisan 1970).
- Schmidt, Manfred G. *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. çev. M. Emin Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Schmitter, Philippe C. - Karl, Terry Lynn. “Demokrasi Nedir... Ne Değildir?” çev. Levent Gönenç. *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. ed. Larry Diamond - Marc F. Plattner. 67-81. Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.
- Schumpeter, Joseph Alois. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. çev. Hasan İlter. Ankara: Alter Yayıncılık, 4. Basım, 2021.
- Selçuk, İlhan. “Demokrasi düzmece, Bildiri bildirmece”. *Cumhuriyet* (01 Nisan 1970).
- Serozan, Rona. “Anayasayı Değiştirme Yetkisinin Sınırları”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 37/1-4 (1971), 135-141.
- Shills, Edvard. *Political Development In The New States*. The Hague: Mouton & Co, 1965.
- Soysal, Mümtaz. *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1977.
- Şimşek, Mürşide. “Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, (2020), 221-240.
- Tannenbaum, Donald G. - Schultz, David. *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*. çev. Fatih Demirci. Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 27. Basım, 2016.
- TBMM Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.19, B.96, O.2, 30 Mayıs 1949.
- TBMM Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.19, B.96, O.3, 30 Mayıs 1949.
- TBMM Zabıt Ceridesi. Ankara: TBMM, C.11, B.7, O.68, 5 Haziran 1944.

- T.C. Başvekâlet Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü. *Genelkurmay Başkanlığının Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa Encümeni Mazbatası (1/233), Sıra Sayısı 128, Sayı: 71-116, 6-1034.* Ankara: TBMM, 4 Nisan 1944.
- T.C. Başvekâlet Muamelât Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü. *Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun Tasarısı ve Millî Savunma Komisyonu Raporu (1/558), Sıra Sayısı 223, Sayı: 71 1318, 6-1502.* Ankara: TBMM, 20 Nisan 1949.
- TCKMAKK, T.C. Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonu. *Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonunun Anayasa Tasarısının Bazı Maddeleri Hakkında Raporu, Esas No 5/7, Karar No.30.* Ankara: TBMM, 25 Mayıs 1961.
- TCTMAK, T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), Karar No. 27, Sıra Sayısı: 35.* Ankara: TBMM, 09 Mart 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.3, B.47, O.4, 18 Nisan 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.3, B.47, O.2, 18 Nisan 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.4, B.58, O.4, 2 Mayıs 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.5, B.70, O.3, 20 Mayıs 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.3, B.49, O.3, 20 Nisan 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.3, B.49, O.4, 20 Nisan 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.4, B.59, O.3, 3 Mayıs 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.5, B.70, O.4, 20 Mayıs 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.4, B.59, O.2, 3 Mayıs 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.3, B.48, O.4, 19 Nisan 1961.

- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.3, B.41, O.3, 10 Nisan 1961.
- TMTD, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. Ankara: TBMM, C.4, B.53, O.1, 25 Nisan 1961.
- Toktamış, Ateş. *Demokrasi: Kavram - Tarihi Süreç - İlkeler*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 5. Basım, 1994.
- Touraine, Alain. *Demokrasi Nedir?* çev. Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Basım, 2019.
- TSK, Türk Silahlı Kuvvetleri. “Tarihçe”. Erişim 28 Mart 2020. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce>
- Tunaya, Tarık Zafer. “Milli Güvenlik Kurulu ve Gerçekler”. *Milliyet* (04 Nisan 1970).
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.
- Turan, İlder. “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”. *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. ed. Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay. 479-512. Ankara: Sentez Yayıncılık, 5. Basım, 2014.
- Uyar, Hakkı. *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012.
- Varel, Anıl. “Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP’nin İdeolojik Konumlanması”. *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. haz. Kaynar, Mete Kaan. haz. Kaynar, Mete Kaan. 203-234. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Vergin, Nur. *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Kitap, 6. Basım, 2013.
- Yayla, Atilla. *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Yayla, Yıldızhan. “Anayasa Mahkemesine göre Cumhuriyetin Özü”. *Hıfzı Timur’un Anısına Armağan*. ed. Bilinmiyor. 943-1040. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Yayını, 1979.
- Yazıcı, Serap. *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Yazıcı, Serap. *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1997.

- Yazıcı, Serap. *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Yeniçeri, Özcan. *Darbe ve Demokrasi*. Ankara: Kripto, 2015.
- Yıldırım, Mutlu. *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- YSK, Yüksek Seçim Kurulu. "1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri". Erişim 08 Nisan 2020. <https://ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>
- Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 24. Basım, 2009.
- Milliyet*. "60 general Meclis'e geldi" (21 Temmuz 1989).
- Vatan*. "Anayasa Meseleleri: Prof. Dr. Ali Fuat Başgil Fikirlerini Anlatıyor" (27 Temmuz 1947).
- Vatan*. "Anayasa Meselesi ve Parti Başkanlığı" (02 Ağustos 1947).
- Milliyet*. "Bilgiç: AP'nin Adayı Sunay" (12 Şubat 1966).
- Milliyet*. "Boğaz Köprüsü" (09 Kasım 1967).
- Cumhuriyet*. "Cemal Gürsel Amerika'ya Bugün Gidecek" (02 Şubat 1966).
- Milliyet*. "CHP Kurultayı Taahhüde Girdi" (15 Ocak 1959).
- Milliyet*. "Demirel: 27 Mayıs İstismar Edilmemeli" (13 Mart 1966).
- Milliyet*. "Devlet Sektörü yakıtını Petrol Ofis'ten alacak" (26 Temmuz 1967).
- Milliyet*. "Fabrikalar Şehir Dışına Çıkarılacak" (14 Ekim 1965).
- Milliyet*. "Gürsel, Demirel ve Atasagun ile görüştü" (01 Şubat 1966).
- Milliyet*. "Güvenlik Kurulu Anarşiye Karşı yeni kanun teklifleri hazırlanmasını tavsiye etti" (18 Aralık 1975).
- Milliyet*. "Güvenlik Kurulu aşırı cereyanları görüştü" (09 Nisan 1964).
- Milliyet*. "Halk Partisi ayan teşkilini istiyor" (03 Temmuz 1950).
- Milliyet*. "Hükümet, Milli Güvenlik Kurulu'nun anarşiyle ilgili tavsiyelerini görüştü" (29 Nisan 1978).
- Milliyet*. "Hürriyet Partisi Resmen Kuruldu" (21 Aralık 1955).

- Cumhuriyet*. “Karşılarında bütün Devlet Güçlerini Bulacaklardır” (29 Mart 1970).
- Milliyet*. “Maaş Farkları için Güvenlik Kurulu’na Başvurdu” (03 Eylül 1972).
- Cumhuriyet*. “Memleket Müdafaası ile alakalı yeni kararlar alındı” (14 Aralık 1954).
- MGKGSY, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterlik Yönetmeliği. *Resmi Gazete* 11422 (7 Haziran 1963). Erişim 21 Haziran 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11422.pdf>
- Cumhuriyet*. “Milli Güvenlik Kurulu örfi idare konusunun görüştü” (15 Ekim 1963).
- Cumhuriyet*. “Milli Güvenlik Kurulu: Tehditlere karşı tüm anayasal kurumlar kararlı davranırsa önlemler etkinlik kazanabilecek” (26 Temmuz 1979).
- Milliyet*. “Milli Güvenlik Kurulu ve Bildiri” (12 Nisan 1970).
- Cumhuriyet*. “Milli Savunma Yüksek Kurulu dün toplandı” (04 Aralık 1953).
- Vatan*. “Prof. Nihat Erim’in Anketimize Cevabı” (05 Ağustos 1947).
- 1030 Sayılı Kanun, Seçimlerle ilgili kanunların bazı maddelerinin yürürlükten kaldırılması ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununa bazı maddeler eklenmesi hakkında Kanun. *Resmi Gazete* 12856 (23 Mart 1968). Erişim 21 Haziran 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12856.pdf>
- Cumhuriyet*. “Sunay Ant İçti” (18 Mart 1966).
- Milliyet*. “Trafik Haftası başladı” (06 Mayıs 1973).
- Hukuk Sözlüğü*. Erişim 22 Kasım 2021. <https://sozluk.adalet.gov.tr/vesayet>
- Milliyet*. “Yurtta 110 bin camiye karşı 15 bin ehliyetli din adamı var” (24 Mayıs 1964).

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Faruk YAHŞİ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Kırıkkale Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	Kırıkkale Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Makale ve Bildiriler	
<p>1. Yahşi, Faruk. “Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner’in Milliyetçilik Kuramına Bakış”. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 6/18 (2017), 699-710.</p>	
<p>2. Yahşi, Faruk. “Vesayetçi Demokrasi Anlayışına Bir Örnek: 1966 Cumhurbaşkanı Seçimi”. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 9/27 (2020), 911-930.</p>	